

Harstad under okkupasjon

Den sivile og militære motstandsbevegelsen i Harstad 1940–1945

Anette Holst

Masteroppgave i historie His-3900, november 2019

Forord

For det første vil jeg takke min veileder, Fredrik Fagertun, for grundige gjennomlesninger, for gode råd og tilbakemeldinger på tekstutkast og ikke minst korrekturlesing av utallige sider. Takk for all tid du har brukt på oppgaven min.

Jeg ønsker også å takke de forskjellige arkivene jeg har vært innom på leting etter relevante kilder. Takk til Frode Færøy og resten av dere på arkivet ved Norges Hjemmefrontmuseums for hyggelig mottakelse på arkivet og all hjelp til å finne frem nyttige kilder, og tusen takk for det rause masterstipendet som jeg mottok våren 2019. Jeg vil også takke personene ved Narvikssenterets arkiv og Trondenes Historiske Senters arkiv. Jeg ble møtt av hyggelige og interesserte personer som var mer enn villig til å hjelpe med søken etter kilder.

Mine medstudenter på lesesalen på Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi, nede i den blå siloen vår, fortjener virkelig en stor takk for alt i disse årene med masterskriving. Et utrolig godt miljø og fellesskap med mye latter og festligheter, lange dager og lange pauser. Jeg setter utrolig stor pris på all hjelp jeg har fått til gjennomlesning og gode og nyttige tilbakemeldinger, og ikke minst for den gode moralske støtten. Dere er en fantastisk flott gjeng!

Til slutt vil jeg takke min utrolig flotte familie for alt av korrekturlesing, oppmuntrende og gode ord og generelt sett all støtten jeg har fått hos dere. Spesielt de siste par ukene da dere en etter en har ringt og sendte melding for å sjekke hvordan det gikk. Tusen takk!

Innholdsfortegnelse

1	Introduksjon	1
1.1	Presentasjon av emne	1
1.2	Definisjoner	2
1.2.1	Sivil motstand	2
1.2.2	Militær motstand	3
1.3	Problemstilling.....	4
1.4	Tidligere forskning og kildemateriale	5
1.4.1	Nasjonale verk	5
1.4.2	Lokale verk.....	7
1.4.3	Primærkilder	10
1.4.4	Årbok for Harstad	10
1.5	Metode og teori.....	11
2	Okkupasjon og nye tider	13
2.1	Holdningskampen starter	14
2.1.1	Grand Hotell-møtet	15
2.1.2	«Kinomøtet».....	16
3	Sivil motstand/holdningskamp	18
3.1	Etablering av den sivile motstanden	18
3.1.1	Hovedkontaktpunkt for Sør-Troms	19
3.1.2	Var det roligere forhold i Harstad?.....	20
3.1.3	Byens illegale presse.....	22
3.2	Kirkestriden	25
3.3	Lærerstriden	27
3.3.1	Oppstarten.....	27
3.3.2	Skolens situasjon i Harstad	28
3.3.3	D/S Skjærstad – Grepet strammes inn	31
3.3.4	Lærersambandet – en fiasko?	34
4	Militær motstand.....	36
4.1	Organisering av den militære motstandsbevegelsen.....	36
4.2	De forskjellige motstandsgruppene	38
4.2.1	Spilling-gruppen.....	38
4.2.2	Hunstad og hans gruppe.....	41
4.2.3	Greta-gruppen	48
4.3	Motstandsmann Jacob Normann Holst.....	50
4.3.1	Engasjeres i motstandsarbeid	51

4.3.2	XU og Harstadgruppen	52
4.3.3	Flukt til Sverige	54
4.4	1. Harstad Speidertropp	55
5	Hverdaglig uvilje	58
5.1	De unges krig	58
5.1.1	Møtet med krigen.....	58
5.1.2	Skolens hverdag.....	59
5.1.3	Holdning og motstand	60
5.2	De voksnes krig.....	61
5.2.1	Holdningsmotstand	61
5.2.2	Rasjonerings.....	64
5.2.3	Fortelling fra hverdagslivet.....	65
6	Sivil vs. militær motstand	67
6.1	Forskjeller	67
6.2	Fellestrekk og samarbeid.....	71
7	Konklusjon.....	73
7.1	Den sivile motstandsbevegelsen	73
7.2	Den militære motstandsbevegelsen	75
7.3	Det hverdagslige livet	77
7.4	Motstandsbevegelsen i sin helhet.....	79
7.5	Videre forskning	80
	Litteratur og kilder	82
	Litteratur.....	82
	Arkiv.....	83
	Årbok for Harstad, Utgitt av Harstad Historielag	84
	Avisartikler.....	85
	Nettsider.....	85

1 Introduksjon

1.1 Presentasjon av emne

På tross av utviklingen i resten av Europa, var ikke Norge forberedt på krigsutbruddet 9. april 1940, ettersom Norge, sammen med de andre nordiske landene, hadde erklært seg nøytrale da krigen brøt ut. I den sørlige delen av landet avtok kampene kort tid etter invasjonen. I den nordlige delen varte derimot stridighetene i litt over en måned lengre enn den sørlige (til sammen to måneder), frem til 10. juni. Den korte krigføringen sør i landet kan være en av faktorene for hvorfor det der raskere ble påbegynt en organisert motstand under okkupasjonen, enn hva det gjorde i Nord-Norge. Blant offiserer og menige fra kampene var det nok flere som mente at det ville bli bruk for dem igjen dersom de allierte planla en ny invasjon for å ta tilbake landet igjen. Det var nok også flere som var skuffet over nederlaget og som ville rette opp skaden igjen.¹ På den andre siden så var det også flere av offiserene som sverget å ikke løfte våpen mot tyskerne igjen, og heller valgte å samarbeide med den nye okkupasjonsmakten. Det at motstandsbevegelsen i Nord-Norge ikke ble organisert og kom ordentlig i gang før en tid senere, kan komme av flere årsaker. En av dem var nok sannsynligvis på grunn av de lange avstandene mellom for eksempel byene og bygdene og vanskelighetene rundt å få opprettet kommunikasjonslinjer. En annen kan også spille på at noen følte at de hadde kjempet fra seg nok eller at også flere kjente ekstra på følelsen av nederlag, med tanke på hvor nære de hadde vært å presse de tyske styrkene over grensen og tilbake inn i Sverige.

Sør i landet var det flere av offiserene, de som ville kjempe videre, som stod bak organiseringen av motstandsorganiseringen, mens i Nord-Norge var det sivile folk som stod bak organiseringen. Et unntak for dette var Harstad, hvor de fleste initiativtakerne til motstandsvirksomhet hadde tilknytning til Forsvaret – for eksempel gjennom Nord-Norges befalsskole som befant seg i Harstad.

Det var mange former for motstandstiltak under okkupasjonstiden – både innenfor det organiserte miljøet og blant de som i det stille videreførte nyheter og rykter som kom fra London. De organiserte etterretningstjenestene arbeidet for å kartlegge tysk aktivitet og forsyningsbaser, flyktningtransport, sabotasjeoperasjoner og videreformidling av informasjon

---

¹ Ole Kristian Grimnes: «Norge under andre verdenskrig 1939–1945», Aschehoug, Oslo 2018, s. 398

– både til myndigheter og til befolkningen. De mer stille aktørene var de som satt hjemme og lyttet til radiosendinger fra London, og som spredte oppdateringer til familie og venner. Det var også flere som stod opp mot den okkuperende makten ved å si nei til NS-partiet, nekte å bli medlem i diverse organisasjoner og grupper og gjennom ren holdningsmotstand. I Harstad hadde for eksempel partiet Nasjonal Samling (NS) problemer med å samle støttespillere og var dermed ikke særlig utbredt.² Det ble også utviklet et effektivt nett av kommunikasjon på tvers av byer og landegrenser, for å kunne sende viktig informasjon til etterretningstjenester i både Sverige og England. Hovedmålet for etterretningen i Nord-Norge var å skaffe informasjon om tyskernes posisjoner og bevegelser, og spesielt kystovervåking var et meget sentralt mål.

Motivasjonen bak denne oppgaven kommer fra at jeg vil finne ut mer om min egen hjemby og om hva som foregikk der under andre verdenskrig. Det fokuset som har vært rundt krigen i Nord-Norge, har hovedsakelig dreid seg om tvangsevakueringen og brenningen av Finnmark, og om Narvik – og nærområdene rundt denne byen. Harstad derimot har det ikke blitt skrevet så mye om. I min bacheloroppgave skrev jeg om stridighetene i Gratangen april 1940 og fokuserte kun på den militære delen av hendelsene. I denne oppgaven skal jeg ta for meg hvordan motstandsbevegelsen stod opp mot den okkuperende makten og se hvordan krigen berørte sivilbefolkningen – i tillegg til å se på omfanget av den militære motstanden i byen. Her er kildegrunlaget noe tynt, siden mye forsvant rett etter krigen og fordi mange av motstandens aktører levde under et uoffisielt taushetsløfte i tiden etter. Flere av disse har også i ettertid hatt vanskeligheter med å uttrykke seg om det som hendte. Det er i tillegg også meget få tidsvitner igjen fra «krigens dager», så mye av arbeidet baseres på rapporter og diverse andre dokumenter som har blitt bevart etter dem – i tillegg til tidligere litteratur som har blitt skrevet om temaet.

1.2 Definisjoner

1.2.1 Sivil motstand

Når en snakker om sivil motstand under andre verdenskrig, referer en som oftest til det arbeidet som ble utført av de uten tilknytning til noen militær organisasjon og innebar primært motstand uten våpen. Dette innebærer alle som på en eller annen måte motsatte seg den okkuperende makten, fra å sitte hjemme og lytte til ulovlige radiosendinger, til det å skjule og å hjelpe flyktninger over grensen til Sverige. Det var en holdningskamp mot den okkuperende makten.

---

² Kristian Steinnes: «*Ved Egne Krefter*», Utgitt av: Harstad kommune, 2003, s. 236

Et slikt begrep kan bli brukt og definert i en meget vid forstand, men i denne oppgaven vil fokuset ligge på de mer gruppe-baserte handlingene og de sivile motstandsorganisasjonene som ble opprettet. Det vil likevel bli diskutert den mer hverdagslige holdningskampen, men ikke i like stor grad. Eksempler på dette er ulovlige aviser som ble utgitt, den store kirkestreiken som fant sted og lærernes motstand mot NS-reformer og krav om medlemskap i «Lærersambandet» – NS-partiets yrkesorganisasjoner. Rundt om i Norge var det en rekke forskjellige motstandsgrupper som i begynnelsen av krigen ble samordnet for å skape et motstandsnettverk. Dette ble senere kalt for Sivorg, en organisasjon som omfattet to hovedorganer; Kretsen og Koordinasjonskomiteen – noe jeg går nærmere inn på i selve oppgaven. Det kan også nevnes at i den sivile motstandskampen så hadde hovedorganisasjonene, på landsbasis, først og fremst fokus på å opprette og vedlikeholde et landsomfattende nettverk for parolemotstand.³ Det viktigste var å holde åpne kommunikasjonslinjer, som et viktig hjelpemiddel for å nå ut til sivilbefolkningen.

1.2.2 Militær motstand

Militær motstand omfatter det arbeidet som ble utført med strategiske og taktiske mål for å begrense okkupanten på militære områder, og ble gjennomført i samordning med det som senere i okkupasjonstiden utviklet seg til å bli Milorg. I tillegg var også eksterne militær- og etterretningsorganisasjoner, som for eksempel Secret Intelligence Service (SIS), samt flere andre, tilknyttet dette. Det var flere offiserer og soldater som hadde gjemt unna diverse våpen etter det militære nederlaget i 1940, og som holdt både gruppevis og enkeltvis kontakt seg imellom. Disse – og flere andre grupper – ble etter hvert organisert under Hjemmefrontens Ledelse (HL). Det var gjennom HL at den militære motstandsbevegelsen holdt kontakt med den norske regjeringen og kongen som hadde flyktet og oppholdt seg i London. Mens den sivile motstanden fokuserte på holdningskamp og spredning av informasjon til befolkningen, hadde den militære motstanden mer fokus på taktiske operasjoner som kunne hindre de tyske styrkene, både direkte og indirekte. Eksempler på dette er sabotasjeoperasjoner, våpentransport og etterretningstjenester. Den største organisasjonen innenfor militær motstand i Norge var Milorg – en militær organisasjon som ble bygget opp i Norge under okkupasjonen. En annen organisasjon som er sentral i denne oppgaven – som var organisert under Milorg – var etterretningstjenesten XU. XU hadde flere avdelinger rundt om i landet, der hovedavdelingen

---

³ Grimnes, 2018, s. 397

nærmest Harstad var XU-201 i Narvik. I løpet av okkupasjonen ble det også opprettet en underavdeling av Narvik i Harstad som ble XU-230. I oppgaven skal jeg gå inn på nettverket som ble bygd opp rundt dette, kort om hvordan Milorg ble bygd opp og hvilken rolle Harstad spilte innenfor motstandskampen.

1.3 Problemstilling

Formålet med denne oppgaven er å skape et mer helhetlig bilde av det motstandsarbeidet som ble utført i Harstad under okkupasjonen, både det sivile og det militære, enn hva som er blitt gjort tidligere. Selv om det ikke er skrevet så mye om dette temaet tidligere, i forhold til for eksempel Narvik, så har fortsatt store deler av det militære bildet blitt dekket av for eksempel Harald Isachsen i flere bøker. Til tross for dette har det ikke vært en helhetlig, detaljert og samlet fortelling om hva som skjedde gjennom okkupasjonen, og det er også generelt lite å finne om den organiserte sivile virksomheten som fant sted i byen. Foruten om Harstad blir også nærområdene rundt, for eksempel Lofoten og Ofotenområdet, trukket inn med tanke på samarbeid mellom avdelinger innenfor organisasjoner – og delvis Narvik på grunn av byens sentrale betydning under krigen. Problemstillingen for denne oppgaven er:

«Hvor stort omfang hadde motstandsarbeidet i Harstad under okkupasjonen av Norge, og hvem var drivkreftene bak arbeidet?»

I løpet av oppgaven har jeg derfor tatt for meg sivil og militær motstand, i tillegg til generell holdningskamp blant befolkningen, i hvert sitt kapittel. Selv om de fleste stedene i Nord-Norge hadde motstandsarbeid med utgangspunkt i det sivile miljøet, skiller Harstad – som tidligere ble sett på som «divisjonsbyen» – seg ut med et utgangspunkt i det militære miljøet. Dette er reflektert gjennom et mye lengre kapittel om den militære motstanden enn den sivile, og en ser tydelig flere initiativtakere med militær bakgrunn enn ren sivil. Andre spørsmål som blir besvart i oppgaven, underproblemstillinger, er:

- Hvilke nøkkelpersoner var det som tok initiativ til motstand?
- Hvordan så hverdagslivet ut, og hvordan demonstrerte de som ikke var en del av det organiserte motstandsarbeidet sin uvilje mot NS og okkupasjonsmakten?

- Hvilke linjer og mønstre er å finne mellom sivil og militær motstand? Var det mye samarbeid mellom dem?

1.4 Tidligere forskning og kildemateriale

Siden andre verdenskrig var over har det blitt skrevet en utrolig mengde bøker om selve krigføringen, okkupasjonstiden og om motstandsbevegelsen i Norge. De mest kjente er sannsynligvis hendelsene rundt Max Manus og «Gutta på skauen», både gjennom bøker og filmatisering, og hva som skjedde i Finnmark, men etter hvert har det også kommet mer om det som utspilte seg rundt Nordland og Troms. I Innledningen til boken *Norge under andre verdenskrig 1939–1945* av Ole Kristian Grimnes, skriver han at historieskrivingen om okkupasjonstiden har blitt mer nyanserik og differensiert. Han nevner en artikkel som ble skrevet for tjue år siden som fronter synet om at enkelte sider ved norske okkupasjons- og etterkrigshistorie ikke ble dekke grundig nok, men dette har endret seg nå. Han skriver at det nå finnes gode og vel dokumenterte fremstillinger av de forskjellige aspektene av krigen og okkupasjonen, og at det ikke lengre er et preg av tabu eller berøringsangst.⁴ I min oppgave bruker jeg hovedsakelig litteratur som er skrevet om lokalområdet og primærkilder, mye rapporter og andre dokumenter som har blitt bevart, og noen litteraturverk som er skrevet om det nasjonale nivået for å ha litt mer kontekst rundt hendelser. Her presenteres noen av de mest sentrale verkene som jeg har brukt.

1.4.1 Nasjonale verk

Ole Kristian Grimnes: *Norge under andre verdenskrig 1939–1945*

Grimnes sin bok kom ut i 2018 og er et av de første samlingsverkene som er skrevet om krig og okkupasjon i Norge på rundt 20 år. Boken er delt inn i fire deler. Første del handler om da Norge ble dratt inn i krigen, om bakteppet for hendelsene som ledet til det tyske angrepet på Norge, felttog både i den sørlige og den nordlige delen av landet og om kampen om kongens og regjeringens posisjoner og okkupasjonsstyrets politikk. Den andre delen gir et grundig innblikk i det okkuperte Norge, de forskjellige politiske og lovmessige organene som ble opprettet og livet i det okkuperte samfunnet. Den tredje delen fokuserer på krig og motstand. I denne delen får man overblikk over hva kongen og regjeringen gjorde i London, kampen om

---

⁴ Grimnes, 2018, s. 11/12

den nasjonalsosialistiske revolusjonen og om hjemmefronten og motstandsbevegelsen i Norge. Både de sivile og militære hovedorganene blir grundig presentert. Siste del handler naturligvis om slutten av krigen og avvikling av okkupasjon og fredstid.

Sverre Kjeldstadli: *Hjemmestyrkene – Hovedtrekk av den militære motstanden under okkupasjonen*

Kjeldstadlis bok tar opp, som tittelen sier, hovedtrekkene i den militære motstanden under okkupasjonen, både den norske og allierte. Boken følger utviklingen av den militære motstanden helt fra starten av i 1940 og frem til sommeren 1944, med en fremstilling som viser utviklingen i en større europeisk sammenheng. Boken er delt inn i tre perioder: 1940–41, 1942 og 1943–44. Her blir bakgrunnen for motstanden, den tyske okkupasjonsmakten i Norge og Nasjonal Samling grundig gjennomgått. Videre introduseres de forskjellige organisasjonene som ble opprettet både i Norge og fra alliert hold og deres utvikling gjennom okkupasjonen. Det er også fokus på hva som skjedde rundt i Europa gjennom krigen, og hvordan de internasjonale faktorene spilte en rolle i hva som skjedde i Norge og England i form av militær motstand og dens operasjoner.

Ragnar Ulstein: *Etterretningstjenesten i Norge 1940–1945.*

Ulsteins fremstilling av etterretningstjenesten i Norge under krigen er blitt sett på som selve standardverket når det kommer til denne delen av okkupasjonshistorien, og er skrevet i tre bind. I min oppgave har jeg brukt det første bindet: *Amatørens tid*, som tar for seg begynnelsen av motstanden og oppstarten for etterretningstjenesten i Norge. Boken, og de to andre bindene også, går nærmere inn på de forskjellige områdene i landet, som for eksempel at kapittel to i første bind omhandler begynnelsen i nord. Fremveksten av etterretningstjenesten XU kommer godt frem, tilknytningen til Stockholm og etterretningskontoret der og de forskjellige britiske etterretningstjenestene er grundig tatt opp igjennom boken.

Berit Nøkleby: *Norge i Krig: Holdningskamp bind 4*

Norge i Krig er en bokserie på åtte bind, med Magne Skodvin som hovedredaktør. Jeg har brukt bind nr. fire som omhandler holdningskamp, skrevet av Berit Nøkleby, hovedsakelig som supplerende litteratur om kirkestriden og lærerstriden på nasjonalt nivå. Nøkleby har i dette bindet tatt systematisk for seg hendelsesforløpet av holdningskampens utvikling. Fra statsakten og Vidkun Quisling som ministerpresident, kirkens forhold til NS og utviklingen til åpen motstand og til lærernes kamp mot nyordningen og NS-regimet.

Leiv Brynjløv Aartun & Sigurd Aartun: *Motstandskampen i skolene*

Denne boken tar for seg lærernes kamp mot okkupasjonsmakten og NS-regimets nazifiseringsforsøk i en dypere grad av hva Nøkleby gjør i boken om holdningskamp. Her kan man lese om hvordan lærerstriden utviklet seg til en holdningskamp mot NS og hvordan lærerne ble et inspirerende forbilde for andre yrkesgrupper. Man får også et bedre kjennskap til flere tidligere ukjente lærergrupper og deres ferd gjennom okkupasjonsårene. Det er også personlige innspill i boken, da forfatterens egne foreldre var en del av denne striden, noe som tilfører boken og refleksjonen over handlinger en ekstra dimensjon.

Hans Luhn: *De illegale avisene*

Boken *De illegale avisene* gir en fremstilling om hvordan den illegale pressen vokste frem og utviklet seg gjennom okkupasjonsårene. I løpet av boken får man dermed et innblikk i oppspillet til denne illegale virksomheten og omstendighetene rundt den norske pressen ved starten av okkupasjonen. Det ble som kjent tysk pressesensur, inndragelse av radioer og de aviser som ikke fulgte retningslinjene som ble opprettet ble lagt ned, hvor det ikke ble satt inn egne NS-folk. Dette førte til fremveksten av den illegale pressen og boken tar opp fremgangsprosessen av produksjonene. For eksempel hvordan enkelte lyttet til nyheter på illegale radioapparater, skrev ned nyhetene og distribuerte dem videre. Forfatteren tar ikke for seg alle illegale aviser, men drar frem enkelte eksempler som illustrerer fremgangsmåtene i en større sammenheng.

1.4.2 Lokale verk

Det er ikke så mye tidligere forskning på motstandsbevegelsen i Harstad under okkupasjonen, i forhold til motstandsarbeid andre steder, men det er noe litteratur å finne. En av de som har gjort mest på området er forfatter Harald Isachsen, en tidligere offiser i Forsvaret og lokalhistoriker i Harstad. Han har skrevet flere bøker som omhandler militær motstand, i tillegg til en bok med historier og fortellinger fra krigsårene i Harstad. Det er også andre meget relevante forfattere og litteratur om både Harstad og nærområdene som blir presentert her.

Harald Isachsen: *De Risikerte Livet*

Dette er en bok om motstandsarbeidet som ble utført i Harstad og nærområdene rundt, med fokus på den militære siden. Isachsen tar her for seg de hemmelige radioagentene i Secret Intelligence Service (SIS) som var den britiske etterretningstjenesten og XU som var den rene

norske etterretningstjenesten. En får også innblikk i andre organisasjoner som for eksempel Milorg, den sjømilitære etterretningstjenesten (RMO) og russisk etterretning. Boken fremstiller en kronologisk beskrivelse av hvordan motstandsarbeidet begynte gjennom årene 1940 og 1941, for så å ta for seg utviklingen gjennom hvert av okkupasjonsårene. Isachsen tar også for seg Spilling-gruppen og omstendighetene rundt denne og andre viktige personer innenfor Harstads motstandsarbeid. I tillegg er det en oversikt over tyskernes fremgangsmåte når det gjaldt fjernpeiling av illegale radiosendere og diverse radiotyper som ble brukt av motstandsbevegelsen.

Harald Isachsen & Kristian Holst: *Motstandsvilje*

Motstandsvilje handler også hovedsakelig om militær motstand i Harstad og nærområdene, men her er det gått nærmere inn på enkeltpersoner. Man får en grundig historie om enkelte av Harstads motstandsmenn, som ikke har fått noe særlig fokus tidligere, om hvordan de ble involvert i arbeidet og hva de gjorde gjennom okkupasjonsårene. I tillegg er det også et kapittel om fangeleirene og fangevokterne som forteller historien til de to fangeleirene i Nord-Norge, som er et lite utforsket tema i nordnorsk historie, og et kapittel om de tyske flyene som måtte nødlande på isen i Gullsfjord.

Harald Isachsen: *Harstad 1940–1945 – Historier og fortellinger fra krigsåra*

I denne boken kan man lese om enkelte historier fra okkupasjonsårene som har blitt fortalt i ettertiden. Boken starter innledende om Harstad under krigsutbruddet og om da byen ble brukt som base for de allierte. Videre fortsetter boken med tolv kapitler om hendelser fra de som levde under krigen og hvordan de oppfattet dette. To av kapitlene, som jeg har spesielt benyttet meg av, handler om ungdommens oppfatninger av okkupasjonen og spesielle hendelser. Det ene er kapittelet ved navn «Ungdomserindringer» og det andre «De unges oppfatning av krigen – 71 år senere» som gir et litt annet perspektiv, i forhold til det som ble skrevet ned i årene etter krigen.

Kristian Steinnes: *Ved Egne Krefter*

En annen viktig bok omhandler Harstads by historie; *Ved Egne Krefter* av Kristian Steinnes. Steinnes er professor i moderne europeisk historie ved Institutt for historiske studier ved NTNU i Trondheim. I 2003 gav han ut boken om Harstads by historie som strekker seg fra 1904–2004. I og med at denne boken dekker 100 år med historie, er ikke de to kapitlene som dekker Harstad

under okkupasjon og motstand så meget detaljerte. Det er mye informasjon å hente her, men historien er gjort rede for i grove trekk.

Gunnar Reppen: *Harstad under krig og diktatur*

Gunnar Reppen, som i tillegg til boken *Harstad under krig og diktatur*, har bidratt med flere lokalhistoriske artikler til både *Harstad Tidende* og *Årbok for Harstad*. *Harstad under krig og diktatur* er en flott bok å bruke som et slags oppslagsverk for hva som skjedde i Harstad under andre verdenskrig. Boken har en god generell kunnskap om Harstad under okkupasjonen og gir innsikt i hendelsesforløpet i korte trekk.

Jan Petter Pettersen: *XU-201 – Motstandskampen i Hålogaland 1941–1945*

XU-201 er betegnelsen på etterretningstjenestens avdeling i Narvik. Pettersen tar dermed for seg hvordan etterretningsvirksomheten vokste frem i Narvik og i områdene rundt. XU-201 hadde flere underavdelinger i områdene rundt, Hålogaland, hvor Harstads avdeling var XU-230. Forfatteren begynner boken med motstandsgruppene som etablerte seg rundt om i Ofoten og stormaktsspillet med angrepet på Norge, stormløp mot vest og angrepet på Sovjetunionen. Videre går han inn på det skrikende etterretningsbehovet, hvordan XU kommer til Hålogaland og organisasjonens videre utvikling. Boken viser også hvordan samspillet mellom motstandsbevegelsen i Nord-Norge, svenske etterretningstjenester og de norske myndighetene i både Stockholm og London fungerte og utviklet seg.

Nils Ryeng, Ole Chr. Førø & Olav Ravn: *Hemmelig krig i nord – historien om XU i Nord-Norge*

Denne boken omhandler også historien til den hemmelige etterretningstjenesten i Nord-Norge utformet seg. Den ene av medforfatterne, Olav Ravn, var selv med i motstandsgruppen «Greta-gruppa», som i løpet av okkupasjonen ble involvert i etterretningsarbeid og samarbeidet med XU-201 i Narvik. Dette gir kanskje boken et litt annet perspektiv enn Pettersen sin, selv om Pettersen også baserer seg en del på denne boken. Man får et innblikk i det internasjonale samarbeidet mellom etterretningstjenester fra Norge, Sverige, USA og England og hvordan disse opererte i Nord-Norge. I boken finner man også informasjon om for eksempel hvordan post- og kurerrutene fungerte, enkeltpersoner og forskjellige motstandsgrupper og utviklingen av de forskjellige radiosenderne og basene som ble opprettet.

1.4.3 Primærkilder

Primærkildene som har blitt brukt i oppgaven er hovedsakelig rapporter som ble skrevet etter at krigen og okkupasjonen var over. Rapportene har jeg funnet ved forskjellige arkiv ved Norges Hjemmefrontmuseum, Trondenes Historiske Senter og Narviksenteret. De som har blitt mest brukt i kapittelet om sivil motstand er rapportene etter skolebestyrerne Tøllef Bertelsen og Ottar Wendelborg og rapporten etter hovedkontaktpunktet i Sør-Troms Thorleif Kulseng. Disse rapportene har gitt et meget godt bilde av hvordan den sivile motstanden opererte i Harstad og hvordan lærerstriden utspilte seg i byen. Spesielt i delkapittelet om lærerstriden har kildene kunne blitt sjekket opp om annen litteratur både i fra Harstadorrådet, i boken om Harstads by historie, og i litteratur som er skrevet om lærerstriden på nasjonalt nivå. Rapportene som kapittelet om militær motstand er bygget på, er skrevet av flere forskjellige motstandsfolk, hovedsakelig av de som var involvert i Milorg. Ettersom det er flere perspektiver på samme sak, kan disse kildene anses som pålitelige gjennom sammenligninger – både med annen litteratur og med hverandre.

1.4.4 Årbok for Harstad

Kapittelet om hverdagslig uvilje mot okkupasjonsmakt og NS-regime og holdningskamp bygger hovedsakelig på artikler som er blitt skrevet i Årbok for Harstad. Disse blir utgitt av Harstads historielag og har et bredt innhold av artikler innenfor varierende tidsperioder og tema. Jeg har valgt meg ut fire forskjellige årganger av årboka som inneholder historier fra «krigens dager» for å kunne fremstille hvordan hverdagen under okkupasjonstiden var for både voksne og for de unge. Årbøkene som jeg har valgt ut er årgangene: 1995, 2002, 2003 og 2015, da disse har flere artikler å bidra med for å danne det bildet av hverdagslivet. For eksempel er det historier om da familier hjalp russerfanger ved å gi dem mat, om hvordan krigsutbruddet og tvangsflytting ble opplevd av en ung pike og om diverse glimt og barndomsminner fra hele perioden under okkupasjon. Det er også enkelte som har skrevet historien om sine fedre som deltok aktivt i motstandsarbeidet, som da har hatt tilgang både til egne minne og andre private papirer som ikke har blitt skrevet rapport om tidligere. På denne måten kan årbøker være unike kilder som får frem den enkeltes historier fra da de var unge.

1.5 Metode og teori

Denne oppgaven er en lokalhistorisk fremstilling, som vil si at jeg har Harstad og dets lokalsamfunn som hovedsakelig fokus, selv om andre nærområder er blitt trukket inn. Hva var det egentlig som foregikk her under krigen, hvilke tiltak ble gjort og av hvem? Ettersom det ikke er så stort kildegrunnlag om motstandsbevegelsen i Harstad under krigen, har jeg valgt å ikke bruke en kvantitativ metode i denne oppgaven. Oppgaven baserer seg heller på en kvalitativ metode med en kildekritisk nærlesing av både primærkilder og tidligere skrevet litteratur som er blitt brukt. Kvalitative teknikker kan brukes til å finne ut om noe fantes og hvordan noe egentlig var⁵, som videre knyttet til denne oppgave blir: fantes det motstandsarbeid i Harstad og hvordan forløp dette arbeidet seg? Teksten er dermed en tematisk beskrivelse av det som skjedde i løpet av de fem årene under okkupasjonen.

Denne oppgaven kan derfor bli sett på som en «re»-konstruksjon av fortida – i den grad det er mulig, basert på det som er skrevet tidligere og kombinert med det som er blitt funnet i primærkilder: rapporter fra motstandsmenn og andre dokumenter. Det er ikke en helt konkret rekonstruksjon av historien i den forstand, men heller en sannsynlig versjon av hendelsesforløpet, basert på de kildene som eksisterer i dag.⁶ Det er ikke alle sider av motstandsarbeidet i Harstad som det finnes like mye kilder om. Dette gjelder for eksempel kirkestriden. Her finnes det ikke noe særlig kildegrunnlag for å kunne bekrefte nøyaktig hva som skjedde, men enkelte avisartikler fra da kirkestriden utspilte seg gir noe informasjon om dette. Det er en del litteratur om hva kirkestriden handlet om og hvordan den utviklet seg på landsbasis, og disse avisartiklene som ble utgitt av NS-styrte Harstad Tidende er med på å bekrefte at utviklingen i resten av landet var representativt for Harstad også.⁷ De viser, som det er gått nærmere inn på i delkapittelet som omhandler kirkestriden, at det var motstand og uvilje mot NS fra presteskapet i Harstad.

Når det kommer til den kildekritiske bevisstheten, er det viktig å huske på at de fleste primærkildene ble skrevet etter at okkupasjonen var over. Det er en del rapporter over hva som ble gjort av motstandsarbeid og hvem som var med og utførte dette, gjennom hele okkupasjonen. Det er dermed mulig at ting og enkelte hendelser har blitt glemte, misforstått,

---

⁵ Knut Kjeldstadli: «*Fortida er ikke hva den en gang var*», Universitetsforlaget i Oslo, 2013, s. 183

⁶ Kjeldstadli, 2013, s. 209

⁷ Jf. Kjeldstadli, 2013, s. 212 som viser til at man kan slutte ut ifra eksisterende kunnskap om tilsvarende aspekter dersom man har god kunnskap om de to sammenlignbare objektene/hendelsene

eller blitt fremstilt på en ukonkret måte. Ut av de rapportene som jeg har brukt i oppgaven, virker det ikke som om noen har feilrepresentert seg selv eller andre som de arbeidet sammen med. Dette baserer jeg på sammenligning av kilder og ved å se på annen litteratur om motstand og nærliggende temaer, som også har brukt andre kilder igjen enn det jeg har. Jeg vurderer disse rapportene som pålitelige blant annet fordi de er skrevet av forskjellige mennesker, med forskjellige ståsteder, og likevel så stemmer det som er blitt rapportert overens med hverandre. Ved gjennomgang av disse kildene har jeg heller ikke oppdaget noen store avvik fra andre kilder, annet enn små detaljer som høyst sannsynlig kommer av at vedkommende som skrev ikke visste om annet.

I siste kapittel av oppgaven, før konklusjonen, er det en drøftende avgrenset komparasjon mellom det sivile og det militære motstandsarbeidet som ble utført. En avgrenset sammenligning kan gi en forståelse av både sivil og militær motstand i seg selv og hvordan de står i forhold til hverandre, som kan vise sider som ikke hadde blitt oppdaget uten en sammenligning. Slike sammenligninger kan tilsvare det som den tyske historikeren Stefan Berger omtaler som «*«Individualiserande samanlikningar» – samanlikningar som skal vise det spesielle ve ei eining gjennom samanlikningar med andre»*.⁸

---

⁸ Astri Andresen, et al.: «Å gripe fortida – innføring i historisk forståing og metode», Det Norske Samlaget Oslo, 2014, s. 99

2 Okkupasjon og nye tider

Selv om flere historikere⁹ har referert til de første par månedene av okkupasjonen som sterkt påvirket av defaitisme, så har det likevel helt fra starten av vært former for motstand – som for eksempel soldater og offiserer som gjemte unna våpen etter overgivelsen. Her var det ofte snakk om enkeltpersoner og små grupper som arbeidet etter eget initiativ for å samle informasjon og ressurser, uten at det var organisert og planlagt på et større plan. Samtidig var det også stor skepsis blant folket mot Quisling og hans visjon for landet og dette formet starten på «holdningskampen». Som det er nevnt tidligere, inspirerte kongens «nei» til at denne holdningskampen mot den tyske okkupasjonsmakten, Quisling og NS vokste frem. I tillegg var også oppløsningen av Administrasjonsrådet – som førte til et reelt tap av indre norsk selvstyre – og innsettelsen av et kommissarisk og NS-dominert styre var nok en stor del av det som startet den brede og holdningsskapte sivile motstanden blant det norske folket.¹⁰

Etter at «sjokket» over at krigen hadde kommet til Norge og okkupasjon var en realitet, kunne en se de underliggende strømmene som gav styrke til motstandstendenser i form av blant annet krenket nasjonalfølelse, motvilje mot Quislings nyordning og de fremmede som tok over landet. Sverre Kjeldstadli har poengtert i boken sin: «*Hjemmestyrkene – Hovedtrekk av den militære motstanden under okkupasjonen*», at det var riksrådsforhandlingene som var den store utløsende hendelsen som ledet til den organiserte motstandsbevegelsen som utviklet seg i Norge.¹¹ Frode Færøy har også merket seg dette og nevner at flere historikere og historieskrivere har uthevet riksrådsforhandlingene som utløsende årsak. Videre skriver Færøy at enkelte har fulgt linjen enda lengre og ment at kampen for å motstå de tyske kravene var med på å frembringe vesentlige deler av det maskineriet som hjemmefronten skulle betjene i de kommende årene.¹² Det er her verdt å nevne at Færøy skriver at andre har hevdet viktigheten rundt disse forhandlingene, men kommenterer ikke på dette selv.

---

⁹ For eksempel Sverre Kjeldstadli i «*Hjemmestyrkene*» og Magne Skodvin i «*Striden om okkupasjonsstyret*»

¹⁰ Frode Færøy: «*Fiende eller forbundsfelle?*» Avhandling for graden dr. philos. I historie, Utgitt av: Universitetet i Oslo, 2015, s. 40

¹¹ Kjeldstadli, 2011, s. 24

¹² Færøy, 2015, s. 41

2.1 Holdningskampen starter

Etter at de allierte trakk seg ut av Nord-Norge i begynnelsen av juni i 1940 og regjeringen valgte å kapitulere, var det flere som følte seg bitter over hvordan selve krigen endte – mens andre igjen var lettet over at de kunne dra hjem til sine kjente og kjære. De hadde tilbragt de to siste månedene med å kjempe tappert mot de tyske styrkene – og på tross av underlegenhet i forhold til både våpen og andre ressurser, hadde de klart å presse dem nesten helt tilbake til svenskegrensen, for så å få ordrer om demobilisering. Dette førte til at da soldater og offiserer vendte hjemover, var det vanskelig å sitte stille og se på at okkupasjonen tok form, og viljen til å yte motstand var stor – spesielt blant de yngre soldatene. Offiserene som gruppe ble møtt med både bitterhet og anklager fra soldater og befolkningen som mente at ansvaret for nederlaget burde ligge på dem da de dro hjemover igjen. Denne kritikken ble av offiserene videre vendt over på arbeiderpartiregjeringen, som ifølge dem hadde denne regjeringen «sulteforet» Forsvaret og dermed svekket den norske forsvarsevnen betydelig.¹³ Det var flere som hadde bekymringer om hvordan folket ville reagere på et eventuelt motstandsarbeid. Det endte med at motstanden – i hvert fall for Nord-Norges vedkommende – i stor grad hadde offiserer og befalsutdannede i ledende roller i de ulike gruppene som dannet motstandsorganisasjonen.

Det gikk likevel lang tid før et ordentlig og organisert motstandsarbeid ble bygget opp, derfor var det heller en mer generell motstand mot tyskerne som foregikk gjennom en holdningskamp den første perioden. Denne holdningskampen ble trolig kraftig inspirert av kongens kjente «nei» til å abdisere. Kongens «nei» var et klart signal om at NS, med Quisling i spissen, ikke kunne ta over styremakten i landet, og at Quislings visjoner for landet ble avvist av både monarkiet, Stortinget og Regjeringen. Dette viste det norske folket at selv om kapitulasjon og tysk okkupasjon var en realitet, så var de fortsatt et eget land og et eget folk.

Etter at Nazi-Tyskland hadde seiret i Norge, ble arbeidet med den planlagte nyordningen påbegynt. Josef Terboven ble innsatt som Reichskommissar to uker etter invasjonen, og med han startet oppbyggingen av en egen tysk administrasjon i Norge.¹⁴ I første omgang var planen at Norge skulle få beholde sine sivile myndigheter og de tradisjonelle instanser, med et riksråd som tok over for kongen og et styre – tilsynelatende i samsvar med Grunnloven, som etter hvert

---

¹³ Grimnes, 2018, s. 51

¹⁴ Steinnes, 2003, s. 235

skulle overtas av Nasjonal Samling innenfra.¹⁵ Det foregikk forhandlinger med norske stortingsrepresentanter, som bare representerte deler av Stortinget, for å få frem denne ordningen, men da kongens «nei» var et faktum ble det full stopp. Resultatet var at kongehuset ble, i NS og tysk forstand, avsatt og Stortinget med alle politiske partier – unntatt NS – ble oppløst. Dette ble ikke erstattet med regjering Quisling, men derimot ble det opprettet en rekke kommissariske statsråder, hvor alle unntatt tre var NS-medlemmer. Selv om NS og NS-statsrådene ble satt som «styreledere», var det fortsatt Terboven og Reichskommissariatet som satt med den øverste makten.¹⁶

I tiden før utbruddet av andre verdenskrig hadde hverken nazismen eller fascismen særlig hold i Norge, og NS som parti stod særdeles svakt i landet. Ved stortingsvalget i 1936 fikk Nasjonal Samling bare 1,83 prosent av stemmene på landsbasis, og i Harstad var det bare 1,43 prosent av de avgitte stemmene som gikk til partiet. Dette endret seg etter hvert som samarbeidet med den okkuperende makten utviklet seg.¹⁷ I løpet av den første tiden etter at tyskerne hadde vunnet krigen i Norge og okkupert landet, var det en del forvirring og usikkerhet om hva dette betydde for den norske befolkningen. Det var ennå ikke kommet klart frem hva nazismen egentlig var og hva Nasjonal Samling stod for, noe som var en medvirkende faktor til at medlemstallet i partiet økte betraktelig ved utgangen av 1941. Det at de andre norske partiene ble lagt ned, førte også til at NS var den eneste politiske plattformen som befolkningen lovlig kunne delta på. Likevel var det fortsatt mye skepsis blant befolkningen, og selv om deltakelsen i NS økte var det fortsatt ikke et spesielt høyt medlemstall. Det var mange ubesvarte spørsmål og kommunikasjonen mellom landsdelene var problematisk. Etter hvert ble også avisene sensurert, slik at det generelt sett ble usikkert om en kunne stole på den informasjonen som ble gitt. I løpet av det første året under okkupasjon ble det mer og mer tydelig at den okkuperende makten ikke var til å stole på.

2.1.1 Grand Hotell-møtet

Etter at den tyske okkupasjonen var i gang, ble det i Harstad meddelt at det 2. oktober skulle det holdes et orienterende møte på Grand Hotell for flere av byens ledende personer, blant annet høyesterettsadvokat Sigurd Saue.¹⁸ Før selve møtet var det uklart hva agendaen egentlig var, og

---

¹⁵ Steinnes, 2003, s. 236

¹⁶ Steinnes, 2003, s. 236

¹⁷ Steinnes, 2003, s. 236

¹⁸ Steinnes, 2003, s. 237

Saue, i likhet med andre, var i sterk tvil om han skulle delta eller ikke. Møtet var i realiteten satt for å rekruttere medlemmer til et eget NS-lag i Harstad. Saue ble kontaktet av både den senere «ordføreren» i Tromsø, Theodor Hansen, og den daværende redaksjons-sekretæren i Harstad Tidende, Peder Lind-Solstad – begge medlemmer av NS – med anmodning om at Saue virkelig burde stille på Grand-møtet. Som svar på Saues mistanker angående NS og den okkuperende maktens intensjoner, ble Saue fortalt at det hadde vært hemmelige forhandlinger mellom tyskerne og Stortinget. Resultatet av disse var blant annet modifisering av forbudet mot politisk virksomhet og at tyskerne ville trekke seg ut av Norge innen seks måneder. I tillegg ble han forsikret om at samlingen på Grand Hotell ikke var et NS-møte, men en orientering for folk fra alle partier om den nye ordningen – som var godkjent av Stortinget – gjennom en fri diskusjon.¹⁹ Saue endte opp med å delta på møtet, sammen med flere andre nøkkelpersoner fra byen, blant annet som daværende ordfører major Nils Hunstad, høyesterettsadvokat Jac. Ivar Kind, agent Haakon Schjelderup og forretningsfører Bjarne Methi.²⁰

Under møtet, som ble ledet av NS-medlem kretsfører Andreas Olsson, kom det frem at NS hadde fått ansvaret for innføringen av nyordningen til nazistene, slik at det måtte opprettes flere NS-avdelinger i landet. Det var derfor essensielt å få flere kompetente folk inn i partiet, både når det gjaldt kommuneledelse, og for å holde tyskerne på avstand fra det dagligdagse styre.²¹ Dette ble ikke godt mottatt av de som deltok, ettersom at en måtte være NS-medlem for å bli valgt i tillegg til at de fortsatt ikke visste helt hva de gikk til. For at valget skulle følge demokratisk tankegang, måtte det flyttes til et nytt møte ved en senere anledning. Saue – som under møtet hadde bedt om en utsettelse for å kunne undersøke Stortingets dokumenter nærmere og forsikre om at ingenting ulovlig foregikk – ble valgt inn i et utvalg som skulle være med å forberede det neste møtet, i tillegg til blant annet høyesterettsadvokat Kind. Utsettelsesforslaget han hadde lagt frem ble nedstemt.²²

2.1.2 «Kinomøtet»

Før møtet på kinoen den 13. oktober, hadde det blitt utgitt en artikkel i Harstad Tidende, den 9. oktober, med tittelen: «*Nasjonal Samlings gjenreisningsverk er begynt*». Innkallelsen til møtet inkluderte flere motiverende utsagn som skulle friste unge og sterke nordmenn til å bli medlem

---

¹⁹ Steinnes, 2003, s. 237/239

²⁰ Steinnes, 2003, s. 239

²¹ Steinnes, 2003, s. 239

²² Steinnes, 2003, s. 239

av NS og hjelpe til med å bygge opp landet og det fremtidige «*veldige arbeidet som forestår...*».²³ Det ble også referert til Terbovens tale over radioen samme dagen som statsstyre ble overført til Nasjonal Samling, og til major Vidkun Quislings tale til det norske folket dagen etter. Agendaen for kinomøtet var klart; det skulle rekrutteres til partiet. På selve møtet forelå det ingen dokumenter fra Stortinget som det hadde vært forespørsel om tidligere, det ble ingen åpen diskusjon eller mulighet for spørsmål ettersom det var to tyske offiserer tilstede, og de som her ble forslått som valgkomite for et kretsstyre ble heller ikke spurt på forhånd.²⁴ Møtet endte med at både kretsstyre og lagfører ble oppnevnt, selv om ingen av de som ble valgt hadde blitt spurt på forhånd. Saue var en av disse, men han ba om å bli strøket etter møtet. En måneds tid etter kinomøtet ble Harstad krets av Nasjonal Samling, uten Saue, konstituert under et møte på Hotel Nobel, den 11. november.²⁵

I løpet av den første tiden under okkupasjon var det – som nevnt tidligere – mye forvirring om hva okkupasjonsmakten og NS stod for og hvilke planer som forelå for Norge og dets befolkning. Informasjonen som ble gitt var dårlig og upålitelig, og det var mye propaganda som skulle virke rekrutterende for tyskernes og NS-partiene side ute og gikk. Etter Grand-møtet på høsten ble ting noe klarere for Harstads befolkning, tyskerne og NS – som ofte ble sett på som to sider av samme sak – var ikke ute etter en fungerende sameksistens. Selv om byen fikk opprettet eget NS-lag og egen organisasjon, var det aldri noen spesiell fart i partiarbeidet, og under okkupasjonen var det bare omtrent tre prosent av byens befolkning som meldte seg inn i partiet.²⁶ Bakgrunnen for de som meldte seg inn var også varierende. Selv om Quisling aldri hadde noen spesiell oppslutning eller noen særlig sympati i byen, fantes det likevel folk som var sikre på at Tyskland skulle vinne krigen og ville stå på seierherrenes side, eller som beundret Tyskland for landets disiplin, kunnskap og økonomiske styrke. Andre årsaker kunne også være presset fra andre partimedlemmer og tyskernes side. Et eksempel på dette var en av deltakerne på Grand-møtet som skrev under på kravet som ble fremsatt om innmeldelse i partiet. Denne personen hadde familie, barn og gjeld og var avhengig av arbeidet sitt, og vedkommende ble truet om fratredelse fra stilling hvis ikke kravet ble underskrevet.²⁷ Til tross for dette ble aldri NS-gruppen noe spesielt stor, og de fleste i byen forble motstandere av den okkuperende makten gjennom hele krigen – både passivt og aktivt.

---

²³ Steinnes, 2003, s. 238/239

²⁴ Steinnes, 2003, s. 239

²⁵ Steinnes, 2003, s. 240

²⁶ Steinnes, 2003, s. 240

²⁷ Steinnes, 2003, s. 241

3 Sivil motstand/holdningskamp

Motstandsapparatet i Norge ble ledet av Hjemmefrontens Ledelse, som ble til i løpet av 1943/44. Innenfor hjemmefronten var det tre hovedgrupperinger: Koordinasjonskomiteen (KK), Kretsen og den militære ledelsen, der de to første utgjorde den sivile ledelsen – også referert til senere som Sivorg. Den første ledergruppen, KK, hadde sine røtter fra organisasjonsprotesten²⁸ i 1940 og ble etablert rundt årsskiftet 1941–42, med representanter fra seks forskjellige yrker i komiteen. Yrkene som ble representert her var lærere fra den høyere skole og folkeskolen, prester, leger, sakførere og ingeniører.²⁹ Etter hvert ble dette systemet utvidet med representanter fra arbeidere, landbruket og offentlige funksjonærer, og var dermed representativ nok til å gi den sivile motstanden en legitimerende bredde.³⁰ Den andre ledergruppen, som var Kretsen, ble opprettet på bakgrunn av hjemmefrontens forbindelser til Nygaardsvold-regjeringen som holdt til i London under krigen. Mennene som var med på dannelsen av Kretsen, var også virksomme innenfor hjemmefronten og holdt en lederskapsfunksjon innenfor sektormotstand og KK. Fokuset for dannelsen lå likevel i den autoriserende linken til eksilregjeringen i London.³¹

3.1 Etablering av den sivile motstanden

Rundt starten av året 1942 var tillitsmannsnettet etablert i grov forstand, med ca. 20 hovedkontakter – eller kontaktpunkter som de blir referert til i diverse rapporter i ettertiden – spredt rundt i landet. I løpet av det siste krigsåret økte dette tallet til 27.³² Disse kontaktene var ofte folk fra de samme yrkene som var representert i første omgang i KK, og fungerte som hovedtillitsmann både på lokalt nivå og som et bindeledd mellom KK og nærområdet. Alt av skriftlig kommunikasjon mellom sentralledelsen og distriktene skulle gå gjennom disse hovedkontaktene, for så å distribueres videre til de andre tillitsmennene som opererte i områdene rundt.³³ De viktigste beskjedene som ble formidlet gjennom dette nettverket var retningslinjene som ble sendt fra sentralledelsen, det som senere har blitt referert til som paroler.

---

²⁸ Både yrkesorganisasjoner og interesseorganisasjoner hadde protestert mot NS-partiets flere nazifiseringsfremstøt ved begynnelsen av okkupasjonen

²⁹ Grimnes, 2018, s. 348

³⁰ Grimnes, 2018, s. 348

³¹ Grimnes, 2018, s. 350

³² Ole Kristian Grimnes: «Hjemmefrontens Ledelsen», 1977, s. 117

³³ Grimnes, 1977, s. 117/118

3.1.1 Hovedkontaktpunkt for Sør-Troms

Ifølge rapporter fra sivilorganisasjonen 1942–1945³⁴ var Harstad-mannen Thorleif Kulseng, banksjef i Trondenes Sparebank, hovedkontaktpunkt for Sør-Troms. Ifølge Kulsengs rapport etter krigen var han i begynnelsen involvert som initiativtaker i arbeidet med opprettelsen av en hjelpe-/støttekasse. I 1941 hadde divisjonsmusikkorpene nektet å gå inn i NS, noe som resulterte i at de ble fratatt hele lønnen.³⁵ Det ble derfor organisert et støttesystem, basert på frivillige bidrag, for å hjelpe dem med delvis/full utbetaling som tilsvarte lønnen deres – avhengig av nødvendighet. Dette skjedde innenfor flere andre yrker, så dette støttesystemet utviklet seg til en alminnelig støttekasse som ble kjent som «jøssingkassen». Det ble også opprettet flere slike kasser, for eksempel hadde både lærerne og prestene egne støttekasser. Det kom også en gang bidrag til «jøssingkassen» sørfra via statskonsulent Hans Tilrem, som under et opphold i Oslo i 1941 hadde kommet i forbindelse med hjemmefrontfolk.³⁶

Hvordan Kulseng ble hovedkontaktpunkt for Sør-Troms hadde forbindelse med Tilrem. Kulseng hadde sommeren 1942 fått muligheten til å dra til Oslo, og ved hjelp av Tilrem fikk Kulseng tilgang til viktig informasjon, som igjen ledet til at han ble rekruttert. I rapporten står det at han hadde en konferanse med Dr. Ole Jacob Malm hvor han ble oppdatert om dekknavn, adresser og generell operasjonsvirksomhet. I tillegg fikk han med seg ordrer og budskap som skulle formidles videre nordover.³⁷ Malm var en av initiativtakerne til og medlem av den tidlige Koordinasjonskomiteen som startet å etablere seg i 1941, og var den første generalsekretæren i organisasjonen – noe han ble i 1942.³⁸ Kulsengs «innerste sirkel» bestod av han selv, hans kone Signe Kulseng og banksjef Aage Torød, og de to sistnevnte ble inkludert i alt av informasjon som Kulseng selv hadde. Videre utvidet han nettverket til postverket med budsjeff Sigurd Mikkelsen og opprettet kontakt med legene, juristene, offentlige tjenestemenn og lærerne både ved folkeskolen og skolen for høyere utdanning.³⁹

Ut fra Kulsengs rapport får man et inntrykk av hvordan det sivile motstandsarbeidet så ut i Harstad. Ifølge han arbeidet både Gestapo og politiet relativt avslappet i byen, med unntak av

---

³⁴ Rapporter fra Nord-Møre, Trønderlag og Troms, boks 54 ved hjemmefrontmuseets arkiv

³⁵ Rapport av Kulseng, boks 54, hjemmefrontmuseets arkiv

³⁶ Rapport av Kulseng, boks 54, hjemmefrontmuseets arkiv

³⁷ Rapport av Kulseng, boks 54, hjemmefrontmuseets arkiv

³⁸ Grimnes, 1977, s. 79/106

³⁹ Rapport av Kulseng, boks 54, hjemmefrontmuseets arkiv

enkelte oppstramminger. Tyskerne hadde også ofte truet med, og gjennomført husundersøkelser og gaterassiaser, men Kulseng nevner i ettertid at det var ikke like stort press som fryktet. I tillegg hadde de også en meget effektiv tolk ved navn Fritjof Kristoffersen på Gestapos kontor som varslet dem når det trengtes. Ifølge rapporten var det ingen opprullinger eller arrestasjoner for illegal virksomhet etter de første opprullingene i 1941.⁴⁰ Her har altså Kulseng ikke regnet med hendelsene under lærerstriden i 1942, som blir diskutert senere i oppgaven. Det kan også virke som at Kulsengs organisasjon og lærernes organisasjon opererte separat fra hverandre, selv om det sannsynligvis ble opprettholdt en viss kontakt mellom tillitsmennene. For eksempel hadde lærerne, som tidligere nevnt, en egen støttekasse for de som trengte økonomisk hjelp under NS-styret og et eget nettverk for kontakt og distribusjon av informasjon. I rapporten nevnes også to aktive fluktruter over til Sverige – uten beskrivelse av hvor disse gikk – og at det ble sendt illegale aviser opp fra Oslo.⁴¹

Det sivile motstandsarbeidet i Harstad – som over alt ellers – var avhengig av at operasjonene foregikk i det skjulte. Flere av de som jobbet innenfor Kulsengs organisasjon visste derfor ikke hvem de andre som deltok var. Det var ikke før etter okkupasjonen var over at de fikk vite hvilke andre som opererte innenfor det samme nettverket. Kulseng samlet de faste medarbeiderne hjemme hos seg selv, rundt to uker etter kapitulasjonen, der han introduserte de som ikke kjente hverandre og redegjorde for alt det arbeidet som var blitt utført. Ifølge rapporten mente Kulseng at mangfoldet av mennesker som møttes her og den overraskelsen blant de tilstedeværende over hvem som hadde deltatt i organisasjonen, sa sitt om måten de hadde arbeidet på. Rapporten avsluttes med: «Og så forskjellige folk og fremmede for hverandre som møttes der – så var det både en overraskelse for samtlige og et kompliment for den glimrende måten H.L. har bygget sivil. org. opp på»⁴²

3.1.2 Var det roligere forhold i Harstad?

Enkelte av kommentarene som Kulseng skrev i rapporten antyder at det generelle presset fra NS og det tyske styret ikke var så ille i Harstad, i det sivile miljøet. For eksempel det at NS og Gestapo arbeidet ganske avslappet og at det ikke var så stort press fra tyskerne som fryktet –

---

⁴⁰ Rapport av Kulseng, boks 54, hjemmefrontmuseets arkiv

⁴¹ I 1945 ble det også laget en egen avis i nord ved navn «Rundskue», som ble stensilert og distribuert i Tromsø, Narvik og Harstad m/omegn. Det var også noen mindre illegale aviser som ble distribuert i løpet av okkupasjonen som blir nærmere beskrevet i neste delkapittel.; Rapport av Kulseng, boks 54, hjemmefrontmuseets arkiv

⁴² Rapport av Kulseng, boks 54, hjemmefrontmuseets arkiv

som nevnt ovenfor. Vi vet ikke hvilke antakelser Kulseng hadde gjort seg om hvordan leveforholdene under okkupasjonstiden kom til å bli da det ble en realitet, men det er enkelte tegn på at det var litt bedre stilt i Harstad enn andre steder. For eksempel hvis man ser på politivirksomheten i Harstad, så kunne denne vært mye mer skjerpet i henhold til okkupasjonsmaktens standarder. Politiets oppgaver var blant annet, i tillegg til å oppholde lov og orden, å se til at befolkningen fulgte de ekstra påbudene fra tyskerne. Det var det også de som skulle gå inn og beslaglegge boet til de som flyktet over til Sverige eller England, og arrestere de flyktedes familiemedlemmer som gisler.⁴³ I løpet av okkupasjonen var det derimot to forskjellige politimestere i Harstad, hvor begge så på disse ekstra oppgavene med et kritisk syn. Den første var politimester Alf H. Lian som satt fra sommeren 1941 og til høsten 1943, og den andre var politimester Henry A. Lahaug som satt fra 1943 og ut okkupasjonstiden. De var begge innmeldte medlemmer i NS, men likevel kan det virke som de begge hadde reservasjoner mot partiet. For eksempel hevdet lensmann Hans Aamnes etter okkupasjonen, som er beskrevet lengre ned i oppgaven, at Lian hadde hatt kjennskap til hans motstandsarbeid under krigen, men ikke angitt ham til sikkerhetspolitiet.⁴⁴ Når det kom til Lahaug, hevdet han i en skriftlig forklaring etter krigen at han som politimester hadde tatt en stor personlig risiko ved å hindre massearrestasjon av gisler. Ifølge Reppen var det ca. 80 personer som ble arrestert i løpet av okkupasjonen.⁴⁵

En annen faktor som kan vurderes i forhold til hvordan Kulseng vurderte situasjonen i Harstad, er konsekvensene etter det første Lofot-raidet. Lofot-raidene var en aksjon fra de alliertes side, der det første raidet gikk under navnet «Operasjon Claymore» og ble utført 4. mars 1941. Operasjonen ble utført av både norske og britiske soldater, og resultatet var at flere skip ble senket og 213 tyskere og 12 NS-medlemmer ble tatt til fange. Det var også over 300 personer fra lokalbefolkningen som valgte å bli med over til England for å melde seg frivillig.⁴⁶ Etter dette beordret Hitler, i frykt for en full alliert invasjon, en styrking av kystforsvaret i Norge, der tyngdepunktet i forsvaret skulle legges til Nord-Norge. I tillegg førte også bruddet på ikke-angrepsavtalen med Sovjetunionen til ytterligere opprustning i Norge. Det var dermed i juli 1942 over 300 000 tyskere i Norge.⁴⁷ Konsekvensene av raidet var sterke represalier mot

---

⁴³ Gunnar Reppen: «*Harstad under krig og diktatur*», Utgitt i Harstad 2016, s. 50

⁴⁴ Reppen, 2016, s. 47

⁴⁵ Reppen, 2016, s. 48

⁴⁶ Pettersen, 2014, s. 77

⁴⁷ Grimnes, 2018, s. 91

befolkningen i Lofoten, samtidig som Gestapo begynte å jobbe enda mer skjerpet enn før og gikk hardere inn mot motstandsarbeid.

Disse omstendighetene, med konsekvensene av raidene, det økte nærværende av tyskere i landsdelen og politimestere med tilsynelatende negative holdninger mot NS, burde ha tilsvart et høyere tall på arresterte i Harstad. Likevel var det bare ca. 80 personer, ut av en befolkning på ca. 4000⁴⁸ som ble arrestert i løpet av okkupasjonens fem år. Det virker dermed som at Kulsengs kommentarer om relative rolige omstendigheter i Harstad stemmer overens med hendelsesforløpet.

3.1.3 Byens illegale presse

Helt fra starten av gikk okkupasjonsmakten inn for å bruke norsk presse til nazifisering og innføring av nyordningen. Det ble innført streng pressesensur, som gjorde avisene til en ensidig tysk nyhetskilde og dermed utjenlig som objektiv formidlingsform. Som en reaksjon på riksrådsforhandlingene og oppnevningen av den kommissariske regjeringen skrev Trond Hegna, redaktør for avisen «1ste Mai» i Stavanger, en senere berømt og kompromissløs lederartikkel kalt «Ingen nordmann til salgs».

Hvis noen av oss skulle stilles overfor spørsmålet om å kaste i sølen det vi har gått inn for av alvorlig overbevisning om hva som tjener vårt folk, for å gå over til noe som vi har bekjempet og foraktet – alt i den beregning at vi på denne måten skal redde vår egen personlige materielle fordel – da er parolen: Ingen nordmann til salgs!⁴⁹

- utdrag fra artikkelen «Ingen nordmann til salgs»

Denne artikkelen var sannsynligvis med på å «sette tonen» for hvordan pressen skulle – eller burde – forholde seg til de nye restriksjonene under resten av okkupasjonstiden.⁵⁰ Den var et viktig bidrag til motstandsånden og appellerte kraftig til det norske folk om at de måtte forsvare sine verdier og sin framtid overfor okkupasjonsmakten. Den tyske reaksjonen på artikkelen lot seg ikke vente på. Avisen ble stanset, alle tilgjengelige eksemplarer ble beslaglagt og redaktør Hegna ble arrestert av Gestapo.⁵¹

---

⁴⁸ Reppen, 2016, s. 11

⁴⁹ Store Norske Leksikon: «Trond Hegna»: https://nbl.snl.no/Trond_Hegna, skrevet av Maren Hegna, 28/09-2014

⁵⁰ Guri Hjeltnes: «Avisoppgjøret etter 1945», Aschehoug 1990, s. 327

⁵¹ https://nbl.snl.no/Trond_Hegna

I Harstad var det spesielt to aviser som forsøkte å stå imot det nye regimet, «Folkeviljen» og «Haalogaland», som begge ble stoppet i 1941. Etter dette var «Harstad Tidende» (HT) eneste legale nyhetskilde for byen. HT prøvde også i begynnelsen å stå imot nazifiseringen, men styret i avisen så imidlertid ikke nedleggelse som et alternativ. Hadde denne avisen også blitt stanset, var sannsynligheten stor for at produksjonen ble gjenopptatt med en ren nazistisk ledelse.⁵² Dermed fortsatte HT produksjonen under restriksjonene og veiledningen som var bestemt av NS-styret resten av okkupasjonen.

Med to aviser kansellert og HT under sensur var det derfor behov for pålitelige informasjonskilder – ikke minst angående nyheter fra London. Det var kommet forbud om radioer og alle radioapparater skulle leveres inn den 7. august 1941, men det var ikke alle som fulgte dette.⁵³ Istedenfor ble flere radioer gjemt bort og folk samlet seg i små grupper hos hverandre om kveldene for å få med seg siste nytt fra London. Det var også de som hadde to radioapparater i hus, som leverte inn det ene apparatet for å unngå mistanke. Det som ble sagt på radioen ble skrevet ned av flere, for så å bli levert til for eksempel naboer som ikke hadde radio å lytte på – eller som ikke hadde anledning eller en god grunn for å besøke andre som hadde radio hver kveld. De måtte være forsiktige og ikke besøke enkelte alt for ofte for å unngå å bli oppdaget. Politiet fulgte med. En av de som lyttet til nyheter fra London og spredte dem videre var Arne Thorbergsen som også ble medlem i 1943 av motstandsgruppen som Hunstad tok initiativ til, noe som diskutert i et senere kapittel. I begynnelsen, 1941, lyttet han bare til nyhetene og inviterte også andre til å komme på besøk og høre. Etter hvert økte nettverket rundt han og i fra 1943 begynte Thorbergsen å gi ut en illegal radioavis som gikk under navnet «BBC Melder».⁵⁴

Det foreligger en kort historikk om denne avisen blant kildematerialet, som viser hvordan Thorbergsen startet med illegal lytting for så å senere gi ut en faktisk avis. Ifølge denne historikken etablerte Thorbergsen seg allerede to dager etter at radioapparatene skulle leveres inn, 9. august, med radio for å kunne lytte til nyheter fra London. Flere kom på besøk for å høre og etter hvert måtte tilhørerne deles inn i mindre grupper – eller celler som vedkommende har skrevet i historikken.⁵⁵ De ble inndelt i fem celler som hver hadde sin sentral, og bestod av

---

⁵² Steinnes, 2004, s. 260/261

⁵³ Steinnes, 2004, s. 264

⁵⁴ Hans Luihn: «De illegale avisene», Universitetsforlaget 1960, s. 125

⁵⁵ Rapport om historikk av avisen «BBC Melder», boks 54, hjemmefrontmuseets arkiv

rundt åtte til tolv lyttere. I starten gikk Thorbergesen selv rundt til de forskjellige sentralene, etter å ha hørt ferdig nyhetene hos seg selv, og fortalte videre hva han hadde hørt som var viktig. Hver av de på sentralene skrev så ned nyhetene for å kunne distribuere det videre igjen til andre. Ifølge historikken tok denne prosessen – først høre nyhetene og så videreformidle de til hver enkelt sentral – til Thorbergesen for lang tid, han kom seg ikke hjem om kveldene før klokken ble rundt elleve-tolv. Det var derfor han etter hvert gikk over til å maskinskrive nyhetene, med hjelp av John Eid Olsen. Det ble skrevet opp ca. 30 eksemplarer som ble fordelt på de forskjellige cellene, hvor de så ble kopiert og distribuert videre til andre igjen.⁵⁶ Thorbergesen leverte til sentralene og sentralene skrev ned og leverte videre. Etter hvert som etterspørselen økte, fikk de tak i en stensilmaskin⁵⁷ for å få enda større økning i produksjonen og ut på våren 1945 var de oppe i ca. 250 eksemplarer. Thorbergesen og hans kolleger fikk her hjelp av voksne speidere (speidergruppen Rovers) til å distribuere avisene til alle som «abonnerte».⁵⁸

En annen illegal avis som ble distribuert i Harstad ble utgitt av Kåre Andreassen. Han begynte på samme måte som Thorbergesen, ved å lytte til en illegal radio og videreformidle nyhetene til andre i små grupper – for så senere å utvide. Andreassen sendte inn en melding til hjemmefrontens ledelse, etter den tyske kapitulasjonen, for å informere om at han hadde en illegal avis under okkupasjonen. I meldingen kommer det frem at kjennemerket for avisen var et hvitt kvadratisk hjørne oppe til venstre, der datoen var plassert, men avisen blir ikke referert til med noe spesifikt navn.⁵⁹ Fra 1943 gav han ut en maskinskreven avis, og i løpet av den siste perioden av okkupasjonen gikk han også over til å stensilere den. Avisens opplag var en god del mindre enn Thorbergesen sin, men det kan virke som Andreassen har fulgt samme «oppskrift» som sin kollega.⁶⁰ Grunnen til at denne avisen kom ut i et mindre opplag kan ha vært at Andreassen hadde en mindre sirkel som han kunne stole på, eller for å minske risikoen for å bli oppdaget. Det at avisen kom ut helt til krigens slutt, tyder på at han ikke ble avslørt og klarte seg gjennom okkupasjonene uten å bli arrestert.

I tillegg var det mange flere som lyttet til illegale radionyheter og som sikkert delte disse nyhetene med naboer og bekjente, men det er lite som tyder på at det fantes flere større avisutgivelser – annet enn de to beskrevet her. Blant annet var en mann ved navn Sigurd

---

⁵⁶ Rapport om historikk, boks 54, hjemmefrontmuseets arkiv

⁵⁷ En gammeldags kopimaskin som gikk på håndkraft

⁵⁸ Luihn, 1960, s. 126

⁵⁹ Melding fra Kåre Andreassen, boks 54, hjemmefrontmuseets arkiv

⁶⁰ Melding fra Andreassen, boks 54, hjemmefrontmuseets arkiv

Stenersen også en av dem som ivrig gikk inn for å spre nyhetsmeldinger som han hørte på sin illegale radio. Det gikk dessverre ikke like bra med Stenersen som de andre to, han endte opp med å bli arrestert og sen til Tyskland, hvor han døde i Dachau like før frigjøringen.⁶¹

I de to eksemplene på utgivelse av illegale aviser i Harstad som er beskrevet ovenfor, ser det ut til at begge har bygd opp operasjonene sine etter samme mønster. Fulgte andre motstandsfolk i andre områder samme oppbygging og struktur på deres illegale avisvirksomhet? I Nord-Norge var det ikke mange illegale aviser som kom ut i en større skala på grunn av den spredte bebyggelsen og lange avstander. Risikoen for å bli oppdaget i de små samfunnene var nok en del høyere enn i de større samfunnene – så lenge det var forbehold om sikkerhet og diskresjon.⁶² Hvis en ser på illegale aviser i for eksempel Bodø, så ser man tendenser til samme oppbygging, men med noen variasjoner. Kontorsjef S. U. Johansen som jobbet i kommunen, gav fra høsten 1942 og frem til krigens slutt ut en daglig maskinskrevet illegal avis. Ifølge Luihns bok om illegale aviser så ble denne utgitt i 15 eksemplarer, forholdvis lavt antall, men at den hadde en effektiv spredning slik at den nådde et meget stort antall lesere.⁶³ Det relativt lave antallet kan tyde på at Johansen jobbet alene, i motsetning til Thorbergesen, men det virker som at han lyttet til radiosendingene for så å skrive ned informasjonen for å distribuere videre. Det at det bemerkes at det var effektiv spredning og at det var et stort antall lesere, tyder på at selve distribueringsdelen av virksomheten var bra bygd opp. I tillegg så holdt Johansen på frem til okkupasjonen var over, som viser til at virksomheten hadde gode sikkerhetstiltak for ikke å ha blitt avslørt. Det virker dermed som om hovedforskjellene var størrelsen på operasjonene. Thorbergesen hadde flere folk rundt seg og kunne bygge opp flere operative celler, mens Johansen var mer på samme nivå som Andreassen størrelsesmessig.

3.2 Kirkestriden

Den norske kirken hadde problemer med det nazistiske styret helt fra starten av, men kampen hadde for det meste foregått stille mellom biskopene og Kirke- og Undervisningsdepartementet – skjult for befolkningen. Kirken skulle egentlig ikke inngå i den planlagte nazifiseringskampanjen som NS førte. Kristendommens grunnverdier var noe det skulle vernes om, og kirken skulle fortsette som før, med forbehold om at de ikke skulle ta noen politiske

---

⁶¹ Luihn, 1960, s. 126

⁶² Luihn, 1960, s. 124

⁶³ Luihn, 1960, s. 125

standpunkter eller forholde seg fiendtlige mot NS-staten. Til tross for dette kom NS-partiet med flere små endringer som skulle innføres i kirkens praksis både i 1940 og 1941. Kirkebønnen ble forandret, forbønnen for kongen og hans hus fjernet og prestenes taushetsplikt ble innskrenket. I tillegg ble prester og lekfolk som til vanlig hadde holdt andakt eller gudstjeneste i NRK byttet ut med NS-medlemmer.⁶⁴ Det ble også innført en forordning om en øvre aldersgrense innenfor kirken av kirkeminister og NS-medlem Ragnar Skancke. Denne forordningen ledet til at biskopene Johan Nicolai Støren og James Maroni – i tillegg til flere andre prester – ble avsatt i juli 1941, men biskopen i Oslo, Eivind Berggrav, gikk imot dette. Han klaget direkte til Reichskommissar Terboven, som omgjorde Skanckes beslutning på bakgrunn av at han ikke ønsket noen konflikt med kirken.⁶⁵ Disse tiltakene som ble gjort av NS-partiet ble ikke sett på som en direkte trussel mot kirken, men da Quisling i 1942 vedtok loven om nasjonal ungdomstjeneste endret kirken sin stilling om å holde seg utenfor. De viste nå åpen motstand mot NS og okkupasjonsmakten. Bakgrunnen for kirkens motstand hadde dermed ikke noe med kirken i seg selv å gjøre, men heller med hvordan forholdene i samfunnet endret seg under okkupasjonen.

Selv om kirkens stridigheter med nazismen ikke hadde foregått i offentligheten fra starten av, så hadde den likevel pågått i lengre tid. Geistligheten hadde alt høsten 1940 gått til aksjon ved å samle seg i et Kristent samråd. Dette ble et samarbeidsorgan mellom folk fra kirken og fra kristne organisasjoner.⁶⁶ Her ble biskop Berggrav den ledende skikkelsen, både i øynene til geistligheten selv og innenfor offentlighetens syn på kirkens motstandskamp. Biskopene hadde også i begynnelsen av 1941 sendt ut et Hyrdebrev⁶⁷ mot hirden, der de også hadde fått oppslutning fra resten av det kristelige samfunnet som ikke hadde støttet dem tidligere angående deres protester mot landets tilstander.

Når det kommer til Harstad er det ikke mange kilder på hvordan kirkestriden påvirket eller utviklet seg i byen, men noe av dette dekkes i HT. Blant annet er det en artikkel som nevner Hyrdebrevet, utgitt i HT 28. mars 1941. Artikkelen ble skrevet av en murmester Aug. Zachariassen og den illustrerer hans dype skuffelse over budskapet i Hyrdebrevet fra biskopene. I løpet av denne artikkelen kommer det ikke frem noe om hva selve innholdet i brevet var, men

---

⁶⁴ Grimnes, 2018, s. 326

⁶⁵ Berit Nøkleby: «Norge i Krig bind 4: Holdningskamp», Aschehoug 1986, s. 47

⁶⁶ Nøkleby, 1986, s. 47

⁶⁷ Et hyrdebrev er i den norske kirken et rundskriv fra biskopen til bispedømmets prester

det er heller fokusert på å fremme NS og partiets visjon – samt frustrasjon over biskopenes stilling.⁶⁸ Her kommer det tydelig frem at avisen var under NS' kontroll, med tanke på at bare den ene siden ble representert – uten noen form for kommentarer fra geistligheten i byen – og det faktumet at artikkelen kom ut først to måneder etter at Hyrdebrevet ble distribuert.

En annen artikkel fra HT, som omhandler geistligheten og situasjonen deres med NS, kom ut 6. juni 1941 med tittelen: *Prestes som viser uvilje mot N.S.* Artikkelen tar opp et rundskriv som ble sendt ut fra Kirke- og Undervisningsdepartementet til presteskapet. Det fremgår her at ingen medlemmer av geistligheten skulle bli presset til å gå inn som medlem i NS, men at det heller ikke skulle ytes noen form for motstand mot partiet. Det kommer frem at det har vært anklager om uvilje mot partiet, for eksempel gjennom prekener der det hadde vært tilslørte negative ytringer angående NS og nyordningen. Artikkelen fortsetter med en advarsel om at NS var det eneste statsbærende partiet, så fiendtlig opptreden mot partiet ble oppfattet som statsfiendtlig oppførsel.⁶⁹ Artikkelen gjenspeiler NS-regimets ønske om å unngå konflikter med kirken, men følges av en klar advarsel om at uvilje mot NS ville ikke bli tolerert. Det legges også til grunn at medlemskap i NS var frivillig for geistligheten og opp til hver enkelt. Det er heller ikke skrevet noe direkte truende i artikkelen, den var heller ment som en advarsel for å avskrekke geistlig uvilje. Samtidig bekrefter behovet for en slik artikkel at det var flere medlemmer av geistligheten som stod opp mot partiet.

3.3 Lærerstriden

3.3.1 Oppstarten

Ved begynnelsen av okkupasjonen jobbet det norske nazi-regimet med å innføre en nyordning, som også inkluderte skolen og dermed utdanningen for landets yngre generasjoner. For NS – som hadde hovedansvaret for gjennomføringen av den nye nazistiske ordningen – var landets ungdommer en viktig målgruppe, som innenfor skoleverket skulle formes til å bli fremtidens nasjonalsosialistiske samfunn. Allerede i august 1940 kom et forbud for lærere mot å formidle noe om den daværende verdenssituasjonen, slik at fag som historie og samfunnslære skulle stoppe ved året 1939.⁷⁰ Situasjonen tilspisset seg i 1942, da Quisling ble innsatt som

---

⁶⁸ Harstad Tidende: «Hyrdebrevet» av mormester Aug. Zachariassen, fredag 28. mars 1941, nr. 37, årgang 55; Det fulle navnet til Zachariassen er ukjent

⁶⁹ Harstad Tidende: «Prestes som viser uvilje mot N.S.», forfatter: ukjent, fredag 6. juni 1941, nr. 64, årgang 55

⁷⁰ Steinnes, 2004, s. 244

ministerpresident og utstedte påbud om at alle lærerne i landet måtte melde seg inn i NS' fagforbund Norsk Lærersamband, ofte kalt Lærersambandet. Quislings planer for Norge ble utformet allerede i 1933, da partiet ble dannet. Han ville nydanne det norske politiske systemet i en korporativ retning der organisasjonsstrukturene ville være grunnleggende. I tillegg ønsket han også at det skulle dannes en ny nasjonalforsamling som han kalte for Rikstinget.⁷¹

Før Quisling ble innsatt som ministerpresident, ble det sendt ut informasjon til kommuneadministrasjonene og i Harstad formidlet ordføreren denne beskjeden videre til blant annet lærerne. De ble bedt om å møte i kinolokalet 1. februar 1942, for å overvære den annonserte kunngjøringen om Quislings nye stilling. Innkallingen til møtet ble formidlet gjennom et rundskriv som ble avsluttet med en utilslørt trussel om at alle som ikke møtte opp ville bli ansett som en motstander av NS og ville bli behandlet deretter. Ingen av byens 30 lærere stilte opp ved kinoen.⁷² Videre angående situasjonen rundt lærerne i Harstad foreligger det rapporter fra både tillitsmann for Folkeskolen, Tøllef Bertelsen, og fra tillitsmann for den høyere skole, Ottar Wendelborg, som ble sendt til hjemmefronten etter okkupasjonens slutt.

3.3.2 Skolens situasjon i Harstad

Bertelsen var bestyrer for Harstad folkeskole, så det falt naturlig – som han selv skriver – at han ble utpekt som tillitsmann for Harstad-lærerne. Hans jobb bestod delvis i å motta og distribuere videre paroler til lærerkretsen. I løpet av de første årene av okkupasjonen var kommunikasjonen meget ustabil grunnet de lange avstandene og mangelen på et godt utviklet system. Ifølge Kulseng kom det mange forskjellige paroler fra flere hold – som bekjente og kolleger sendte oppover landet – slik at en ikke kunne stole helt på hvilke paroler som skulle følges og hvilke som var «falske».⁷³ Derimot skriver Bertelsen at det i den første tiden kom få paroler siden avstanden til kontaktpunktet i Tromsø gjorde forbindelsen tungvint, og parolene som kom, ofte var i seneste laget. En måtte heller prøve å orientere seg gjennom ryktene som florerte i byen.⁷⁴ Da Bertelsen, ifølge hans rapport, fikk kontaktpunkt i Harstad i 1944⁷⁵, ble strømmen av

---

⁷¹ Aartun, Leif Brynjulv & Aartun, Sigurd: «*Motstandskampen i Skolene 1940–1942 – Lærerstriden mot nazifiseringen*», Utgitt av: Orion Forlag AS, 2003, s. 11

⁷² Steinnes, 2004, s. 244

⁷³ Rapport av Kulseng, boks 54, hjemmefrontmuseets arkiv

⁷⁴ Rapport av Bertelsen, boks 54, hjemmefrontmuseets arkiv

⁷⁵ I rapporten er det ikke nevnt hvem kontaktpunktet som han fikk i 1944 var, men det kan tenkes at dette var Kulseng og at Bertelsen ikke visste om før på grunn av dårlig kommunikasjon. Det kan også hende at denne kontakten var Hans Tilrem, den samme personen som hadde hjulpet Kulseng i starten.

informasjon mer stabil og parolene kom mer regelmessig. Parolene ble sendt ut til tillitsmennene i de forskjellige kretsene og de ble – så vidt Bertelsen visste – godt mottatt og etterfulgt av lærerne. Han rapporterte også at det bare var to-tre av lærerne i byen som var medlem av NS.⁷⁶ Blant disse var også lærer Hans Kristian Methi, som kom til å spille en ledende rolle innenfor skolestriden i Harstad.

I begynnelsen av 1941 ble lærer Methi tilsatt som skoleleder og juni samme år ble han også byens nye ordfører etter at Nils Hunstad ble fjernet fra stillingen og arrestert. Dette gjorde skolens situasjon vanskeligere for Methi var et kjent medlem av NS. Methi hadde fra starten av gått inn for å nazifisere skolen gjennom diverse tiltak, som for eksempel innkjøp av nazilitteratur til pensum og innføring av forskjellige nazistiske forordninger.⁷⁷ Flere av skolebygningene ble også konfiskert for å huse tyske soldater – blant annet Sama skole på Trondenes og Seljestad skole i Sandtorg⁷⁸ – slik at flere lærere måtte organisere skoletimene i private hjem.⁷⁹ Dette betydde at det var relativt vanskelig for skoleledelsen å ha kontroll over de utsprede undervisningsområdene, som igjen førte til at det var lett å sabotere for Methi og hans forsøk på å nazifisere skolen. I sin rapport til hjemmefronten har Bertelsen inkludert et eksempel som illustrerer hvordan Methi forsøkte å presse sine kollegaer til å melde seg inn i NS, og stadig prøvde å få lærerne til å overvære NS-foredrag. En ordre som ble sendt ut lærerne, som ble sendt ut dagen før, var angående et møte i kinolokalet mars 1942.

Etter ordre fra fylkesføreren i Troms beordres herved personalet på de kommunale kontorer samt alle lærere til å møte i kinolokalet fredag 13. mars kl. 19 presis. Etatsjefen er ansvarlig for at alle får denne ordre. Fylkesføreren med stab vil være til stede.

Hs. Methi⁸⁰

Ut ifra denne ordren later det til at det ikke var noen spesiell trussel, selv om uttrykket «beordres» ble brukt, mot lærerne angående deltakelse på møtet. Ifølge Bertelsen var det ingen som møtte opp, men nevner videre ikke om det fikk noen direkte konsekvenser for enkeltpersoner. Det eneste som blir nevnt i rapporten er en uttalelse av Methi som konkluderte med at lærerne ikke hadde peiling på hvordan NS ønsket at barn skulle oppdras i det nye Norge. Videre i rapporten står det at NS fylkesorganisasjon sendte ut ordre om at skoleledelsen trengte å føre Harstads lærere inn i et kartotek over distriktets lærere, men dette ble sabotert av skolen.

---

⁷⁶ Rapport av Bertelsen, boks 54, hjemmefrontmuseets arkiv

⁷⁷ Rapport av Bertelsen, boks 54, hjemmefrontmuseets arkiv

⁷⁸ På denne tiden strakte Sandtorg kommune seg helt til Seljestad skole, ikke langt fra Harstad sentrum.

⁷⁹ NHM 368, Kåre Kleivan, Dokumentsamling, hjemmefrontmuseets arkiv

⁸⁰ Rapport av Bertelsen, boks 54, hjemmefrontmuseets arkiv

Det nevnes ikke av hvem, bare at de tilsendte kartotekkortene ble tilintetgjort.⁸¹ En annen problematisk situasjon for Methi var at etter han ble skoleleder sluttet elever helt å hilse på han. Han hadde gjort daværende skolebestyrer, Ingulf Gudbrandsen, oppmerksom på denne mangelen på respekt fra elevenes side, men ingenting skjedde. Methi hadde her samme problemet som politiet, det var ikke nok kvalifiserte NS-folk til å kunne erstatte «jøssingene», slik at ledelsen ikke hadde annet valg enn å fortsette presset om NS-medlemskap. Til tross for lite kvalifiserte NS-folk så endte det med at Gudbrandsen ble avskjediget og arrestert.⁸² Grunnlaget for at han ble arrestert blir ikke beskrevet her, men det kan antas at det hadde noe med hans manglende vilje til å reagere på NS-pålegg om å gripe inn mot uvilje hos lærere og elever.

Den 5. februar 1942 kom Quisling med to nye lover som bidro til å tilspisse situasjonen med lærerne ytterligere. Den ene var, som nevnt tidligere i sammenheng med kirkestriden, at det ble obligatorisk for gutter mellom alderen ti og atten å utføre nasjonal ungdomstjeneste for NS' ungdomslag. Den andre loven var at alle lærerne i landet måtte melde seg inn i Lærersambandet. Hensikten med sistnevnte var at lærerne skulle forberedes til sin nye rolle i den nye staten Norge, og dette måtte gjøres gjennom opplæring innenfor NS' forbund Lærersamband. Disse to lovene var redskaper for å nå det bestemte målet som Quisling hadde for ungdommen og landets fremtid.⁸³ Etter at loven om påbudt innmeldelse i Lærersambandet kom, var det generelt sett usikkerhet om hvordan lærerne, på det nasjonale nivået, burde reagere. Her var det noen som mente det var lurt å avvente en reaksjon til det kom mer konkrete krav om tiltak i selve skolen fra nazi-regimet. Et argument for dette var at de ikke var sikker på om det ble full oppslutning fra landets lærere hvis en motaksjon ble satt i gang på dette tidspunktet – noe som virkelig trengtes for å få stanset Quisling og hans visjoner om skolesystemet.⁸⁴ Den andre siden, med blant andre høyesterettsdommer Ferdinand Schjelderup som var medansvarlig når det kom til å lage og sende ut paroler, hevdet at en aktiv aksjon måtte settes i gang med individuelle protester. Etter et møte, 14. februar, i lærernes aksjonskomite ble det, etter mye diskusjon, avgjort at en motaksjon måtte gjennomføres. Det ble vedtatt at man skulle protestere mot både ungdomstjenesten og innmeldelsen i Lærersambandet og det ble sendt ut paroler til alle landets lærere.⁸⁵

---

⁸¹ Rapport av Bertelsen, boks 54, hjemmefrontmuseets arkiv

⁸² Steinnes, 2004, s. 244

⁸³ Steinnes, 2004, s. 244/245

⁸⁴ Nøkleby, 1986, s. 73/74

⁸⁵ Nøkleby, 1986, s. 76-78

Ifølge Bertelsens rapport protesterte samtlige, med unntak av Methi, av lærerne i Harstad mot dette medlemskapet. Som et motsvar på lærernes protester ble lærerne fra både folkeskolen og skolen for høyere utdanning kalt inn til Methis kontor, 19. mars. Denne gangen møtte de opp og ble møtt med et krav om å signere en erklæring om innmeldelse, et klart forsøk fra Methi og NS på innstramming av de ulydige lærerne. Sammen med den ferdigskrevne erklæringen fikk de også en trussel om at de som ikke skrev under ville lide samme skjebne som arbeiderlederne i Oslo – de ville bli skutt.⁸⁶ Til tross for denne trusselen ble resultatet det samme som tidligere; samtlige lærere forlot kontoret uten å skrive under noe som helst. De neste dagene overvåket politiet i Harstad lærerne nøye, og det kom flere trusler for å videre prøve å presse dem til å melde seg inn i foreningen.⁸⁷ Hva slags type trusler lærerne ble utsatt for blir ikke nevnt i rapporten, men man kan anta at det involverte fratagelse av jobber og fengselsstraff.

3.3.3 D/S Skjærstad – Grepet strammes inn

Slik situasjonen hadde utviklet seg på skolefronten, hadde Terboven sett seg nødt til å blande seg inn og innkalte Quisling til møte om videre handlinger. De kom til enighet om at tusen av landets lærere skulle arresteres og sendes til Kirkenes, for å brukes som arbeidskraft i byggingen av militære befestninger i Kirkenes-området. Ansvar for selve arrestasjonene tilhørte det norske politiet, men etter at dette var gjort skulle det tyske sikkerhetspolitiet overta ansvaret for fangene.⁸⁸ To dager etter møtet med Methi og lærerne i Harstad, ble åtte av lærerne arrestert – inkludert Bertelsen. Om denne hendelsen skrev han at de daglig ble utsatt for press fra politiet om innmeldelse i Lærersambandet, noe som økte merkbart etter hvert som båten D/S Skjærstad, som skulle frakte de arresterte lærerne nordover, nærmet seg.⁸⁹ Hvilken type press de ble utsatt for – om det var noen form for mental eller fysisk skade – nevnes ikke i rapporten.

På landsbasis hadde et stort flertall av Norges 14 000 lærere nektet å skrive seg inn i Lærersambandet. Av disse ble 1100 arrestert, på samme dato som de åtte Harstad-lærerne, og 500 av disse igjen ble 15. april sendt nordover til Kirkenes for å settes i tysk arbeidstjeneste.⁹⁰

---

⁸⁶ Rapport av Bertelsen, boks 54, hjemmefrontmuseets arkiv; Trusselen som lærerne ble møtt med refererte til følgende som kom etter en streikebølge i 1941, der resultatet ble erklæring av unntakstilstand og to personer ble dømt til døden og henrettet

⁸⁷ Rapport av Bertelsen, boks 54, hjemmefrontmuseets arkiv

⁸⁸ Nøkleby, 1986, s. 85/86

⁸⁹ Rapport av Bertelsen, boks 54, hjemmefrontmuseets arkiv

⁹⁰ Steinnes, 2004, s. 245

Båten begynte å ta om bord arresterte lærere i Trondheim og etter hvert som den seilte nordover gikk, gikk ryktene om denne «lærerferden» og dens endelige destinasjon i Kirkenes. Ifølge tillitsmann Wendelborg så var denne båten langt mer fryktet lengre nordover i landet enn sørpå, siden ryktene om denne ferden bare ble verre ettersom den seilte nordover. Tillitsmannen skrev også i sin rapport at hans kolleger i fengselet hadde fått en full oversikt over Skjærstad og ryktene rundt gjennom besøk fra slektninger.⁹¹ Da båten nærmet seg Harstad, fryktet mange av byens lærere at de også skulle bli arrestert og sendt om bord. Bertelsen og de som allerede var arrestert hadde flere dager før båten ankom byen fått ordre om å ha ferdig pakkede ransler stående klar. Kvelden før Skjærstad ankom hadde de fått valget mellom å melde seg inn i Lærersambandet eller bli med om bord båten nordover, trolig i håp om at trusselen om å bli sendt til Kirkenes arbeidsleir var nok til at de arresterte lærerne skulle gi etter. Nok en gang nektet de å melde seg inn.⁹² Da Skjærstad ankom Harstad havn, var båten allerede så overfylt at selv om det var meningen at noen av Harstad-lærerne skulle være med videre så var det ikke plass. Båten hadde ikke kapasitet til å ta om bord flere og seilte dermed videre uten å plukke opp flere langs ruten til Kirkenes.⁹³

Den 21. april holdt Terboven tale til folket og etter at Skjærstad hadde seilt videre fra Harstad, dukket politimesteren opp ved fengselet i Harstad med et utdrag fra denne talen. Talens budskap gjorde det klart at lærernes aksjon mot NS og nyordningen nå ble ansett som en streikeaksjon og at det ikke lengre var en intern sak. Dette betydde at aksjonen nå angikk Wehrmacht og ville bli behandlet som en forstyrrelse mot den nye samfunnsordningen – noe som ble tatt svært alvorlig av de som var fengslet. Ifølge Bertelsens rapport kom de etter råd fra jurister frem til at det beste de kunne gjøre var å signere innmeldingen til Lærersambandet. Så snart de ble satt fri og fikk orientert seg om situasjonen, sendte de straks melding til Lærersambandet om at deres innmeldelse ikke skulle betraktes som gyldig.⁹⁴ De hadde kun signert erklæringen om innmeldelse for å bli sluppet fri og hadde ingen intensjoner om å være medlemmer av forbundet. De arresterte hadde kapitulert den 25. april og på den samme datoen kom det en interessant utvikling i lærerstriden som blir diskutert lengre ned i dette delkapittelet.

---

⁹¹ Rapport av Wendelborg, boks 54, hjemmefrontmuseets arkiv

⁹² Rapport av Bertelsen, boks 54, hjemmefrontmuseets arkiv

⁹³ Steinnes, 2004, s. 245

⁹⁴ Rapport av Bertelsen, boks 54, hjemmefrontmuseets arkiv

Mens Bertelsen og de syv andre lærerne satt arrestert, var de andre lærerne i byen usikre på om de skulle fortsette med motstandslinjen eller bøye seg for truslene fra NS. Både Skjærstads ferd nordover med alle ryktene som sirklet ferden og at tyske militære styrker ble involvert i læreraksjonen var begge seriøse skremselsfaktorer. Wendelborg skrev i sin rapport at han selv mente at lærerne skulle fortsette å motsette seg nyordning frem til det kom paroler sørfra som sa noe annet. Både han selv og hans kone hadde sendt telegrammer til bekjente i Oslo og Bergen innenfor skolemiljøet, hvor svaret var det samme fra begge hold. Gjennom kamuflerte meldinger ble det oppmuntret til videre motstand.⁹⁵

Det lærerne i Harstad ikke visste på dette tidspunktet, var at selve konflikten mellom NS og lærerne hadde begynt å løse seg. De fleste sør i landet – som bodde nærmere tilgangen til informasjonen – kunne se lyset i enden av tunnelen, slik at det var lettere å holde motet oppe da det kom til NS-regimets trusler. Lengre nord derimot tok det tid for disse nyhetene å nå frem. Derfor var det lettere å presse de som var arrestert i nord til å signere en erklæring som aksepterte den nye ordningen før de ble sluppet fri. Etter at de 1100 lærerne var blitt arrestert, ble det dannet en fast illegal landsledelse for alle lærerorganisasjonene som eksisterte i Norge på motstandssiden. Dette inkluderte Norges Lærerlag, Norges Lærerinneforbund, Norsk lektorlag, De høyere skolers landslærerforening og De høyere skolers landslærerinneforening. Denne lærerledelsen sendte ut paroler om å fortsette protesten, men spesifiserte at det ikke skulle utvikles til streik siden dette var straffbart med døden.⁹⁶ 25. april ble det også sendt ut et rundskriv fra kirkedepartementet om at ting skulle vende tilbake til normalen og at vanlig undervisning skulle gjenopptas over hele landet uten at lærerne skulle ha noen av de nye pålagte pliktene som var i strid med deres tilsetningsvilkår. Til tross for dette krevde fortsatt departementet at de skulle meldes inn i Lærersambandet, selv om nyordningen ikke skulle følges. Etter dette var Lærersambandet ikke noe mer enn papirorganisasjon, noe lærerne tok som en seier.⁹⁷ Denne utviklingen er nok grunnen for at det ikke ble noen konsekvenser – det er hvert fall ikke nevnt noen i Bertelsens rapport – for de lærerne i Harstad som slapp fri fra arresten, da de trakk tilbake deres innmeldelse. Ifølge Wendelborgs rapport kom politiet til han den 28. april for å arrestere han med mindre han signerte erklæring om innmeldelse. Han gav

---

⁹⁵ Rapport av Wendelborg, boks 54, hjemmefrontmuseets arkiv

⁹⁶ Nøkleby, 1986, s. 89

⁹⁷ Nøkleby, 1986, s. 90/91

da etter på grunn av helseproblemer, sykdom hadde svekket han fysisk og derfor kunne han ikke risikere et opphold i konsentrasjonsleir.⁹⁸

Wendelborg impliserer selv i rapporten at hadde han ikke vært fysisk svekket hadde han fortsatt nektet å melde seg inn, noe som tyder på at Harstadlærerne ikke visste om utviklingen lengre sør i landet. Nyheten om at lærerne ikke lengre trengte å følge nyordningen, men fortsatt måtte melde seg inn i Lærersambandet, hadde nok påvirket valget til flere om de skulle melde seg inn eller ikke. Spesielt etter at Wehrmacht var kommet inn i bildet var risikoen ved å stå imot økt betraktelig, så det å melde seg inn i et forbund som ikke lengre hadde noen særlig betydning kan sies å være en pris verdt å betale. Det kom først senere på våren i 1942 parole om at alle som hadde meldt seg inn i Lærersambandet skulle nå annullere dette. Ifølge Wendelborgs rapport gjorde han dette ved å returnere Sambandsavisen. Etter å ha gjort dette ble han kalt inn til avhør på politikammeret, hvor han hadde forklart hvorfor han hadde returnert avisen. Det gikk en stund til før saken ble behandlet, før han så fikk en advarsel om at hvis han fortsatte å returnere Sambandsavisen så ville politisjefen gå til skarpere forholdsregler. Dette var det flere som hadde opplevd, men de fortsatte å returnere avisen og etter en tid sluttet de å motta den helt.⁹⁹

3.3.4 Lærersambandet – en fiasko?

Når en ser på lærerstanden generelt i Norge under okkupasjonen, så var dette en meget effektiv motstandsgruppe. Lærerne i seg selv var en meget tallrik og sterk gruppe med mye innflytelse i samfunnet. På denne tiden var lærerne høyt ansett og holdt en viktig posisjon i samfunnet. Det norske NS-apparatet var avhengig av å få rekruttert lærere over til sin side med tanke på nyordningen, siden de stod for utdanningen av den neste generasjonen og spilte en viktig rolle med tanke på forming av den neste generasjonen og samfunnet videre. Da de fleste satte seg imot dette – slik som de gjorde i Harstad – fantes det ikke nok «gode» NS-folk som kunne erstatte disse. Bortsett fra at noen av lærerne ble arrestert, var situasjonen i Harstad relativt rolig og mild i forhold til andre steder i landet.

Et eksempel på en lærergruppe som opplevde langt dårligere kår under krigen, var de som satt i fangeleir på Falstad i Nord-Trøndelag. Falstad var opprinnelig en statlig internatskole, men i

---

⁹⁸ Rapport av Wendelborg, boks 54, hjemmefrontmuseets arkiv

⁹⁹ Rapport av Wendelborg, boks 54, hjemmefrontmuseets arkiv

1941 ble den tatt i bruk som fangeleir under Schutzstafel (SS) og ble drevet av Gestapo.¹⁰⁰ Fangene her opplevde svært hard behandling av tyskerne, var isolert fra resten av lærerfronten og fikk svært lite informasjon om hva som foregikk i resten av landet. Det var en utbredt frykt blant lærerne der. Først gikk det rykter om at de skulle bli sendt til Polen, og deretter begynte ryktene om båten Skjærstad å florere. Hvordan fangene hadde fått vite om lærerferden nordover er uvisst, men historiene om de forferdelige forholdene om bord på båten og frykten for å bli sendt med den førte til at motstandsfronten på Falstad falt sammen.¹⁰¹ Leirkommandanten spilte på denne frykten og satte en frist til 19. april om innmeldelse i Lærersambandet. Lærerne fikk også beskjed om at hvis de meldte seg inn var det eneste kravet at de fulgte pliktene sine i henhold til skolelovene før krigen. Etter denne uttalelsen ga de seg en etter en og meldte seg inn.¹⁰² Selv om fronten på Falstad hadde brutt sammen, så gikk de fleste som satt fange der inn i motstandskampen igjen etter at de hadde sluppet fri.

Ifølge rapportene etter tillitsmennene Bertelsen og Wendelborg var lærerne i Harstad stort sett en samlet front, med unntak av noen få som frivillig meldte seg inn i NS, og det var først på slutten at flere meldte seg inn i Lærersambandet. Innmeldingen kom etter lang tid med press og trusler fra NS-regimet og ble sett på som eneste utvei på det tidspunktet innmeldingen ble signert. Etter at de arresterte slapp fri og en parole om å melde seg ut snarest, ble innmeldelsene annullert ved første anledning. Samlet sett var altså lærerfrontens motstand – til tross for enkelte tilbakeslag – mot de tyske maktene og NS svært effektiv for å stanse den planlagte og forsøkt innførte nyordningen. I løpet av denne lærerkonflikten var det ingen dødsfall i Harstad som var direkte følge av konflikten.

---

¹⁰⁰ Harald Isachsen: «*Harstad 1940–1945 Historier og fortellinger fra krigsåra*», 2011, s. 55

¹⁰¹ Nøkleby, 1986, s. 91

¹⁰² Nøkleby, 1986, s. 91

4 Militær motstand

Etter kapitulasjonen var det, som nevnt tidligere, en utbredt følelse av skuffelse og bitterhet blant flere i Nord-Norge. For noen ledet dette til en lammende nederlagsfølelse, men for andre vekket dette trangen til å stå imot den tyske okkupasjonsmakten og motarbeide deres visjon for landet. I dette kapittelet vil jeg redegjøre for hvordan den militære delen av motstandsarbeidet i Harstad og omegn utviklet seg gjennom okkupasjonsårene. Hvordan og hvem var det som satte det hele i gang? Hvordan opererte de ulike gruppene og hvilken samhandling hadde de med hverandre? Disse spørsmålene blir besvart i løpet av kapittelet. I tillegg kommer et nærmere innblikk i oppstarten og utviklingen til de forskjellige etterretningsorganisasjonene som opererte i perioden, som for eksempel Milorg og XU-avdelingen som ble opprettet i nord. For å få et mer helhetlig bilde av det militære- og etterretningsnett som strakte seg utover i Nord-Norge må også andre steder enn Harstad og områdene rundt dras inn i oppgaven.

4.1 Organisering av den militære motstandsbevegelsen

Allerede før kapitulasjonen var et faktum var det enkelte som hadde begynt forberedelser for den kommende okkupasjonen. En av disse var general Otto Ruge som hadde tatt kontakt med flere sentrale personer, blant annet fylkesmannen i Troms og kommandørkaptein Ole Siem. I en gjengivelse av Siem om organisering av motstandsbevegelsen i Nordland og Troms skriver han at Ruge bad ham om å bli i hans stilling for å ta imot tyskerne.¹⁰³ Dette var det eneste direktivet som fylkesmannen og Siem fikk fra Ruge, og det kom heller ingen beskjeder eller nyheter fra regjeringen. Det var derfor på eget initiativ at flere personer i løpet av 1940–41 bestemte seg for å begynne på et organisert motstandsarbeid. Siem var i det sivile livet direktør for Vesteraalske Dampskipsselskap på Stokmarknes, mens under mobiliseringen var han sjøtransportsjef for Infanteriregiment nr. 16 og hadde tjenestested i Tromsø.¹⁰⁴ Han hadde dermed flere gode kontakter innenfor sjøtransporten.

Siem ble værende i Tromsø frem til 26. juli¹⁰⁵ for å hjelpe med mottakelsen av tyskerne og før han dro tilbake til Stokmarknes hadde han et møte med Kaare Moursund, som var kontorsjef i

---

¹⁰³ Rapport av Ole Siem: «Organisasjonen av motstandsbevegelsen i Nordland og Troms fylker fra vår kapitulasjon til utgangen av 1942», boks 3A NHM, Hjemmefrontmuseets arkiv

¹⁰⁴ Isachsen, 2013, s. 9

¹⁰⁵ Ifølge rapporten så dateres den «såkalte motstandsbevegelsen» i Nord-Norge seg til denne datoen, 26. juni 1940

Troms Fylkes Dampskipsselskap. Her ble det drøftet hvordan de skulle fortsette kampen mot tyskerne.¹⁰⁶ Moursund gikk i gang med å rekruttere folk i lostjeneste, som var viktig for å samle informasjon om tyske transportere og disponering av sjøstridskrefter. I tillegg var det også flere andre i Tromsø som ville delta i videre illegalt arbeid mot okkupasjonsmakten. Dette var folk som før krigen hadde holdt sentrale posisjoner i byen. Ut på høsten 1940 samlet disse seg et par ganger for å rådføre seg om hvor veien videre skulle gå og resultatet av disse møtene ble opprettelsen av det som har blitt referert til som «Rådet». Dette «Rådet» ble et slags fungerende hjemmefrontstyre og allerede på det første møtet hadde oberstløytnant Leif Broch ment at krigen kom til å vare i minst 4–5 år.¹⁰⁷ Formodningen om at landet kom til å være okkupert over så lang tid ledet til vurderingen om at organisering av væpnede grupper ikke var en god ide. Risikoen for å bli oppdaget og uskadeliggjort før en eventuell aksjon kunne settes i gang var altfor stor. «Rådet» gikk dermed i gang med hovedsakelig tre arbeidsoppgaver, som baserte seg på forutsetningen om en lang okkupasjon. Den første gikk ut på rekognosering av forbindelseslinjer mellom Tromsø, Kvaløya og Senja med tanke på å opprette en fast forbindelse vestover mot England. Den andre var at de skulle organisere et hemmelig forbindelsesnettverk, som hadde hovedsentral i Tromsø, for videreformidling av informasjon og nyheter. Den siste oppgaven de gikk inn for var opprettelse av en egen sivil administrasjon som også skulle ha en egen militær styrke. Dette var en forberedende aksjon i tilfelle landsdelen ble avskåret fra resten av landet.¹⁰⁸

Før dette skjedde i Tromsø og før «Rådet» var blitt opprettet, hadde Siem dratt tilbake til Stokmarknes der han oppsøkte formannen i skytterlaget i Hadsel; malermester Johan Fredriksen. Ifølge Siems rapport gjemte de begge bort både våpen og ammunisjon, for de så for seg en motstandsbevegelse forberedt på kamp og geriljakrig.¹⁰⁹ Dette var det flere som gjorde. Mange av de hjemvendte militærfolkene gjemte unna våpen. De var klare om anledningen bød seg. Dette kan også tyde på at det var slett ikke alle som så for seg en langvarig krig og okkupasjon. Videre, ifølge rapporten, forsøkte Siem også å komme i kontakt med andre lignende organisasjoner i Oslo, men uten å lykkes.¹¹⁰

---

¹⁰⁶ Isachsen, 2013, s. 9

¹⁰⁷ Gunnar Pedersen: «*Militær motstand i Troms fylke 1940–45*», Hovedoppgave i historie, Våren 1979, s. 10

¹⁰⁸ Pedersen, 1979, s. 10

¹⁰⁹ Rapport av Siem, boks 3A NHM, Hjemmefrontmuseets arkiv

¹¹⁰ Rapport av Siem, boks 3A NHM, Hjemmefrontmuseets arkiv

4.2 De forskjellige motstandsgruppene

4.2.1 Spilling-gruppen

En av litteraturkildene som ligger til grunn for redegjørelsen av Spilling-gruppen er en artikkel av Knut Spilling som først ble utgitt i Årbok for Harstad i 2002. Deretter ble det utgitt en revidert versjon i Årbok for Harstad 2003, med bakgrunn i at forfatteren fikk tilgang til informasjon fra Alf Pettersens slektninger. Han skriver selv at den første versjonen var et utkast som ikke var ferdig, og at utgivelsen av dette var resultat av en misforståelse.

Forfatteren er sønnen til Per Spilling, slik at han dermed har basert en del av artikkelen både på egen kunnskap om faren sin og private brev mellom Per og familien. Han har også hatt tilgang til private brev mellom Alf Pettersen og hans slektninger i tillegg til annen litteratur som har blitt skrevet om Spilling-gruppen tidligere. Han har også hentet informasjon fra en rekke reportasjer, artikler og innlegg i aviser.

4.2.1.1 Oppstarten

Et av de tidligere initiativene til organisert motstand kom fra advokat Per Spilling, som startet arbeidet med å danne en egen gruppe rundt mars 1941.¹¹¹ Til tross for at han hadde vært i kontakt med både Nils Hunstad og Leif Bothner, ble ikke Spilling med i deres gruppe – noe som kan ha hatt bakgrunn i hans politiske interesser. Ifølge Knut Spillings artikkel skriver han at faren utviklet seg politisk i en radikal retning, ikke kommunistisk men heller en type sosialist.¹¹² Det er derfor trolig at han ikke gikk så godt overens med de konservative offiserene. Istedenfor slo han seg sammen med elektriker Alf Pettersen, meieribestyrer Magnus Helleland og bilmekaniker Rolf Westergaard. Årsaken til at denne gruppen ble dannet på dette tidspunktet kan ha sammenheng med det første Lofotraidet som den britiske marinen gjennomførte 4. mars 1941. Raidet kunne tas som et tegn på at de allierte styrkene var i bevegelse med håp om et eventuelt større angrep var i gjære, befolkningen måtte dermed være forberedt på å støtte en slik invasjon.¹¹³

På den andre siden skjerpet både Gestapo og de norske nazistene seg betraktelig etter angrepet i Lofoten. I 1940 hadde Abwehr – den tyske militære etterretningstjenesten – opprettet en spesiell avdeling som jobbet for å avsløre norsk undergrunnsarbeid mot okkupasjonsmakten

---

¹¹¹ Knut Spilling: «Jeg blir skutt som spion om en time», Årbok for Harstad 2003, s. 3

¹¹² Isachsen, 2013, s. 110

¹¹³ Spilling, Årbok for Harstad 2003, s. 3

gjennom infiltrasjon. Siden det var så å si umulig for tyske soldater eller offiserer å gli inn blant norsk motstandsbevegelse, måtte Abwehr verve nordmenn og det var her en mann som het Ole Udengen kom inn i bildet.¹¹⁴ Udengen kom til Harstad rundt påsketider i 1941 og utgav seg for å være en norsk løytnant i Hæren som ville rømme til England etter å ha kjempet i Finlandskrigen. Det er uvisst hvordan han kom i kontakt med Spilling, men han ble raskt godtatt og tjente ganske snart som Spillings høyre hånd i gruppen. I Knut Spillings artikkel, i Årbok for Harstad 2003, blir Udengen referert til som et innsmigrende vesen med et tillitvekkende ytre og som var meget interessert i motstandsarbeid.¹¹⁵ Her blir det også skrevet at Udengen kunne tenkt seg å dra til England for å delta i den norske hæravdelingen som holdt på å bli bygd opp der, noe han muligens kan ha nevnt for å ha en utgangsstrategi?

Første målet for Spilling var å bygge opp en liten gruppe og skaffe kontakter, samle inn våpen som var blitt gjemt bort ulovlig og etablere en radioforbindelse med Storbritannia. Udengen fikk i oppdrag å oppsøke andre som kunne være interessert i å delta i motstandsarbeid, så han reiste mye rundt i distriktet. Dette oppdraget passet meget godt for Udengen siden han ikke bare fungerte som angiver, men også som provokatør – han oppfordret veldig til illegal virksomhet som han da videre kunne informere sikkerhetspolitiet om.¹¹⁶ Blant annet oppfordret han Pettersen, som gjennom jobben sin var på to tyske fort som ble bygd i nærområdet, til å tegne kart og skisser over festningene og våpenstillingene. Etter en stund fant Spilling ut at det var på tide at Udengen gikk litt i dekning etter reisingen rundt i distriktet – og Udengen selv sa at han var etterlyst av tyskerne. Han ble dermed bosatt som gårdsgutt hos kaptein Gunnelius Lund Mikkelsen i Kasfjord. Som Isachsen bemerker i boken sin, *De Risikerte Livet*, så var det merkelig at ingen stilte spørsmål vedrørende Udengens valg om å skjule seg der, med tanke på at det var mange tyskere innkvartert rundt om i Kasfjord.¹¹⁷ Gruppen holdt på med innsamling av ulovlige våpen og informasjon om den tyske virksomheten utover våren 1941 uten å vite at de hadde en angiver blant seg som videreformidlet alt han fikk vite om arbeidet deres til Abwehr i Tromsø. I begynnelsen av okkupasjonen hadde flere av motstandsfolkene litt for mye tillit til menneskene rundt dem og det var mye uforsiktighet ute og gikk. Det hadde nok ikke sunket helt inn for alle at det fantes flere som holdt med den tyske siden og NS, og konsekvensene – hvis de skulle bli tatt – hadde nok heller ikke kommet så tydelig frem i starten.

---

¹¹⁴ Isachsen, 2013, s. 110

¹¹⁵ Spilling, Årbok for Harstad 2003, s. 3

¹¹⁶ Spilling, Årbok for Harstad 2003, s. 3

¹¹⁷ Isachsen, 2013, s. 111

4.2.1.2 De første blir arrestert

Det gikk ikke lang tid før den første opprullingene begynte og gjennom Spillings kontakter hadde Udengen blitt introdusert og innviet i flere «operasjoner». Et eksempel på dette var våpenkassen som Mikkelsen hadde gravd ned ute på et jorde. I denne var det stort sett bare Krag-Jørgensen geværer og det var ikke bare hans eget, men også flere andre sine våpen.¹¹⁸ Dette var informasjon som Udengen hadde fått snusen i og videreformidlet til sikkerhetspolitiet, selv om vi ikke vet hvordan han fant ut hvor på jorden Mikkelsens våpenkasse var gravd ned. Et annet gjemmede som ble røpet var hvor Spilling og Helleland hadde våpenlageret sitt, i tillegg til dagboken som Helleland hadde ført.¹¹⁹ Resultatet av det hele var at 18. juni 1941 så ble Spilling, Westergaard, Hunstad og Helleland – sammen med flere som drev med illegalt arbeid i Harstad – arrestert. Udengen lot seg også arrestere og ble sammen med de andre ført til Sydspissen fangeleir¹²⁰ i Tromsø. Både på ferden til Tromsø og under oppholdet i fangeleiren forsøkte Udengen å skaffe enda flere opplysninger fra de han ble arrestert sammen med og etter rundt ti dager ble han løslatt og sendt tilbake til Harstad.¹²¹ Noen måneder senere ble en ny gruppe arrestert – blant dem Pettersen som også var med i Spillings gruppe – som en følge av Udengens angiveri, og igjen hadde han latt seg arrestere sammen med resten av gruppen. Han hadde forsøkt på nytt å få flere opplysninger ut av dem under oppholdet, men på dette tidspunktet ble det kjent blant fangene hvem han egentlig var og Udengen fikk ikke vite noe mer.¹²²

De fleste som ble arrestert her ble sluppet fri igjen på grunn av at de manglet konkrete bevis, men Spilling og Pettersen – sammen med tre andre – var ikke så heldige. De tre andre som ikke ble løslatt ble dømt til tukthus¹²³ i henholdsvis fem og femten år. Tiltalebeslutningen for både disse tre og Spilling og Pettersen viser til paragrafer i okkupasjonsmaktens lover og til Reichskommissar Terbovens forordning av 22. september 1940. Spilling ble tiltalt for «*begunstigelse av fienden, forberedelse av landsforræderi, og for å ha oppbevart våpen ulovlig*», og Pettersen for «*spionasje samt forberedelse av landsforræderi*».¹²⁴ Begge ble dømt

---

¹¹⁸ Isachsen, 2013, s. 111

¹¹⁹ Isachsen, 2013, s. 111

¹²⁰ Dette var den første fangeleiren i Nord-Norge og var blitt bygget i hast for å motta 100 mennesker som skulle arresteres den 17. og 18. juni, blant annet alle de mannlige jødene i Tromsø

¹²¹ Pedersen, 1979, s. 16

¹²² Pedersen, 1979, s. 17

¹²³ En tvangsarbeidsanstalt

¹²⁴ Spilling, Årbok for Harstad 2003, s. 5

til døden og skutt på Setermoen – de ble antagelig transportert dit en gang før julen – den 28. januar 1942.

4.2.2 Hunstad og hans gruppe

En annen illegal gruppe som hadde sin oppstart allerede rundt høsten 1940, ble ledet av major Nils Jakob Hunstad. Hunstad var ordfører i flere perioder, inkludert fra 1937 og frem til starten av krigen 1940.¹²⁵ Under selve kamphandlingene i Nord-Norge ledet Hunstad en av bataljonene – I/IR16 – i 6. Divisjonen, som hadde i oppgave å møte tyskerne nord for Narvik oppe i fjellområdene. Tyskerne ble her presset så langt tilbake at de hadde begynt å ordne transport gjennom Sverige, så da de allierte trakk seg ut og de tyske styrkene fikk overtaket igjen var nok Hunstad blant de som returnerte med følelsen av å ikke være ferdig.¹²⁶

4.2.2.1 Etablering av gruppen

Sammen med major Axel Hagemann begynte Hunstad å samle inn informasjon om tyskerne og de fikk opprettet kontakt med folk både i Målselv og på Bardufoss. Etter dette tok Hunstad også kontakt med flere sentrale personer i Harstad, blant annet formannen i Trondenes Skytterlag Klaus Voldstad, lensmann Hans Aamnes og kontorsjef Leif Bothner.¹²⁷ Disse samlet seg på et møte på forvinteren i 1940/41, der Hunstad la frem retningslinjer for en eventuell illegal organisasjon. Disse retningslinjene og en mulig måte for oppbygging av den illegale gruppen var mest sannsynlig blitt diskutert med både major Olaf Helset og med medlemmer av «Rådet» i Tromsø, som Hunstad også hadde vært i kontakt med.¹²⁸

Ifølge en rapport om John Eid Olsen, funnet ved Narviksenteret, ble Hunstads gruppe bygd opp etter et militært mønster. Dette vil si at gruppen hadde overordnet stab, etterretningsavdeling, militæravdeling med utrykningsavdeling og en nyhetsavdeling. Et annet dokument som utgjør en rapport fra Milorg gjør rede for planleggingen bak – eller formålet for – gruppen. Her står det at organisasjonen i begynnelsen skulle operere både militær og sivilt i forbindelse med eventuelle kamphandlinger eller i tilfelle av tysk tilbaketrekking.¹²⁹ Fra Hunstad selv foreligger

---

¹²⁵ Steinnes, 2003, s. 219

¹²⁶ Reppen, 2016, s. 15

¹²⁷ Isachsen, 2013, s. 14

¹²⁸ Isachsen, 2013, s. 14

¹²⁹ N.K.M: 7-F-2. B1, E-virksomhet og H.S. i Sør-Troms, Harstad: «*Forbindelsen med Hunstad's gruppe i Harstad. John Eid Olsen*», Narviksenterets arkiv; N.K.M: 7-F-2. B1, E-virksomhet og H.S. i Sør-Troms, Harstad: H.S. Harstadavsnitt «*Rapport fra Milorg, Harstad*», 12/11-45, Narviksenterets arkiv

det også en rapport om hjemmestyrkene, deres menn og arbeidet de gjorde, som ble skrevet til «Herr Kommandørkaptein Siem» i desember 1945. Her står det at gruppen var enig om å fokusere på etterretningstjenesten, holde en oppdatert oversikt over tyske styrker i området, sambandsnettverket og tysk proviantbeholdning osv. I tillegg skulle det forberedes sprengning av broer og kommunikasjonslinjer – små sabotasjeaksjoner.¹³⁰ I rapporten fra Hunstad kommer det ikke frem noe spesifikt om at formålet med denne organisasjonen var å forberede krigens slutt og tysk tilbaketrekning. Det var heller overvåking og samling av informasjon som stod på hans agenda, men dette kan jo også sies å være forberedelse til eventuelle kamphandlinger. Rapporten fra Milorg gruppen i Harstad er ikke signert så det er usikkert hvem som har skrevet denne, men flere sentrale navn i gruppen er listet opp her sammen med «undertegnede» hvor Bothners navn ikke er listet. Hvis denne rapporten ble skrevet av Bothner kan det også tenkes at han og Hunstad hadde forskjellige meninger om gruppens formål i oppstartsfasen. Likevel var det neppe noe problem på dette tidspunktet dersom slike grupper hadde en noe varierende oppfatning av det konkrete formålet.

4.2.2.2 Sambandslinje sørover

Videre måtte gruppen – sammen med flere andre pionere innenfor det illegale arbeidet – også finne ut av problemet med viderefremføring av informasjonen de samlet. I begynnelsen av okkupasjonen var det ikke mange veier som ledet til regjeringen i London, eller til legasjonen i Stockholm. Ole Siem hadde flere ganger reist sørover til Oslo i løpet av vinteren 1940–41 i forsøk på å etablere kontakt med andre motstandsgrupper, uten å lykkes. På disse reisene hadde han også – som flere andre hadde når de dro sørover – med seg etterretninger som skulle videreføres til Sverige og England. Dette ble etterlatt hos personer som de stolte på, men at informasjonen faktisk nådde frem dit den skulle kom det ingen indikasjon på.¹³¹ Det var først på høsten 1941 at det kom et gjennombrudd i søken om en stabil kontakt- og informasjonslinje. Siem hadde på tur hjemover fra Oslo truffet på akkurat riktig person på togturen til Trondheim – helt tilfeldig. På den lange reisen hadde han kommet i samtale med en ung kvinne fra Oslo ved navn Gerd Vold, der de fant ut at de hadde en felles bekjent i personalsjefen for Vesteraalske Dampskipselskap.¹³²

---

¹³⁰ N.K.M: 7-F-2. B1, E-virksomhet og H.S. i Sør-Troms, Harstad, «Hjemmestyrkene, deres menn og arbeide» av major Nils J. Hunstad

¹³¹ Isachsen, 2013, s. 15

¹³² Ragnar Ulstein: «Etterretningstjenesten i Norge 1940–1945», Bind 1: Amatørens Tid, J. W. Cappelen's Forlag AS, Utgitt: 1989, s. 59/60

De møttes igjen til lunsj i Trondheim neste dag, der Siem gikk rett på sak og fortalte at han trengte kontakter i Oslo. Han hadde sendt meldinger til en adresse i Oslo, men uten å vite om disse kom frem dit de skulle. Det viste seg da at heisføreren som Siem hadde sendt post til i Oslo også var Vold sin illegale kontakt, og at hun hadde gjennom ham mottatt det som var kommet nordfra. Hun hadde nemlig jobbet illegalt fra sommeren 1940 innenfor gruppen rundt Max Manus, for så senere operere som post- og kurerkontakt for Sambandskontoret i Stockholm.¹³³ Etter dette var hun også blitt tilknyttet Einar Korsvig Rasmussen og hans kontaktnett, som hadde en postrute via toget mellom Oslo og Stockholm og som sendte post med kurer. Vold kunne dermed stadfeste at materialet som Siem hadde sendt sørover var kommet frem til England. Videre ble disse to også enige om å opprette en felles kontakt i Trondheim som begge kunne sende post til.¹³⁴

Dermed var det etablert en stabil sambandslinje mellom gruppene i Nord-Norge og de legale myndighetene utenfor landet. For å få posten ned til Trondheim ble den sendt med offiserer med både hurtigruta og andre kystfartøy som var tilgjengelig. Hunstad og hans gruppe benyttet seg mest av marinekaptein Thorolf Tharaldsen som var styrmann på «St. Svithun». Kaptein Hansteen Jørgensen om bord «Finnmarken» og kaptein Torkildsen om bord «Kong Harald» ble også brukt som kurere. Videre fra Trondheim ble posten sendt med Meråkerbanen til Stockholm.¹³⁵

4.2.2.3 Opphold og nytt lederskap

Hunstad havnet tidlig i søkelyset til tyskerne og ble arrestert første gang allerede i juni 1941. Han ble arrestert av det tyske sikkerhetspolitiet samtidig som Per Spilling og de andre fra hans gruppe, og provokatøren Ole Udengen. Selv om Hunstad og Spilling ikke samarbeidet, så er det sannsynlig at Udengen hadde noe med at Hunstad ble oppdaget. Spilling og Hunstad visste om hverandre, så det virker naturlig at Udengen også visste om Hunstads arbeid gjennom hans nære samarbeid med Spilling.¹³⁶ Hunstad og de andre ble sendt til Tromsø for avhør og han slapp ikke ut igjen før slutten av januar 1942. Han ble arrestert på nytt igjen i begynnelsen av desember 1942, men ble løslatt igjen allerede februar året etter. Hans egen rapport til Siem etter

---

¹³³ Ulstein, 1989, s. 60

¹³⁴ Ulstein, 1989, s. 60

¹³⁵ Isachsen, 2013, s. 15

¹³⁶ Steinnes, 2003, s. 253

krigen nevner ikke noe om omstendighetene rundt hans arrestasjoner og heller ikke hvordan han ble behandlet under fangenskapet.¹³⁷

På grunn av hans arrestasjoner var det enighet om å reorganisere gruppens stab, og etter Hunstads ønske tok Bothner over hans posisjon i 1943. Bothner hadde en meget fordelaktig stilling siden han hadde overtatt etter Kristian Holst som leder av Brenselsrådet. Gjennom denne stillingen måtte han samarbeide med tyskerne, men fikk også reisemuligheter til blant annet Sverige, med tyskernes godkjennelse.¹³⁸ Etter dette ble staben bestående av disponent Bothner, løytnant Olav Olsen, formann Arne Thorbergsen, Klaus Voldstad og kontormann John Eid Olson. Lensmann Aamnes var også villig til å fortsette innenfor gruppen, men nazistene i Harstad hadde begynt å fatte en sterk interesse for han. Gruppen mente dermed at det var best at han holdt seg utenfor. Til tross for at han holdt seg unna organisasjonen ble Aamnes arrestert høsten 1943 og endte opp i Sachsenhausen, men ifølge Hunstads rapport kom han hjem i bra form.¹³⁹ Axel Hagemann, som også hadde vært med på å etablere denne gruppen, ble arrestert i 1941 i forbindelse med Lofot-raidet. Han slapp fri juli samme året, men ble arrestert på nytt i januar 1942 og sendt til Tyskland. Han kom ikke hjem igjen før etter fredsavslutningen.¹⁴⁰

Allerede før denne omorganiseringen hadde Bothner, uoffisielt, gått inn i en ledende rolle for gruppa. Etter at Hunstad ble arrestert første gangen i 1941, hadde de stoppet virksomheten sin midlertidig i løpet av sommeren. De var usikre på hvem andre som kunne ha havnet i tyskernes søkelys og hvor mye de visste. Da høstmørket hadde begynt å falle på igjen, tok Bothner fatt og kalte sammen resten av gruppen til flere kveldsmøter. Her hadde de igjen gått over retningslinjer, fått med nye personer i gruppen og dannet flere underceller. Blant de nye som ble med i gruppen var telegrafbestyrer Sigurd Torgersen og ingeniør og bilsakkyndig Bjarne Falck, som begge ble vitale personer innenfor samling av informasjon og videre distribuering av nyheter.¹⁴¹ I tillegg fikk også Bothner inn Fritjof Kristoffersen i en meget viktig stilling ved det tyske Gestapo-kontoret i 1942. Kristoffersen jobbet her som tolk for tyskerne, så han fikk tilgang til vital informasjon om hva Gestapo foretok seg og planla videre.¹⁴² Speidernes 1.

---

¹³⁷ Rapport av Hunstad

¹³⁸ Isachsen, 2013, s. 16

¹³⁹ Rapport av Hunstad

¹⁴⁰ Isachsen, 2013, s. 15

¹⁴¹ Isachsen, 2013, s. 17

¹⁴² Isachsen, 2013, s. 39/40

Harstad tropp ble også involvert i gruppens arbeid gjennom etterretningsarbeid. Guttene ble trent til å skygge tyskere, samle etterretning og til diverse ordonnanstjenester.¹⁴³

4.2.2.4 Den gjenopptatte virksomheten

Ifølge Hunstads rapport så ble organisasjonen fra sommeren 1943 og til sommeren igjen neste år bygget ut, slik at den skulle være klar for enhver eventualitet høsten 1944.¹⁴⁴ Bothner hadde, som nevnt tidligere, tillatelse av tyskerne til å reise til Sverige gjennom sin stilling i Brenselsrådet og gjennom en av disse reisene hadde han kommet i kontakt med militærkontor nr. 2 (MI II) ved den norske legasjonen i Stockholm. MI II var en del av Forsvarets Overkommandos etterretningsavdeling (FO II) i London. Sommeren 1943 fikk han ordre herfra om å reorganisere den militære organisasjonen i Harstad og varsle Hunstad, samt to andre, om at de var ønsket i England. Planen var at de skulle flykte over til Sverige for så å reise til England, men før dette kunne skje foretok tyskerne en massearrestasjon av norske offiserer 16. august 1943. Hunstad ble arrestert enda en gang og endte opp i Polen for resten av krigen.¹⁴⁵

Den 20. november 1941 hadde regjeringen i London anerkjent Milorg som en legal organisasjon som over hele landet skulle jobbe for å stå klar for alle eventualiteter høsten 1944. Den nye, reorganiserte komiteen begynte dermed med regelmessige møter en gang i uken der de diskuterte videre retningslinjer og videre arbeid for organisasjonen. Et av problemene, som gjaldt alle de lokale Milorg-avdelingene over hele landet, var mangelen på våpen. Det eneste som fantes var diverse våpen som lokale skytterlagsmedlemmer og enkeltpersoner hadde gjemt vekk – for eksempel Mikkelsen i Kasfjord.¹⁴⁶ Dermed fikk de i oppdrag fra ledelsen i sør om å ha rekognoseringspatruljer for å undersøke mulighetene for våpentilførsel ved bruk av fly. Organisasjonen hadde også opprettet en god kontakt med nabobyen Narvik gjennom formannen i Ankenes Forsyningsnemnd, som tidligere hadde blitt anmodet av Bothner om å sette i gang med illegal organisering. Gjennom denne kontakten fikk Bothners rekonstruerte gruppe i 1943

---

¹⁴³ Historisk oversikt over HS-styrkenes virksomhet i Harstad, privatarkiv nr. 145, John Eid Olsson, Serie: H – Krigshistorisk arkiv, Underserien: Hb – Div. krigshistorisk, Arkivstykke nr.: Hb-1, 1940–2006, Sør-Troms Museum

¹⁴⁴ Rapport av Hunstad

¹⁴⁵ Isachsen, 2013, s. 37/38

¹⁴⁶ Isachsen, 2013, s. 38

all mulig støtte i det videre arbeidet fra Narviks HS-ledelse. I tillegg hadde de også, gjennom Bothners kontakt med Stockholm, MI IIs fulle godkjenning til den videre virksomheten.¹⁴⁷

Videre gikk de også inn for mer aktivisering av arbeidet og planla uttak av folk som de ønsket å benytte seg av. I tillegg fikk de også i oppdrag fra komiteen som hadde ansvar for luftvern og sanitet å identifisere alle individer som støttet NS og som ikke kunne brukes innenfor organisasjonen. Man ønsket å få erstattet disse med fortrinnsvis frontsoldater fra 1940, der det var mulig.¹⁴⁸ Bothner dro ut på en ny tjenestetur gjennom Sverige i juni 1944, der han hadde en konferanse med E-kontorets distrikts spesialist Brynjulf Ottar. Her fikk Ottar en så å si full utredning om hjemmestyrkenes (HS) organisasjon i Harstad, blant annet om organisasjonens oppbygging og videre tiltenkte tiltak. Etter dette hadde Ottar meddelt at han syntes organisasjonen trengte å utbygges videre og holdes i beredskapstilstand frem til det var bruk for den. I tillegg burde de fortsette å vedlikeholde E-tjenesten og operere via de oppgitte kanalene Narvik og Svolvær under dekknavnet Brynjulf Larson. Alt som ble formidlet av interesse for etterretningsvesenet ble etter dette tidspunktet meddelt via Narvik, og ble mest sannsynlig behandlet gjennom XU-avdelingen her – en etterretningsorganisasjon som blir omtalt senere i dette kapitlet.¹⁴⁹

4.2.2.5 Den endelige organisasjonen

Det var først på sensommeren i 1944 at organisasjonens endelige oppsetning stod ferdig. Gode og pålitelige folk var blitt utplassert der de trengtes med sine respektive oppgaver og det var også blitt valgt ut 60 menn til en spesialtropp som skulle yte som utrykningskommando. Organisasjonen var også bygd opp slik at kun komiteens medlemmer hadde kunnskap over selve organisasjonen og dens arbeid, hvem som var med og hva de forskjellige arbeidet med.¹⁵⁰ Akkurat som i den sivile organisasjonen foregikk alt i hemmelighet, der ingen eller meget få visste om hvem som var med i motstandsarbeidet eller hva de andre gjorde. Etter prosessen med å bygge opp hele organisasjonen innad var ferdig, begynte komiteen å se mer utover. De

---

¹⁴⁷ Historisk oversikt over HS-styrkenes virksomhet i Harstad, Privatarkiv nr. 145, John Eid Olsson, Sør-Troms Museum, Trondenes Historiske Senter

¹⁴⁸ Historisk oversikt over HS-styrkenes virksomhet i Harstad, Privatarkiv nr. 145, John Eid Olsson, Sør-Troms Museum

¹⁴⁹ Historisk oversikt over HS-styrkenes virksomhet i Harstad, Privatarkiv nr. 145, John Eid Olsson, Sør-Troms Museum; Dekknavn og dekkadresser var falske opplysninger som ble oppgitt for å kunne formidle illegal informasjon

¹⁵⁰ Historisk oversikt over HS-styrkenes virksomhet i Harstad, Privatarkiv nr. 145, John Eid Olsson, Sør-Troms Museum

søkte å bygge opp etterretningsnettverket og knytte flere kontakter, samtidig som at det å skaffe flere våpen ble en prioritet. I dette embete foretok Bothner flere reiser både til Narvik og Tromsø. I tillegg utvidet også komiteen sitt distriktsområde til å inkludere Bogen og Kvæfjord, hvor det ble opprettet tilsvarende organisasjoner som fikk sine instruksjoner fra Harstad-komiteen.¹⁵¹

I november 1944 søkte løytnant Karl Karlsen kontakt med organisasjonens medlemmer. Han hadde kjennskap til at Bothner og Hunstad hadde hatt kontakt med hverandre tidligere og antok at de drev med noe illegal virksomhet, derfor søkte han kontakt med Bothner. Disse to møttes og Karlsen fikk et innblikk i en del av hva organisasjonen hadde drevet med hittil. Karlsen, på sin side, meddelte at han hadde fått spesialoppdrag om å forsøke å organisere noe for «Milorg avsnittet» i Harstad. Han var meget fornøyd over hvor godt utbygd organisasjonen var og ønsket å skape et samarbeid. Dermed var det opprettet en kontakt mellom Harstad og Milorgs sentralledelse, og organisasjonen i Harstad hadde dermed etablert gode forbindelser sørover, i Vesterålen og i Svolvær.¹⁵² Karlsen fikk også en anmodning om mer nøyaktige direktiver og retningslinjer til organisasjonen, noe de fikk ikke lenge etterpå fra sentralledelsen, som skulle lede virksomheten videre.

På våren 1945 gikk medlemmene av komiteen, og mest sannsynlig mange flere, og ventet på tyskernes kapitulasjon. Noen få dager før kapitulasjonen kom utførte Milorg-gruppa et kupp og beslagla hele NS arkivet i Harstad i tillegg til arkiver hos pressesjef Peder Lind-Solstad og tidligere kretsfører Andreas Olsson – begge medlemmer av NS.¹⁵³ Neste morgenen, den 8. mai 1945, ble det tatt kontakt med den tyske divisjonssjefen og en avtale angående tyskernes forhold overfor HS og sivilbefolkningen i forbindelse med kapitulasjonen ble inngått. Blant annet gikk den tyske divisjonssjefen med på å utlevere alt av våpen og ammunisjon fra deres beholdninger og Gestapos våpenarsenal ble beslaglagt. Det ble også varslet til omkringliggende kontrollstasjoner om medlemmer av Gestapo som prøvde å flykte. Med unntak av disse så gikk tyskerne ganske hurtig med på å overgi og la seg avvæpne av hjemmestyrkene i Harstad som etter dette overtok alle militære plikter i byen.¹⁵⁴

---

¹⁵¹ Historisk oversikt over HS-styrkenes virksomhet i Harstad, Privatarkiv nr. 145, John Eid Olsson, Sør-Troms Museum

¹⁵² Historisk oversikt over HS-styrkenes virksomhet i Harstad, Privatarkiv nr. 145, John Eid Olsson, Sør-Troms Museum

¹⁵³ Rapport av Hunstad

¹⁵⁴ Rapport av Hunstad

4.2.3 Greta-gruppen

En tredje motstandsgruppe som ble organisert på eget initiativ lå et stykke utenfor Harstad, men fikk likevel opprettet kontakter i Harstad relativt tidlig. Gruppen ble startet opp på Liland, som ligger i Evenes kommune. Slik som med flere andre grupper, ble Greta-gruppen opprettet av en gjeng kamerater, der flere hadde vært med under felttoget i Narvik, som gikk sammen med planer om å motarbeide den okkuperende makten. De merket seg at tyskerne etablerte seg med store styrker i Bogen, og at de hadde begynt arbeidet med å bygge en base for det som senere ville bli en av deres viktigste flåtebasen.¹⁵⁵

De hadde pratet seg imellom flere ganger om å starte en ordentlig organisert motstandsgruppe, men selve realiseringen av planene deres kom først i romjulen 1941. Initiativtakeren var Rudolf Ravn og resten av gruppen ble på dette tidspunktet bestående av ham og broren hans Olav Ravn, Arvid Nordstrøm og de to brødrene Nils og Bjarne Melbøe. I første omgang skulle gruppen organiseres etter samme mønster som en militær avdeling, med stab og lag av passende størrelse.¹⁵⁶ Dette var samme modell som Hunstad sin gruppe ble organisert etter og stammet nok fra deres militære bakgrunn. Olav Ravn hadde utdanning som befal og ble dermed gruppens leder, Nordstrøm ble nestkommanderende og Rudolf Ravn ble satt som stabssjef. De formet også tre hovedoppgaver som skulle lede virksomheten deres fremover. Den første gikk ut på at de alltid skulle være informert, orientere seg om situasjonen og følge godt med på nyhetene som kom fra London. Den andre var at de skulle være en militær motstandsgruppe og den tredje var at de skulle samle etterretningsstoff og søke forbindelser hvor de kunne videreføre informasjonen de samlet.¹⁵⁷

Like over nyttår, begynnelsen av 1942, dro Olav Ravn og Nordstrøm til Harstad fordi de ønsket å knytte forbindelser til motstandsmiljøet som fantes der. Det var hovedsakelig Hunstad de prøvde å få kontakt med, mest sannsynlig på grunn av Hunstads gode ry som bataljonsleder under felttoget i Narvik 1940. De kom ikke i direkte kontakt med Hunstad, men gjennom en av Olav Ravns bekjente fra befalsskolen, fenrik Reidar Bakkeli, lyktes de å få tak i ham. Medlemmer av gruppen tok dermed til å skissere området rundt tyskernes utbygging av den nye

---

¹⁵⁵ Nils Ryeng, Ole Christian Føre & Olav Ravn: «*Hemmelig Krig i Nord – Historien om XU i Nord-Norge*», Orion Forlag AS 2009, s. 27

¹⁵⁶ Ryeng, Føre & Ravn, 2009, s. 28

¹⁵⁷ Ryeng, Føre & Ravn, 2009, s. 28

flåtebasen i Bogen og andre stillinger og anlegg. Dette materialet ble så levert til Bakkeli, som igjen leverte det videre til Hunstad.¹⁵⁸

Både Bakkeli og Olav Ravn hadde et ønske om å reise over til England, gjennom Sverige, for å melde seg til militærtjeneste, men dette ønsket ble ikke realisert. Bakkeli reiste i mai 1942 over til Sverige, via Bones i Salangsdalen, med en betydelig mengde etterretningsmateriale som trolig skulle videre til London. Mens han var der sendte han beskjed til Olav Ravn om at han hadde fått ordre om dette og at Olav Ravn skulle fortsette sin virksomhet hjemme i Norge. Bakkeli døde dessverre på tur over til England da flyet han var om bord i styrtet.¹⁵⁹ Greta-gruppen fortsatte sin virksomhet, med var nødt til å finne en ny forbindelse til Hunstads gruppe. Dessverre så var det på denne tiden at Hunstad hadde havnet i Gestapos søkelys, så en direkte kontakt med mannen selv ville innebære meget høy risiko. Dermed ble kontakten oppnådd gjennom ingeniør Eivind Width, som var sjef for elektrisitetstilsynet i Nord-Norge. Han hadde nylig vært arrestert i sammenheng med opprullingen av Spilling-gruppen, men blitt løslatt igjen siden tyskerne ikke hadde noe konkret på han.¹⁶⁰

Eiliv Tofte, et annet medlem i Greta-gruppa, fikk på slutten av sommeren 1942 kontakt med telegrafist Nils K. Hornæs. Hornæs var opprinnelig fra Bergen og hadde fått kontakt med den britiske etterretningstjenesten Secret Intelligence Service (SIS) og hadde fått i oppdrag å reise nordover og overvåke båten Tirpitz i Trondheim. Da Tirpitz hadde fortsatt ferden nordover med kurs for Bogen, hadde Hornæs fulgt etter og gjennom to solide kontaktmenn – Sverre Bakke på Hurtigruten og Jakob Holst i Harstad – hadde han fått navnet på en pålitelig mann på Liland. Vel fremme på Liland hadde Hornæs meldt seg for formannen i jordstyret, der han gav seg ut for å være en geologistudent, endte han opp med å få seg jobb som gårdsgutt hos Eilif Tofte.¹⁶¹ Etter at de to hadde vurdert hverandre en stund, for å se om den andre var pålitelig, dro de begge frem sine illegale apparater – den ene hadde radio og den andre hadde en sender – og etter dette ble Tofte trukket mer inn på etterretningssiden av motstandsarbeidet. Ikke lenge etter dette, rundt julen samme året, tok også Olav Ravn og Arne Ekeland opp kontakten igjen. Disse to var gamle bekjente fra befalsskolen i Harstad. Ekeland hadde vært i kontakt med Hunstad i 1940, mens Hunstad begynte oppbyggingen av sin gruppe, men Ekeland hadde ikke vært interessert

---

¹⁵⁸ Jan Petter Pettersen: «*Etterretningsorganisasjonen XU-201 – Motstandskampen i Hålogaland 1941–1945*», Forlaget Kristiansen 2014, s. 63/64

¹⁵⁹ Pettersen, 2014, s. 64

¹⁶⁰ Ryeng, Føre & Ravn, 2009, s. 29

¹⁶¹ Pettersen, 2014, s. 64

i å bli med der. Hans fokus var heller rettet mot etterretningsarbeid for britene og det er mye som tyder på at han ble vervet av SIS under et opphold i Stockholm.¹⁶²

Videre møttes også Hornæs og Ekeland tilfeldigvis i januar 1943, som også hadde tidligere bekjentskap med hverandre. Olav Ravn, Ekeland og Hornæs møttes deretter flere ganger for å prøve å få radiosendere inn til Narvik, men Ravn og hans gruppe hadde ikke tidligere lykket med å opprette noen gode kontakter dit. Ekeland prøvde også å få til en forbindelse til Narvikgruppen, men uten hell. Til slutt fikk Ravn kontakt med en mellommann som hadde familie på Liland og gjennom ham ble det opprettet en god og pålitelig forbindelse til Narvik. Utover vinteren 1943 ble dermed Greta-gruppen en del av etterretningsavdelingen i Narvik, XU-201.¹⁶³ Som Jan Petter Pettersen påpeker i hans bok om XU-201 kan det diskuteres om Greta-gruppen skal vurderes som en egen motstandsgruppe, eller om de skal oppfattes som en underavdeling til XU i Narvik. Men selv om de ble sterkt involvert med XU og etterretningsarbeid etter hvert, så ble gruppen startet på grunnlag av individuelt initiativ med tanken om en militær motstandsgruppe. Det kan også tenkes at de originale medlemmene, med deres militære bakgrunn i felttoget ved Narvik, tenkte i samme baner som Hunstad og hans kolleger. Nemlig at denne gruppen skulle jobbe for å motarbeide okkupanten og samtidig stå beredt i tilfelle tysk tilbaketrekning, eller en eventuell alliert invasjon.

4.3 Motstandsmann Jacob Normann Holst

Før krigen brøt ut, jobbet Jacob Normann Holst for faren i hans forretning, Kristian Holst AS. Før dette igjen hadde han reist rundt og studert, og blant annet vært en tid i både Tyskland og England. Etter Tysklands invasjon av Polen og Sovjetunionens angrep på Finland, var det mulig at Norge på en eller annen måte kunne bli dratt inn i krigen som utspilte seg i Europa. Det norske nøytralitetsvaktholdet i Sør-Varanger ble styrket og Holst, som tidligere ikke hadde blitt trukket til verneplikt, meldte seg nå frivillig til å la seg mobilisere. Videre da general Carl Gustav Fleischer ledet 6. Divisjon i det felles allierte motangrep for å gjenerobre Narvik, ble Holst utnevnt til sersjant og leder for Intendanturens Verkstedkontor med major Axel Hagemann som sjef.¹⁶⁴

---

¹⁶² Pettersen, 2014, s. 65; Harald Isachsen & Kristian Holst: «*Motstandsvilje*», Utgiver: Vågsfjord Krigshistorie 2016, s. 114

¹⁶³ Pettersen, 2014, s. 66

¹⁶⁴ Isachsen & Holst, 2016, s. 82

4.3.1 Engasjeres i motstandsarbeid

Etter at felttoget var over og Norge var helhetlig under tysk okkupasjon, gikk Holst tilbake til å jobbe i farens firma. Hans tidligere sjef under felttoget, major Hagemann, hadde begynt å organisere en motstandsgruppe sammen med major Hunstad, og det var mest sannsynlig han som engasjerte Holst i motstandsarbeidet. Sommeren 1940 overtok Holst ledelsen for farens firma, – Kristian Holst gikk over til å lede den nylige opprettede avdelingen av Norsk Brenselimport i Nord-Norge – noe som gav han muligheten til å dra på forretningsreiser til Tromsø. Gjennom disse reisene til Tromsø fikk Holst knyttet en nærmere kontakt med Kaare Moursund og hans gruppe. Det er ikke så mye kildemateriale om Holsts virksomhet i den tidlige perioden av okkupasjonen, men ut ifra rapporten fra de to andre gruppene som ble dannet ved starten av okkupasjonen så er det lite som tyder på at Holst var aktivt med i noen av disse. Grunnen til dette var nok at Holst tidlig ble engasjert i annet motstandsarbeid, til tross for hans bekjentskap med major Hagemann.¹⁶⁵

Som nevnt tidligere var det meget dårlige kommunikasjonslinjer til både regjeringen i London og den norske legasjonen som var i Stockholm ved starten av okkupasjonen. Dette ble forbedret da det sommeren og høsten 1941 ble opprettet et stabilt kontaktnett langs kysten. Det ble også i samarbeid med kapteiner og styrmenn på hurtigrutene etablert postruter sørover. Året etter, våren/sommeren 1942, ble dette kontaktnettverket organisert i en egen organisasjon, rådet for marineorganisasjonen (RMO). RMO var en sjømilitær etterretningsorganisasjon som hadde som hovedoppgave å rapportere tyske marinefartøy og transportskips aktiviteter langs norskekysten. Holst hadde vært en del av kontaktnettet som ble opprettet i 1941, og da dette ble organisert som en egen organisasjon ble Holst RMOs kontaktpunkt i Harstad.¹⁶⁶ Det er trolig at Holsts deltakelse rundt etableringen av dette nettverket var, i hvert fall delvis, grunnen til at han ikke ble aktivt med i noen av de andre gruppenes virksomhet i nærområdet. Likevel virker det som om han var kjent med de ulike motstandspersonene i området og trådte til der han kunne. Både i rapporter etter motstandspersoner og i senere litteratur om den illegale virksomheten i Nord-Norge dukker navnet Jacob Holst opp, noe som peker i retning av at han var en sentral nøkkelperson innenfor etterretningsvirksomheten.

---

¹⁶⁵ Isachsen & Holst, 2016, s. 86

¹⁶⁶ Isachsen & Holst, 2016, s. 86

4.3.2 XU og Harstadgruppen

Holst drev med forskjellige typer oppdrag, for eksempel sendte han etterretningsmeldinger fra Sør-Troms til Moursund i Tromsø som igjen ble videreformidlet gjennom en radioforbindelse til britene som hadde blitt opprettet allerede i mars 1942. Senere i november, samme år, ble han også involvert i å hjelpe fire marinegaster å holde seg skjult og i live. Disse fire hadde blitt fast i Mefjordvær etter at en fransk ubåt ved navn «Junon» hadde vært der med utstyr til SIS-agenter. I tillegg hjalp Holst også til på den økonomiske fronten. Det var flere motstandsgrupper som trengte finansiell støtte i virksomheten sin, for eksempel finnes det en kopi av en radiomelding fra radiostasjonen «Lyra» der det kvitteres for mottak av penger fra Holst.¹⁶⁷ Han var også en god kontakt å ha for andre agenter som skulle operere i området. Telegrafisten Nils K. Hornæs – som er omtalt tidligere i oppgaven – hadde i oppdrag å følge Tirpitz som sensommeren 1942 hadde satt kursen for Bogen. Hornæs reiste da nordover med radiostasjonen «Lyra» og koder til stasjonen «Taurus». Før han dro hadde han fått oppgitt to navn på pålitelige kontaktmenn, styrmann Sverre Bakken på Hurtigruten og Jacob Holst i Harstad. Han kontaktet dermed Holst som hjalp han med å finne en pålitelig kontakt på Liland, slik at Hornæs kunne finne et godt punkt å sette opp senderen for videre overvåking av Tirpitz.¹⁶⁸

Frem til 1942/43 hadde motstandsbevegelsen vært ganske løst organisert i Nord-Norge og det ble etter hvert nødvendig å arbeide mer profesjonelt og organisert. I løpet av vinteren og våren 1943 ble derfor XU-gruppene reorganisert og underlagt MI II i Stockholm og RMO i Nord-Norge ble også lagt inn under dette opplegget. Harstad ble dermed XU-230, en underavdeling av Narvik XU-201. SIS beholdt kontrollen over radioagentene under hele okkupasjonen, mens XU opererte som radioagentenes informasjons- og hjelpeapparat, i tillegg til å innhente informasjon som ble sendt til Stockholm.¹⁶⁹ For Holst ville dette si at han ble en av XUs agenter, samtidig som at han gjennom sitt bekjentskap med Hornæs var involvert med SIS arbeid. En annen person som også var involvert med etterretningsarbeid for SIS i Harstad på denne tiden var Knut Halvorsen. Halvorsen hadde tjenestegjort under felttoget i Narvik, der han først vært mobilisert i Nord-Hålogaland Ingeniørbataljon, for så i begynnelsen av mai gå til å være

---

¹⁶⁷ Isachsen & Holst, 2016, s. 90

¹⁶⁸ Pettersen, 2014, s. 64

¹⁶⁹ Isachsen & Holst, 2016, s. 94

assistent for den norske liaisonoffiseren hos britene i Harstad. Her hadde han arbeidet med koding av meldinger.¹⁷⁰

Halvorsen ble involvert med SIS gjennom Hugo Munthe-Kaas, en motstandsperson fra Tromsø som ble SIS agent etter et «lynkurs» i England våren 1942. Det ble prøvd å sette opp en radiosender hos Halvorsen, men den endte opp med å ikke fungere. Han ble lovet en ny en og i mai 1943 kom det melding fra London om at tre sendere, våpen, utstyr og et større pengebeløp ble levert til en kontaktperson i Øverbygd. Dessverre så var ikke denne kontaktpersonen pålitelig nok og beholdt pengene selv, mens senderne ble overlevert til tyskerne. Etter dette fikk Halvorsen kjennskap til Holst og hans involvering i SIS og at han hadde en sender. Disse to opprettet kontakt og ble enige om å samarbeide. De to, sammen med Kaare Kristoffersen, dannet dermed det som ble Harstad-gruppen XU-230, med Holst som leder.¹⁷¹ Disse fortsatte videre med etterretningsvirksomheten i området for SIS, der en av prioritene var å få satt opp en fungerende radiosender i Harstad. Gruppen ekspanderte naturlig nok også etter hvert til å inkludere flere kyndige personer innenfor etterretningsvirksomhet.

I månedsskiftet november/desember 1943 fikk Holst endelig tak i sender som skulle settes opp i Harstad. Senderen ble overlatt til han fra en kollega, og han fikk med både koder og sendeplaner. Da denne skulle settes opp lyktes de ikke å få den til å fungere, men i midten av januar neste år hadde de fått reparert den. Senderen «Upsilon 1» ble operativ og kom på luften 18. januar 1944.¹⁷² Uheldigvis kan det virke som om tyskerne allerede var på sporet av denne senderen allerede da den hadde vært operativ i Tromsø, så det varte ikke lenge før den ble peilet inn i Harstad. På de ukene den var i drift var det mye aktivitet og flere telegrammer med etterretning angående tyske befestninger rundt Harstad og diverse skipstrafikk ble sendt ut før den ble avslørt 20. februar.¹⁷³ Flere involverte i operasjonen rundt senderen ble arrestert av Gestapo, og dagen etter fikk Holst beskjed om at Gestapo forberedte hans arrestasjon også.

Arrestasjonene som ble foretatt den 20. februar førte også til høy risiko for flere andre innenfor etterretningsmiljøet, både i nærområdet og rundt om i regionen. Som nevnt tidligere var det bygd opp et XU-nettverk som både XU- og SIS-agenter brukte for å spre informasjon. Holst

---

¹⁷⁰ Isachsen & Holst, 2016, s. 94

¹⁷¹ Isachsen & Holst, 2016, s. 95

¹⁷² Pettersen, 2014, s. 76/77

¹⁷³ Pettersen, 2014, s. 77

hadde deltatt i dette nettverket siden 1941, dermed virker det naturlig at flere medlemmer av hans gruppe også opererte via dette og hadde gode kjennskaper til flere aktive agenter. Det var flere som fryktet at nettetverket kunne bli avslørt under Gestapos avhør av de arresterte og at det kunne komme en massiv opprulling av XU- og SIS-agenter. I sammenheng med alt dette ble Bothner bedt om å komme til Stockholm, der han på E-kontoret fikk vite at en av hans folk, Kaare Kristoffersen hadde arbeidet tett med Holst. Kristoffersen hadde sammen med Holst skaffet viktige opplysninger av både forsyningsmessig art og alle opplysninger angående skipsfart sortert under Brenselsrådets virksomhet. Til tross for bekymringene angående de arresterte, anmodet E-kontoret at disse opplysningene måtte fortsette å bli sendt. Derimot da Bothner dro til Narvik etter besøket i Stockholm og tok kontakt med HS-ledelsen der, ble han pålagt å undersøke tilstandene nærmere. Han sjekket de personene som var tilknyttet organisasjonen og kjente forbindelsesleddene i Narvik, og hvis det var nødvendig skulle han beordre dem over til Sverige.¹⁷⁴

Ut ifra den historiske oversikten over HS-styrkenes virksomhet i Harstad, virker det ikke som om E-kontoret i Stockholm var så meget bekymret over de arresterte i Harstad, mens i Narvik ble foretatt undersøkelser, og det ble tatt sterkere forbehold angående sikkerhet. Grunnlaget for dette ligger sannsynligvis i avstanden. E-kontoret var nok mer opptatt av å få tilsendt de opplysningene som trengtes for det videre arbeidet, uten kanskje helt å forstå den risikoen som var oppstått gjennom arrestasjonene av Harstad-folkene. Etterretningsvirksomheten skulle vel i utgangspunktet fungere med minimal kontakt med andre som mulig, nettopp for å forhindre at en slik mulig risiko skulle oppstå. Et par personer skulle ikke være i en situasjon som kunne lede til at hele etterretningsvirksomheten i nord var i fare for opprulling.

4.3.3 Flukt til Sverige

Holst endte opp med å flykte til Sverige, via Narvik, etter at han fikk høre om arrestordren på han. Han dro til Stockholm der han meldte seg for Mi II, og gav full rapport om opprulling og arrestasjonene i Harstad til løytnant Brynjulf Ottar – leder for Nord-Norges avdeling – og en britisk SIS representant. Dagen etter dette ble han engasjert av Mi II som distriktspesialist.¹⁷⁵ Mi IIs Nord-Norge avdeling hadde ansvaret for koordineringen av XUs etterretningsvirksomhet

---

¹⁷⁴ Historisk oversikt over HS-styrkenes virksomhet i Harstad, Privatarkiv nr. 145, John Eid Olsson, Sør-Troms Museum

¹⁷⁵ Isachsen & Holst, 2016, s. 104

fra nord for Bodø og opp til Kirkenes med mottak, bearbeiding og videresending av meldinger og rapporter. I tillegg hadde også avdelingen et spesielt ansvar for basen «Kari» som lå på svenskesiden, 50 meter fra norskegrensen.¹⁷⁶ På ettersommeren ble Brynjulf Ottar sendt over til London og Holst ble valg til å ta over for han med ansvaret for avdelingen. I slutten av august reiste han, sammen med Arne Ekeland, over til Norge igjen. De dro til Beisfjorden der de møtte med den nye lederen for XU i Narvik og Erik Bjerkaas, som hadde formidlet post mellom Narvik, Tromsø, Harstad og Lødingen og som selv var opprinnelig fra Harstad. Et av temaene som ble diskutert på dette møtet var opprettelsen av en ny XU gruppe i Harstad, siden de fleste innenfor både etterretning og innenfor Milorg avdelingen hadde ligget lavt siden opprullingene i februar. Bjerkaas fikk i oppdrag fra Holst om å reise til Harstad og starte på dette prosjektet ved å kontakte Kulseng, kontaktpunktet for Sør-Troms innenfor Sivorg.¹⁷⁷ Etter dette reiste Holst tilbake til Sverige og jobbet videre med etterretning fra Stockholm frem til okkupasjonens slutt.

Det foreligger en del brev fra Narviksenterets arkiv som ser ut til å være sendt fra Holst til Arne Ekeland, der det første ble sendt 4. november 1944, og fortsetter frem til 29. mars 1945.¹⁷⁸ De fleste brevene starter med «gode venn», mens enkelte starter med navnet Rolv/Rolf – et av dekknavnene til Ekeland. Ut ifra brevene kommer det ikke frem så mange detaljer om spesifikke operasjoner eller agenter, det blir heller referert til tidligere telefonsamtaler der de snakket om «den saken der». Det er noen navn nevnt til tider, men som oftest identifiserer Holst personer med en enkel forbokstav, for eksempel «E» eller «O». Videre støtter brevene opp om Holsts rolle innenfor det økonomiske som ble nevnt lengre opp i kapittelet. I de fleste brevene informerer Holst Ekeland om sending av både penger og andre ressurser som det var lite av, slik som kaffe, bøker eller melk. Det virker derfor som, ut ifra disse brevene, at Holst hadde et ansvar innenfor distribusjon av forsyninger, i tillegg til koordinering av XU etterretning.

4.4 1. Harstad Speidertropp

1. Harstad Speidertropp ble involvert i etterretningsarbeidet i Harstad nesten helt fra starten av okkupasjonen, rundt slutten av 1940. En av grunnene til dette var at troppsføreren var Leif Bothner. Bothner, sammen med troppens assistenter Bård Bertelsen, Aksel Jacobsen og John

---

¹⁷⁶ Isachsen & Holst, 2016, s. 104

¹⁷⁷ Isachsen & Holst, 2016, s. 107/108

¹⁷⁸ Kirunakontoret, Arne Ekeland, Brev fra Jacob N. Holst til Arne Ekeland, Narviksenterets arkiv

Eid Olsson, tok med hjelp fra de eldste av speiderne med seg speidertroppen til med etterretningsarbeid. Det ble deretter dannet en roverpatrulje med de eldste speiderne, av Olsson, som bestod av tolv medlemmer. Disse ble igjen delt inn i tre grupper som hver av dem rapporterte til den faste lederen som var en av troppeassistentene. Gruppelederne sendte så videre sine rapporter til troppsføreren, altså til Bothner.¹⁷⁹

Roverpatruljen skulle kunne gå inn i tilfelle det var behov for assistanse for militæret, så de ble systematisk trent i diverse kunnskaper som kunne komme til bruk i en slik situasjon. Det vanlige arbeidet i den første tiden gikk ut på å spionere på nazistene og observasjonsarbeid i forbindelse med utbyggingen av diverse tyske anlegg rundt om i Harstadorrådet.¹⁸⁰ Fra 11. september 1941 ble Norsk Speiderguttforbund oppløst av NS-regimet, så måtte arbeidet bli lagt om på en annen måte. Først prøvde de å opprette en kommunikasjonslinje mellom speiderne og gruppelederne gjennom Røde Kors Hjelpekorps, men byens myndigheter begynte å blande seg med denne organisasjonen måtte de endre planene. Deretter gikk de over til Luftvernets Sanitet og kunne bruke disse som kamuflasje resten av okkupasjonstiden.¹⁸¹

I 1941/42 oppstod det litt problemer for speiderne, for flere av dem ble grepet av, ifølge rapporten, «svenskefeber». Disse ble dermed evakuert over grensen og hullet etter dem ble tettet. Med svenskefeber menes sannsynligvis at de måtte over til Sverige, men det nevnes ikke om det var på grunn av fare for å bli avslørt. Likevel blir ordet «evakuert» brukt, noe som kanskje kan tyde på at det lå en viss nødvendighet bak det.¹⁸² De som ble igjen fortsatte med samme retningslinjer. Fra høsten av i 1943 ble Olsson med i det som senere ble Milorg, samme organisasjon som Bothner, og fikk da i oppgave å danne en organisasjon som kunne brukes som militære ordonnans og veivisere. Roverarbeidet ble da utbygget og speiderne fikk trening i kartlesing, skissetegning og morse. Videre hadde også Olsson kontakt med forhenværende speider Fritjof Kristoffersen, som var blitt strategisk plassert som tolk på Gestapos kontor av Bothner, som speiderne fikk regelmessige rapporter fra.¹⁸³

---

¹⁷⁹ Basert på en artikkel i Harstad Tidende august 1945, forfatter ukjent: «*Nå kan det fortelles 1. Harstad speidertropp i illegalt arbeid*», Årbok for Harstad 1995, Utgitt av Harstad Historielag, s. 31

¹⁸⁰ Håkon Kyllingmarks dokumentarkiv, oppdragsrapporter, «*1. Harstad Speidertropp i illegalt arbeid*», Link: <http://www.malselvhistorielag.no/documents/Kyllingmark/Oppdragsrapporter.pdf>, Lest: 28.10.2019

¹⁸¹ Håkon Kyllingmarks dokumentarkiv, «*1. Harstad Speidertropp i illegalt arbeid*»

¹⁸² Håkon Kyllingmarks dokumentarkiv, «*1. Harstad Speidertropp i illegalt arbeid*»

¹⁸³ Basert på artikkel i Harstad Tidende august 1945, Årbok for Harstad 1995, s. 31

Da det i 1945 ble gitt signal om innkallelse til hjemmestyrkene, angående den tyske kapitulasjonen, hadde 1. Harstad Speidertropp 32 mann klar til ordonnanstjeneste. De overtok også tolkarbeid, kontorarbeid og diverse andre jobber og det nevnes i rapporten at speiderne hadde fått ut 400 innkallelsesordrer på en halv time. Det nevnes også at speiderne hadde i løpet av siste del av okkupasjonen hatt mye å gjøre med det effektive spredningen av nyheter fra London. De hadde stått for distribueringen av den illegale avisen som Arne Thorbergson produserte, som er beskrevet i kapittelet om illegal presse lengre opp i oppgaven. Det var også speiderne som fikk æren av å heise splittflagget igjen i garnisonsbyen Harstad.¹⁸⁴

---

¹⁸⁴ Håkon Kyllingmarks dokumentarkiv, «1. Harstad Speidertropp i illegalt arbeide»

5 Hverdagslig uvilje

Etter å ha sett på både organisert sivil og militær motstand under okkupasjonstiden, kommer det nå et kapittel som omhandler den hverdagslige sivilbefolkningen i Harstad. Selv om brorparten av befolkningen ikke var innblandet i den organiserte motstanden, så betyr ikke dette at de ikke deltok i den holdningskampen som foregikk under hele okkupasjonen. Det var flere som protesterte mot den nazistiske innblandingen i hverdagslivet gjennom diverse handlinger. I løpet av dette kapittelet blir det redegjort for disse ulike måtene som den vanlige mannen i gata protesterte mot NS og tysk overtakelse av byen. For å få et bedre innblikk i hvordan hverdagslivet så ut under okkupasjonen, skal det også bli inkludert enkelte hendelser og historier som beskriver dette. Materialet som ligger til grunn for dette kapittelet er hovedsakelig historier som har blitt utgitt i årbøker for Harstad og litteratur av lokal forfatter Harald Isachsen.

5.1 De unges krig

5.1.1 Møtet med krigen

Da krig og okkupasjon først kom til Harstad, var det nok mange av de unge som ikke visste hva som egentlig foregikk eller hva det ville bety for dem og deres familier fremover. Det er flere artikler i årbøkene for Harstad med minner og fortellinger fra barndommen under krigen og i Isachsens bok: «*Harstad 1940–1945 – Historier og fortellinger fra krigsåra*». For eksempel i Knut Spillings første artikkel om faren Per Spilling, har han skrevet at han var på skolen som vanlig da han først fikk høre om krigen. Her står det at skolebestyrer Bertelsen gikk fra klasse til klasse og sa at det var krig, at skolen var innstilt og at alle skulle gå hjem. Knut fortsetter med at han dro rett til faren for å høre hva krig var for noe.¹⁸⁵ En annen fortelling, i Årbok for Harstad 1995, omhandler en ung pikes minner fra da de bodde i Alta og hvordan familien endte opp med å bli tvangsflyttet til Harstad. Forfatteren var syv år gammel da krigen kom til Norge, og hun har begynt artikkelen med å beskrive hvordan hun hadde overhørt de voksne prate om krig. Hun overhørte at det var kommet tyske soldater til landet, og helt opp til Alta, at de voksne hørtes engstelig ut og at hun forstod at det var noe med disse tyskerne som ikke var helt bra. Videre står det at krig ble et hyppig samtaleemne selv om hennes far bare svarte unnvikende da hun sporde om hva det egentlig var. Faren hørtes redd ut i stemmen, men hun selv var så ung at

---

¹⁸⁵ Knut Spilling: «*Per Spilling*», Årbok for Harstad 2002, Utgitt av Harstad Historielag, s. 46

hun ikke forstod, og at hun følte seg trygg i hjemmet dere, til tross for nærværet av tyske soldater. Krigen var ikke kommet til henne ennå.¹⁸⁶

Etter at denne familien fra Alta var kommet til Harstad og blitt vant til den nye hverdagen, står det at den unge piken begynte i første klasse på skole i Melvik. Uten at det står i artikkelen, så virker det som om denne skolen går som normalt gjennom okkupasjonstiden. Det eneste som, angående skolegangen, som er nevnt er at hun begynte første klasse fra starten av, og at hun hatet å ta tran hver en dag – i tillegg til å drikke havresuppe av fiskebollebokser.¹⁸⁷ Det var ikke alle skoler fikk holde åpent gjennom okkupasjonen, det var også noen som ble rekvirert av tyskerne for å bruke til brakker – som nevnt i kapittel tre. For de unge som gikk på disse skolene, ble hverdagen litt mer snudd på hode, ettersom de ble sendt rundt til forskjellige lokaler der de kunne ha skoletimer.

5.1.2 Skolens hverdag

Seljestad skole var en av skolene som ble rekvirert av tyskerne. En av elevene som begynte på skolen i 1943 har prøvd å huske de forskjellige lokalene de ble sendt rundt til for undervisning, og ut av de han husket har han listet opp 14 forskjellige plasser.¹⁸⁸ Kanebogen skole ble ikke stengt, så noen av klassene, med de eldste elevene, fikk gå der. Andre igjen måtte reise rundt til forskjellige steder, for eksempel til «Eliassenhuset» i byskillet, Lensmannsgården på Seljestad og Valla Iversens butikklokaler i Seljestadveien. Resten av listen består av navn og privatadresser, slik at det var mange som tok til seg klasser i private hjem, der noen for eksempler er Ole Solvang med familie som bodde i byskillet, Haakon Schjelderup i Storgata og Jacob Normann som bodde i Båtbygger Danielsens vei. Peder Lind Solstad er også listet opp her, en velkjent NS-mann.¹⁸⁹ Det kan virke merkelig at en velkjent NS-mann åpnet hjemmet sitt for undervisning, men utdanning var veldig viktig for NS og skolen var en stor del av nyordningen, som nevnt i kapittel tre om lærerstreiken.

---

¹⁸⁶ Aud Synnøve Knutsen: «*Glimt fra barneår i krig*», Årbok for Harstad 1995, Utgitt av Harstad Historielag, s. 18

¹⁸⁷ Knutsen, Årbok for Harstad 1995, s. 20

¹⁸⁸ Stein Østring: «*Seljestad skolekrets i krigstida*», Årbok for Harstad 2002, Utgitt av Harstad Historielag, s. 35

¹⁸⁹ Østring, Årbok for Harstad 2002, s. 35

5.1.3 Holdning og motstand

De unge fant også på mange påfunn mot både NS-partiet og okkupasjonsmakten. I dagens samfunn ville nok de fleste bare ha sett på slike påfunn som vanlige rampestreker, mens under okkupasjonstiden, selv om det meget sjeldent ble noen konsekvenser, ble sett på som motstandshandlinger. For eksempel dette med at elevene hadde sluttet å hilse på Methi etter at han ble skoleleder. Et annet eksempel er fra da tyskerne hadde fått installert seg i byen og i Generalboligen høsten 1940. De hadde hengt opp et bilde av Adolf Hitler i den tyske militærmakts oppslagskasse ved Generalboligen og ved en anledning hadde det kommet en gjeng med gutter som hadde tregeværer på ryggen marsjerende forbi. Ved bildet hadde den fremste gutten kommandert holdt og deretter hadde alle snudd seg og spyttet på bildet.¹⁹⁰ Andre handlinger fra barna som viste deres motvilje mot den okkuperende makten var at malte nedsettende ord på andre bilder av Hitler og flere malte også initialene til den norske kongen på den asfalterte veien på Seljestad.¹⁹¹ Det gikk altså i mye mild hærverk fra de unge som turte, de hilste ikke på skolelederen, og i tillegg var det flere som gikk og sang på sanger som ikke var særdeles hyggelige mot NS-folk og tyskerne.

En annen historie, som illustrerer en mer alvorlig hendelse, handler om to unge kamerater som fra starten av okkupasjonen hadde klare og sterke standpunkt mot nazismen. Det var på sommeren i 1944 at de to guttene på rundt 16 år fant ut at de skulle sykle til Skjold på Troms Innland. Da de kom til Bogen så de flere store, tyske skip krigsskip. Den ene av guttene hadde med seg et kamera og de bestemte seg for å ta bilder av skipene og så gi bildene til Milorg da de kom tilbake. De kjente til Milorg, eller i hvert fall noen av de som var med i organisasjonen, fordi de brukte å distribuere illegale aviser for dem.¹⁹² Etter at de hadde tatt bildene, stoppet de innom en butikk i Bogen, men mens de stod og handlet dukket det opp flere tyske biler og motorsykler utenfor. Den ene av guttene gav kameraet til ekspeditrisen og ba henne enten om å gjemme eller hive det. Tyskerne kom inn i butikken, og begynte straks å avhøre begge guttene. Om de hadde blitt tipset av noen andre eller om noen av tyskerne selv hadde sett dem ta bildene vet man ikke. De gikk igjennom ryggsekkene deres, og fant ekstra filmruller i den ene. Det var ikke vanlig på den tiden å ha verken kamera eller filmruller liggende, så guttene hadde ikke annet valg enn å tilstå. For å spare ekspeditrisen problemer, fortalte guttene at de hadde gitt kameraet til henne og bedt henne gjemme eller kaste det. Guttene ble etter noen dager brakt til

---

¹⁹⁰ Steinnes, 2003, s. 249

¹⁹¹ Steinnes, 2003, s. 249

¹⁹² Isachsen, 2014, s. 52

Narvik for videre avhør, for så å bli sendt videre. Det hele endte med at de satt i fangenskap i ni måneder, der de var innom opptil flere forskjellige fangeleirer.¹⁹³

Dette er bare noen få utdrag fra historier som er å finne i årbøkene for Harstad, der folk har delt sine minner om krigen og okkupasjonen da de var ung. Holdningskampen blant de unge strakte seg fra små, men meningsfulle, handlinger som å ikke hilse på noen og synge på enkelte sanger, til mer alvorlige handlinger som grunnet til organisert motstandsarbeid. For noen av de unge forble nok også hverdagslivet noenlunde det samme som før. Spesielt blant de yngste, hvis de gikk på en skole som ikke ble rekvirert av tyskerne og det ikke var noen som var innkvartert hos dem, var det nok ikke mye som endret seg for dem. De gikk på skolen som vanlig og kom hjem og kanskje lekte eller hjalp til i huset. Kanskje det var litt forandret kosthold på grunn av rasjonerings eller de kunne merke noe på foreldrene, og de visste nok at det var en krig som pågikk uten helt å forstå hva det innebar.

5.2 De voksnes krig

5.2.1 Holdningsmotstand

Når der kommer til holdningskamp blant de voksne, var det en del forvirring i starten av okkupasjonen, som nevnt tidligere, om hva NS-partiet stod for og hva tysk okkupasjon ville si for hverdagslivet. Men ettersom tiden gikk, ble det norske sivile samfunnet stadig mer klar over hva makthaverne stod for. Flere etater og organisasjoner ble forsøkt nazifisert og befolkningen fikk et stadig klarere bilde av hva som foregikk. Det var også flere som fikk press på seg til å melde seg inn i NS, spesielt de som holdt høyere stillinger. De som meldte seg inn, enten det var fordi de trodde på Nasjonal Samlings ideologi eller på grunn av nødvendigheter, opplevde da ofte at andre sluttet helt å hilse på dem. En fortelling i boken om Harstads byhistorie illustrerer dette.

Denne personen, vedkommende er ikke nevnt med navn, var på det orienterende møtet på Grand hotell, der han etter store betenkeligheter hadde skrevet under på kravet om innmelding i NS. Han personlig hadde ingen ønsker om å bli assosiert med NS-partiet og det som det stod for og tok fullstendig avstand, men hvis han ikke hadde meldt seg inn stod han i fare for å måtte fratse

---

¹⁹³ Isachsen, 2014, s. 52/53

stillingen hans. Det stod om personens levebrød og evne til å forsørge familien.¹⁹⁴ Personen betalte ikke noen av kontingentene, møtte ikke opp på NS-møter eller samlinger og omgikk ikke andre NS-medlemmer eller tyskere. Han ble ikke ansett som medlem av partiet av andre NS-folk, men likevel så ble han også uglesett av de andre som også tok avstand til NS. Folk flest sluttet helt å hilse på han, og han ble i realiteten satt utenfor lokalsamfunnet.¹⁹⁵ Det at man sluttet å hilse på de man visste var medlem av NS og tyskerne og unngikk dem så fremst det gikk var en vanlig holdningsrelatert motstandshandling. Det var jo uheldig når det gikk ut over de som hadde meldt seg inn på grunn av nødvendighet, som for eksempel for å beholde levebrødet sitt, men det var en meget tydelig handling som viste hvor en stod angående NS.

I tillegg til å ikke hilse på NS-folk ble også forretninger som var NS-styrt boikottet. For eksempel så ble Merkantil Margarinfabrikk, drevet av Andreas Olsson som var kretsfører i NS, effektivt boikottet av harstadværingene i 1941.¹⁹⁶ Formannen i Harstad Handelsstands Forening ble dermed innkalt til et møte og fikk klar beskjed om at fabrikkens skulle ha 80 % av byens margarinomsetning. Hvis dette ikke ble etterfulgt ville kjøpmennene i byen bli anmeldt for boikott av politiske grunner, noe som kunne lede til stenging av forretninger eller til og med personlige straffer. Ledelsen ved margarinfabrikken forsøkte også samtidig å finne andre løsninger på problemet ved at en viss andel margarin skulle gå til «vernemaktslevering», og eventuelt at tyskerne skulle kjøpe en større del av produksjonen som kompensasjon.¹⁹⁷ Dette tyder på at kjøpmennene ikke var særlig samarbeidsvillig, til tross for trusselen av represalier.

Andre eksempler på holdningsmotstand var at NS-medlemmer ikke kunne bruke verken telefon eller telegraf når det gjaldt viktige beskjeder. Både telegrafverket og postvesenet var dominert av NS-motstandere og det var ikke nok kvalifiserte NS-folk til å kunne skifte ut personalet. Tyskerne brukte en del tid på dette problemet og i desember 1941 endte det med at postmester Falck ble suspendert fra sin stilling.¹⁹⁸ Noen av de mer hverdagslige markeringer for at man var motstander av NS-regimet var å gå med en binders festet til jakkeslaget, gå med blomst i knapphullet på kong Haakons bursdag og bruken av rød topplue som var et symbol på gode norske holdninger. Disse symbolene ble det lagt forbud mot å gå med av tyskerne. Det ble også forbudt å gå med svart stivhatt, «skalk» i Harstad. Dette kom av at russen, som ikke kunne

---

¹⁹⁴ Steinnes, 2003, s. 241

¹⁹⁵ Steinnes, 2003, s. 241

¹⁹⁶ Steinnes, 2003, s. 246

¹⁹⁷ Steinnes, 2003, s. 246

¹⁹⁸ Steinnes, 2003, s. 247

markere 17. mai og slutten av russefeiringen med rød topplue, planla å kjøpe manufakturhandler Eilert Mathisens lager av stivhatter for å markere begivenheten.¹⁹⁹

Det er også et par fortellinger om lokalbefolkning som hjalp russerfanger. Dette ble nok i gjort med tanke på motstand mot tyskerne, heller for å hjelpe medmennesker, men det var ulovlig og de som hjalp dem risikerte ofte å bli arrestert selv. En av disse historiene er skrevet av Viggo Hansen. Hans familie bodde i Harstadbotn, i nærheten av et lite sagbruk som ble etablert der ved bruk av russefangers arbeidskraft.²⁰⁰ Her opplevde han ved flere anledninger tyskernes brutalitet mot russerfangene, men i artikkelen fortelles det også at ikke alle var like. Det var også enkelte av de tyske vaktene som ikke godtok vold mot andre i det hele tatt. Episoden beskrevet i denne artikkelen hendte på høsten 1943, der familien var samlet rundt middagsbordet. Midt under middagen hadde de hørt en svak bankelyd utenfra og inn snek det seg en av russerfangene inn på kjøkkenet. Moren til Viggo var meget nervøs og trodde at fangen hadde rømt, men faren hadde forholdt seg rolig og skjønt at den fremmende mannen bare var utsultet.²⁰¹ De hadde dermed begynt å pakke han en matpakke, han fikk også melk å drikke og Viggo selv hadde gitt han mat fra middagsbordet for å spise mens han ventet. Fangen hadde puttet alt innenfor jakkelommen og takke for seg på tur ut døren, men han så hvor nervøs foreldrene var. Da hadde han smilt og sagt på gebrokkent tysk at Willi slår ikke, og familien slappet av da de husket på den snille tyske vakten som stod på vakt der russefangene holdt på ved navn Wilhelm. Dette var en vakt som når han så at folk skulle levere mat til fangene, snudde ryggen til.²⁰²

En annen historie omhandler familien Akselsen, hvor Sigfred Akselsen var forpakter på prestegården på Trondenes. Det var han som drev gården med hjelp fra familien og en tjenestejente og en dreng. I 1941 overtok tyskerne hovedhuset her som forlegning og utbyggingen av leire og senere av festningen på Trondenes ble startet. De første russerfangene kom i andre halvdel av 1941.²⁰³ Tjenestejenta som jobbet der hadde som gjøremål hver morgen å drive krøtterflokken fra fjøset og ut til beitet, og da gikk hun med buskapen rett forbi der russerfangene holdt til. En dag da hun var på vei til huset igjen etter å ha melket kyrne, kom det

---

¹⁹⁹ Steinnes, 2003, s. 249

²⁰⁰ Viggo Hansen: «*Willi schlägt nicht (Willi slår ikke)*», Årbok for Harstad 2002, Utgitt av Harstad Historielag, s. 54

²⁰¹ Hansen, Årbok for Harstad 2002, s. 54

²⁰² Hansen, Årbok for Harstad 2002, s. 54

²⁰³ Isachsen, 2014, s. 75

noen av russerfangene bort til henne for å tigge melk. Jenta hadde gitt dem litt uten å tenke seg om og noen av de tyske vaktene så henne gjøre dette. På kvelden, da familien satt og spiste middag, hadde to norske politimenn dukket opp for å arrestere henne. Det endte med at hun måtte sone i arresten i tre uker før hun slapp fri igjen.²⁰⁴

5.2.2 Rasjonering

Hverdagslivet ble det en del endringer på grunn av rasjonering, noe som varte frem til 1950-tallet. Ved starten av krigen var det for det meste importerte matvarer som måtte rasjoneres, for eksempel mel, sukker og kaffe, men etter hvert ble det også rasjonering på egenproduserte matvarer, som for eksempel kjøtt, fleisk, melk og poteter. Etter høsten 1942 var så å si alle matvarer underlagt rasjonering, i tillegg til tobakk, klær, sko og andre produkter.²⁰⁵ For de som bodde ute på landet skapte ikke rasjoneringen så meget med problemer ettersom at de produserte mye mat selv på gårdene, men for de som bodde i byen var det litt verre. Der var det lite varer å få tak, bortsett fra på svartebørsen for de som hadde råd til det.²⁰⁶

Ved starten, da folk begynte å merke at det ble lite varer, var det mange som prøvde å få hamstret inn så mye som mulig. De som hadde råd til det, kjøpte inn så utrolige mengder varer, både de som det var begynt å bli lite av og andre varer som de trudde det kom til å bli mangel på. Det ble også fokus på å skaffe seg tobakksvarer og brennevin, selv om man ikke nødvendigvis skulle ha det til privat bruk, for disse kunne senere bli brukt til å bytte med. Det var flere som til vanlig ikke røyket i det hele tatt som skaffet seg tobakkskort, etter at rasjoneringssystemet var på plass, for å kunne bytte til seg essensielle matvarer som for eksempel matmel, melk eller kjøttvarer.²⁰⁷

Da rasjoneringen startet, var det to systemer som ble brukt: kortsystemet og fast-kunde-systemet. Hvis en skulle bruke fast-kunde-systemet måtte en sette seg opp på en liste som fast kunde i en valgt forretning. Varene ble dermed distribuert til forretningene basert på antall registrerte faste kunder. Det ble ikke en fastsatt rasjon ved dette systemet, men heller vareutdeling i runder, og når folk hentet ut sine varer ble det enten skrevet opp på en egen liste eller klipt på et spesielt merke. Fast-kunde-systemet ble som oftest brukt på landbruksvarer og

---

²⁰⁴ Isachsen, 2014, s. 76

²⁰⁵ Susan Matland: «Kjøtt, fleisk og B-såpe», Årbok for Harstad 1995, Utgitt av Harstad Historielag, s. 22

²⁰⁶ Matland, Årbok for Harstad 1995, s. 22

²⁰⁷ Matland, Årbok for Harstad 1995, s. 22

varer som kunne bli fort dårlige.²⁰⁸ Det andre systemet, kortsystemet, ble som oftest brukt på kolonialvarer. De varene som det ikke var så stor tilgang på måtte bestilles samtidig som at en fikk klipt et merke i rasjoneringskortet. I tillegg så måtte handelsmannen sette sitt stempel på et nytt merke. Dermed fikk forretningen inn like mange varer som merker som var blitt klipt ved bestillingen, og dette ble igjen kontrollert ved at det merket som ble stemplet også ble kipt av da varen var kjøpt. Det var dermed ikke slik at det ble garantert for at man fikk de varene som ble bestilt, selv om man hadde et slikt kort, på grunn av varemangel. Dette kortsystemet ble fjernet etter en stund, for Næringsdepartementet så på dette systemet som en nødutvei, og fast-kunde-systemet ble det gjeldende systemet.²⁰⁹

5.2.3 Fortelling fra hverdagslivet

For å gi et nærmere bilde av hvordan hverdagslivet under okkupasjonen var, har jeg tatt utgangspunkt i en fortelling av Magnus Mikkelsen om minner fra hans barndom i Kasfjord. Etter at de allierte trakk seg ut, kom det en del tyskere og bosatte seg i bygda og de lokale levde side om side med disse ut okkupasjonen. Familien Mikkelsen hadde gårdsbruk med relativt store åkrer, slik at mat var stort sett ikke et problem for dem. Det var også flere rundt i bygda som hadde gårdsbruk.

For å kompensere for mangelen på produkter som mel, gjær og kjøttmat var det flere som kom på andre løsninger for å erstatte disse. For eksempel hadde Magnus Mikkelsen en onkel som laget en stor kvern til å male poteter med. Han malte disse ned til en masse som han igjen vasket ut til potetmel. Han hadde også snekret sammen flere bur som han holdt kaniner i, som blant annet holdt familien med kjøttmat gjennom okkupasjonen. I tillegg til dette så grodde denne onkelen også tobakk, noe som var meget populært blant bygdas røykere.²¹⁰ Tobakk var, som nevnt tidligere, en verdifull vare på grunn av rasjonering, slik at en del ble sikkert brukt til byttehandel for å skaffe produkter som andre i bygda hadde tilgang til. Familien dyrket også bygg som de leverte til en mølle for å males til byggmel, som igjen ble brukt til å lage byggmelsgrøt – et vanlig kveldsmåltid i løpet av okkupasjonen. De hadde også flere kyr på gården som førte til mer en nok melk og det ble kjørt smør og ystet ost, og de dyrket mange

---

²⁰⁸ Matland, Årbok for Harstad 1995, s. 22

²⁰⁹ Matland, Årbok for Harstad 1995, s. 22

²¹⁰ Magnus Mikkelsen: «Minner fra min barndom i Kasfjord under krigen 1940–1945», Årbok for Harstad 2003, s. 10/11

dekar med poteter.²¹¹ Det forekom også at tyskere kom på besøk for å kjøpe råvarer, som for eksempel poteter.

Bensin var også en mangelvare og vanskelig å få tak i, så istedenfor ble flere bilder drevet med det som på folkemunne ble kalte for knott. Knott ble laget av or, eller older som de kalte det, en type tresort, slik at en knottgenerator genererte vedgass. Det var bygdas snekker som hadde skaffet seg utstyr for å produsere dette, og flere som eide biler med knottgenerator kom i fra byen og til Kasfjord for å kjøpe dette drivstoffet. Ifølge Magnus Mikkelsens artikkel var de unge også og hjalp til med prosessen: «*Vi guttunger laget mye av dette produktet og syntes det var veldig artig*».²¹² Videre var det også vanlig, ikke bare i Kasfjord og Harstad, at kvinner ble bedt om å vaske tøy for de soldatene som enten var innkvartert hos dem eller som bodde i nærheten. De leverte alt av tøy de trengte å få vasket hos disse kvinnene, som måtte koke, skrubbe og skylle klærne deres, i tillegg til resten av familiens klær. I artikkelen nevnes det kort om at en av disse damene hadde sett ut av vinduet en dag og sett en av soldatene komme gående mot huset deres. Hun hadde da utbrutt: «*Å herre gud, der kjem han seksonsvarsich. Kor e unnderboksa hans?*».²¹³ De hadde nok også en del moro på bekostningen av disse soldatene, i det private.

Magnus Mikkelsen var sønn av kaptein Gunnelius Lund Mikkelsen, som var medlem av Spilling-gruppen og ble arrestert og dømt til tukthus i 1941. Dette påvirket nok hverdagen til familien Mikkelsen gjennom okkupasjonen kraftig, men både hverdag og gårdsdrift gikk fremover fram til faren kom tilbake igjen. Slik var det også for flere andre som hadde familie som ble arrestert. Om så det var en hardt og fæl hverdag, der kjære var tatt fra familien eller det skrantet på ressurser og man gikk sulten til sengs hver dag, eller en til dels normal hverdag, så gikk livet i byen videre under tysk okkupasjon. Frem til kapitulasjonen.

---

²¹¹ Mikkelsen, Årbok for Harstad 2003, s. 11

²¹² Mikkelsen, Årbok for Harstad 2003, s. 11

²¹³ Mikkelsen, Årbok for Harstad 2003, s. 14

6 Sivil vs. militær motstand

I denne oppgaven har jeg tatt opp både sivil og militær motstand, hver for seg, og hvordan utviklingen og hendelsesforløpet var gjennom okkupasjonsårene i Harstad. I dette kapitlet skal jeg sammenligne deler av den sivile og militære motstanden og se hvor det er likheter mellom de to, og hvor de skiller seg fra hverandre. Dette er to ulike former for motstand som til dels opererte hver for seg, men som samtidig var iblant avhengige av hverandre og delte flere fellestrekk. Etter å ha sett på hva som er betegnende for disse formene for motstand, skal jeg også se hvilke linjer som kan trekkes og om det dannes noen mønstre for opprettingen av organisasjoner og videre utvikling gjennom okkupasjonen.

Både den militære og den sivile motstandsbevegelsen ble ledet av, det som i starten ble referert til som, hjemmefronten. Fra tidlig i okkupasjonsperioden utviklet hjemmefronten seg til å bli en sentral motstandsautoritet, gjennom KK og Kretsen, rundt 1943.²¹⁴ Det var etter dette at begrepet Hjemmefrontens Ledelse ble tatt i bruk.

6.1 Forskjeller

I Harstad, og som flere andre steder, startet den sivile motstandskampen med et utgangspunkt i holdningskampen. I begynnelsen, etter at folk hadde fått et ordentlig grep om hva NS egentlig stod for og hvem den nye okkuperende makten var, var det flere som deltok i en sosial boikott, sluttet å hilse på medlemmer av NS og hadde på seg gjenstander som viste hva de stod for. Dette var det mange som gjorde, men selv om det var en kollektiv holdningskamp så var den likevel ikke organisert. Da den sivile motstanden tok seg opp, var det også med et litt annet formål enn hva militære motstandsgrupper søkte å oppnå.

Ut fra de kildene jeg har brukt, så kan man ta Kulseng som et eksempel. Før han ble involvert i den sivile organiserte motstanden, var han en av initiativtakerne til en støttekasse for medlemmene av divisjonsmusikkorpset i Harstad. Medlemmene hadde nektet å gå inn i NS og dermed blitt fratatt hele lønnen, og da gikk Kulseng, og flere andre, inn for å hjelpe dem ved å sørge for at de fikk de ressursene som var nødvendig. De gikk sammen for å hjelpe medlemmene i deres lokalsamfunn.

---

²¹⁴ Grimnes, 2018. s. 350

Lærerne, som demonstrerte ved å nekte å melde seg inn i Lærersambandet, samlet seg også i en kollektiv motstandskamp mot NS og mot lovene om innmeldelse i NS og at det skulle være obligatorisk for gutter mellom alderen 10 og 18 å utføre nasjonal ungdomstjeneste for NS' ungdomslag. Den siste loven var også bakgrunnen for kirkens involvering i åpen motstand mot NS. Disse tiltakene og stadige forsøk på nazifisering av befolkningen var grunnen for at store yrkesgrupper tok til orde og stod imot. En kan til en viss grad si at disse også stod opp på vegne av store deler av befolkningen.

Disse handlingene har til felles at de ble gjort for å markere motstand, men også for å skape hindringer for NS-regimet og okkupantmaktens ønsker og fremtidsplaner for Norge. Den militære motstandsbevegelsen gikk inn for å skaffe etterretning og informasjon om hva tyskerne planla i neste steg, og hvordan dette kunne forhindres. På sikt bidro den også i planleggingen av hva som skulle skje dagen Tyskland kom til å kapitulere. Den sivile motstandsbevegelsen hadde et annet perspektiv og arbeidet målbevisst for å motvirke forsøk på nazi-ideologiske endringer i samfunnet. Det var et viss snev av en «her-og-nå»-mentalitet, samtidig som det var en demonstrasjon mot selve det tyske nærværet i landet og mot NS-regimets ideologi. I tilfellet med lærerstriden så var denne formen for motstand høyst effektiv. Lærersambandet endte opp med å være en tom «papirorganisasjon» og tiltaket ble en fiasko. Grunnen til dette var at lærerne klarte å samle seg til en såpass stor og samlet front at NS hadde ikke noe å stå imot med. Det var langt ifra nok NS-folk til å kunne erstatte så mange medlemmer av læreryrket.

En viktig årsak til at lærerne, og andre organisasjoner, kunne stå så samlet langs så å si hele Norge var det landsomfattende nettverket som ble brukt for distribusjon av informasjon og paroler. Som Grimnes skriver i boken om Norge under andre verdenskrig så betydde, i den sivile motstandskampen, organisasjonsbygging: «...*først og fremst å opprette og vedlikeholde et landsomfattende nett for parolemotstand*».²¹⁵ Dette referer nok til det tillitsmannsnettet som ble etablert, i grov forstand, ved starten av 1942. Disse tillitsmennene ble som et bindeledd mellom KK og nærområdet, i Harstads tilfelle var det Kulseng, og var meget viktig for å få ut retningslinjene fra sentralledelsen, parolene.

I rapporten av Kulseng, om hans motstandsarbeid under okkupasjonen, var det også enkelte kommentarer som tydet på at forholdene i Harstad var ganske rolige i forhold til andre steder.

---

²¹⁵ Grimnes, 2018, s. 397

Dette virker det som at han hadde rett i. Blant annet så virket det som at begge politimestrene, som satt hver sin halvdel av okkupasjonstiden, hadde hatt positive innstillinger til motstandsarbeidet og til byens ikke-nazistiske befolkning. Selv om begge var medlem av NS-partiet, hadde de likevel sett den andre veien da de fikk kunnskap om motstandsfolk. Den ene av de to hadde også påstått, i et rettsavhør etter krigen, at han hadde hindret tyskerne i å foreta en massearrestasjon av gisler. Flere tegn som tydet på at det var til en viss grad roligere her, var at selv om det var en betydelig økning av tysk nærvær etter Lofot-raidene og etter angrepet på Sovjetunionen, så var det likevel bare, ifølge Gunnar Reppen, rundt 80 personer som ble arrestert. Det er også nevnt i rapportene etter skolens tillitsmenn og etter Kulseng at det kom stadige trusler om arrestasjoner og om husransaker og slikt, men det var meget få ganger at disse truslene faktisk ble gjennomført.

Ved startpunktet til den militære motstanden, hadde initiativtakerne et litt annet formål. De så kanskje på det større bilde – spesielt hvis man ser på Rådet som ble opprettet i Tromsø. De satte seg tre hovedoppgaver, som baserte seg på en langvarig okkupasjon, der de skulle opprette kommunikasjonslinjer både til England og gjennom Nord-Norge. De planla også å opprette en egen sivil administrasjon i tilfelle landsdelen ble avskåret fra resten av landet. Det var også flere som tok egne initiativ og gjemte bort våpen og ammunisjon, slik at de var forberedt i tilfelle det oppstod en motstandsbevegelse i form av kamp og geriljakrig. De gikk inn for å legge et press på tyskerne og skulle stå klare den dagen kapitulasjonen kom.

Oppstarten av den militære motstandsbevegelsen i Harstad hadde dermed ikke nødvendigvis sin oppstart gjennom holdningskamp. Hvis man for eksempel ser på hvordan Hunstad og Hagemann opererte ved starten av okkupasjonstiden, virker det som at de hadde et relativt klart mål for seg. De startet allerede høsten 1940 med å opprette kontakter og samle den informasjonen de kunne om tyskerne. Herfra vokste arbeidet seg større og de fikk etablert sin egen gruppe. Selv om de kanskje deltok i den sosiale boikotten og den sivile holdningskampen, så var hovedfokuset på overvåking og samling av informasjon. Det var også ønskelig, ifølge en rapport som muligens er skrevet av Bothner, at organisasjonen skulle operere både militært og sivilt i forbindelse med eventuelle kamphandlinger eller i tilfelle av tysk tilbaketrekking. Det var dermed også, innad i denne gruppen, planlegging om hva som kunne skje videre og ideer om hvilke eventualiteter som kunne forekomme.

En annen faktor som skiller den militære motstanden fra den sivile, var hvordan de forskjellige organisasjonene var organisert innad. Hos Kulseng så ser man at han valgte seg ut sine nærmeste som han delte så å si all informasjon med, sin «innerste sirkel», for så å ha et utvidet nettverk. I rapporten hans er det ikke nevnt noe videre system for hans organisasjon, men det står likevel at han tok kontakt med flere andre, innenfor blant annet postvesenet, og at han hadde personlig kontakt med de han kontaktet. Hos Hunstad derimot så var gruppen organisert etter en solid, militær struktur. Gruppen var bygd opp med egen stab, en etterretningsavdeling, en militæravdeling med utrykningsavdeling og en egen nyhetsavdeling. Nyhetsavdelingen hadde også en del med det sivile arbeidet å gjøre, men dette blir diskutert i neste delkapittel.

De til dels forskjellige formålene med det militære og det sivile motstandsarbeidet kan også være knyttet til de ulike relasjonene de hadde til utefronten – myndighetene i London. Den sivile motstandsbevegelsen ble, gjennom hele krigen, ledet hjemmefra. Det var ingen av retningslinjene eller parolene som ble sendt ut som ble diskutert med verken regjeringen eller andre instanser utenfor Norge. Alt kom fra den sentrale ledelsen i hjemmefronten, som satt i Norge.²¹⁶ Det kan hende at dette ledet til, eller var på grunn av, en viss splittelse mellom de som var involvert i holdningskampen og det organiserte sivile motstandsarbeidet og regjeringen i London. Det var nok en del som mente at de skulle blitt værende i landet og ikke flykte til England. Kongen selv var jo meget høyt aktet, og det var mange som tegnet initialene hans og bar en blomst i knappullet på bursdagen hans, men det kan også tenkes at det for enkelte var en mer symbolsk handling for å støtte Norge og norske verdier enn kongen selv.

For den militære motstandsbevegelsen var det derimot motsatt. Deres retningslinjer ble til i et samspill mellom myndighetene i London og ledelsen hjemme. De militære avdelingene, som etter hvert ble Milorg, var avhengig av utefrontens konstitusjonelle og allierte legitimitet. I tillegg trengte de også instruksjonskapasitet og militært materiell fra utefronten.²¹⁷ Det var også høy interaksjon mellom etterretningstjenestene, spesielt mellom den norske tjenesten XU og den britisk SIS, hvor eksilregjeringen og legasjonen i Stockholm delvis fungerte som et mellomledd.

---

²¹⁶ Grimnes, 2018, s. 397

²¹⁷ Grimnes, 2018, s. 397

6.2 Fellestrekk og samarbeid

Selv om det var flere forskjeller mellom hvordan sivil og militær motstand ble bygget opp og hvordan de opererte, var det fortsatt en del fellestrekk mellom disse og det fantes også sted mye samarbeid. Harstad, som var en meget liten by på 1940-tallet, var en gjennomsløst by der mange kjente hverandre. Flere som gikk inn for motstandsarbeid kjente nok derfor hverandre, som igjen ledet til samarbeid, også på tvers av motstandsformene. Likevel så betyr ikke dette at aktører kjente til alle og hva de egentlig gjorde. Som Kulseng skrev i hans rapport etter krigen, det var mange som, da okkupasjonen var over, fant ut at bekjente av dem hadde holdt på med samme arbeid som dem.

Etter hvert som gruppene ble større og mer organisert, og de forskjellige nøkkelpersonene ble mer klar over hvem de andre aktørene var, ble det etter hvert utviklet samarbeid mellom de to motstandsformene. Blant annet, når det kom til kommunikasjonslinjene. Som nevnt tidligere fant Siem, i 1941, en post rute ned til Trondheim og så videre ned til Oslo, der det på første strekningen ble brukt pålitelige medlemmer av mannskapet på hurtigrutene. Dette var en viktig post rute som etter hvert ble tatt i bruk av flere, både for å sende informasjon nedover til Oslo og oppover til Tromsø. Etter hvert ble også tillitsmannsnettverket og nettverket som XU-agentene brukte etablert, hvor det mest sannsynlig var noen kryssninger. Disse nettverkene viser også et fellestrekk for hvordan den sivile og militære motstanden var bygd opp. Begge motstandsgruppene fikk tilsendt sine retningslinjer fra hjemmefrontens sentral i Oslo, hvor ledelsen også sikkert hadde en del samarbeid om enkelte emner. Etter hvert fikk motstandsbevegelsen også kontakt med pålitelige folk innenfor postvesenet som også kunne brukes.

I Harstad var det innenfor ett spesielt område, som jeg har merket meg, hvor både folk fra sivil motstand og militær motstand jobbet. Dette var innenfor den illegale presse og spredning av nyheter fra London. Dette med å spre nyhetsinformasjon til befolkningen, og gi ut illegale aviser, lå innenfor den sivile motstandsbevegelsens område, men likevel hadde Hunstads gruppe en nyhetsavdeling der en av medlemmene gav ut avisen BBC Melder. Dette var Arne Thorbergesen, med hjelp fra John Eid Olsson, og avisen ble etter hvert distribuert via rovergruppen, en gruppe som var dannet innenfor 1. Harstad Speidertropp. Fra den sivile motstandsbevegelsen kom blant annet Sigmund Stenersen, som gav ut en mindre avis. Han er ikke nevnt i Kulsengs rapport, så det er trolig at han opererte for seg selv og ikke som en del av

den sivile organisasjonen. Det endte dessverre ikke godt for Stenersen, som ble arrestert og omkom i Tyskland.

Hemmelighold var en vital faktor for alle som arbeidet med motstand. Innenfor både den sivile og den militære motstandsbevegelsen var det utrolig viktig å utvikle et godt system for å minimere risikoen for å bli avslørt, og at alle som arbeidet innenfor her var pålitelige. Etter det som skjedde med Spilling-gruppen og provokatøren Ole Udengen, ble nok prosessen bak utvelgelse av gode folk skjerpet godt inn. Det var viktig at antallet personer som satt med nesten all informasjon om virksomhetene var lavt, og så snart noen kom i søkelyset var det viktig å få dem over til enten Sverige eller England. Begge motstandsformene opererte også med forskjellige dekknavn og dekkadresser, for å unngå mistanke fra tyskerne.

Det var også tilfeller der den sivile og den militære motstandsbevegelsen virkelig gikk inn og samkjørte seg. For eksempel hadde Quisling-regjeringen planer om å innkalle tre årskull til arbeidstjeneste våren 1944. Den sivile og den militære motstandsbevegelsen gikk da sammen inn for å få stanset denne innkallingen og de innledet en rekke sabotasjeoperasjoner mot innkallelseskantoret. Etter disse operasjonene ble NS-regimet tvunget til å stanse planene sine.²¹⁸

Ut ifra de kildene jeg har samlet, synes det som at det var så alt for mye samarbeid mellom den sivile og den militære motstandsbevegelsen i Harstad var begrenset, selv om det likevel var noe. De hadde imidlertid en del fellestrekk i måten de opererte på. Ut ifra rapporter og litteratur virker det ikke som om Bothner og Kulseng kjente til hverandre før mot slutten av okkupasjonen. Kanskje hvis de hadde visst hva hverandre gjorde under okkupasjonstiden, så hadde det blitt et mer samkjørt samarbeid. Dette hadde nok også økt effektiviteten av arbeidet, men samtidig hadde risikoen for å bli avslørt også blitt høyere.

---

²¹⁸ UiO: Universitetet i Oslo, norgeshistorie.no: «<https://www.norgeshistorie.no/andre-verdenskrig/mennesker/1714-motstand.html>», fortalt av fagfolk, utviklet av universitetet i Oslo, lest: 30.10.19

7 Konklusjon

Formålet med denne oppgaven har vært å gi et mer helhetlig bilde av hvordan motstandskampen i Harstad og områdene rundt utspilte seg gjennom okkupasjonen under andre verdenskrig. I løpet av teksten har jeg tatt for meg de ulike organisasjoner og gruppene innenfor den sivile og den militære motstandsbevegelsen tematisk, og et noe mindre omfattende kapittel som fremstiller hvordan deler av hverdagslivet for befolkningen i Harstad utspilte seg under okkupasjonen. Her kommer det også frem hvordan de unge møtte krigen og okkupasjonen, og hvordan noen av disse bidro i holdningskampen. I siste kapittel, før konklusjonen, har jeg reflektert over hvilke forskjeller og fellestrekk som var mellom den sivile og den militære motstandsformen, og hvilke lange linjer som kommer til syne innen utviklingen av disse.

7.1 Den sivile motstandsbevegelsen

Organiseringen av den sivile motstandsbevegelsen i Harstad begynte så smått med at flere gikk sammen for å opprette hjelpe-/støttekasser for de som hadde et påtrengende behov for bistand, blant annet for de som mistet jobben sin på grunn av NS. Det var i den tidlige fasen flere markeringer av holdning og motstand, men det var for det meste en type kollektiv boikott av NS og deres medlemmer, ikke noe organisert arbeid. I 1942 endret dette seg. Banksjefen i Sparebanken Thorleif Kulseng, som hadde vært involvert i opprettelsen av støttekasser, fikk muligheten til å reise sørover til Oslo der han ved hjelp av Hans Tilrem fikk tilgang til viktig informasjon for en organisert sivil motstand. Dette førte til at han ble rekruttert til å være hovedkontaktpunkt for sivilbevegelsen i Sør-Troms, og han hadde en konferanse med Ole Jacob Malm der han fikk tilgang til dekknavn, dekkadresser og andre viktige opplysninger som han trengte. Da han kom tilbake igjen til Harstad begynte han å rekruttere pålitelige folk som han stolte på til en egen sivil organisasjon.

Et viktig formål for den sivile motstandsbevegelsen var å spre ut informasjon og nyheter fra London til befolkningen. Til tross for at den tyske okkupasjonsmakten hadde gjennomført en rekke aksjoner som hadde til hensikt å beslaglegge alle de sivile radioapparatene i byen, hadde likevel enkelte personer lyktes i å skjule unna apparater som myndighetene ikke hadde kjennskap om. Dette førte til at det oppstod diverse lyttegrupper og enkelte tok initiativ videre og skrev ned nyhetene og distribuerte disse videre gjennom illegale radioaviser. I Harstad var det flere som samlet seg hos familie og naboer, hørte på nyhetene og så gikk rundt videre til

andre igjen for å fortelle hva de hadde hørt. Enkelte skrev også ned nyhetene og gav dem videre. En av disse var Sigmund Stenersen. Han gav ut en liten avis, men ble etter hvert oppdaget og sendt til Tyskland der han omkom før frigjøringen. En annen som klarte seg igjennom hele okkupasjonen uten å bli oppdaget var Arne Thorbergsen, som også var aktiv innenfor den militære motstandsbevegelsen og medlem av Hunstads gruppe. Han bygget opp et solid nettverk med flere grupper som deltok i distribueringen av avisen. Den siste tiden før okkupasjonen var over hadde han også gått over til å stensilere avisen, slik at det ble lettere å trykke et høyere opplag.

Den største sivile aksjonen i Harstad var lærerstriden. Denne fant sted rundt samme tidspunkt som kirkestriden foregikk, men siden jeg ikke har hatt noe særlig kildegrunnlag for hva geistligheten i Harstad gjorde, har det heller blitt redegjort for hovedtrekkene for kirkestriden på landsbasis i oppgaven. Kirkestriden og lærerstriden var ganske så samkjørte og hadde samme utgangspunkt for å gå ut med pen protest mot NS-regimet. Startpunktet kom da Quisling innførte lovene om obligatorisk innmeldelse i Norsk Lærersamband og om nasjonal ungdomstjeneste. Kirken gikk da åpent ut mot NS. Det var noen spor å finne om dette fra Harstad Tidende, i artikler som ble publisert om hvordan geistligheten hadde vist uvilje mot NS. Den ene artikkelen omhandlet et Hyrdebrev som ble sendt ut, hvor artikkelen fokuserte på å fremme NS og partiets visjon, samt frustrasjon over biskopenes protester. Den andre tok opp uvilje og anklager som geistligheten hadde utvist overfor NS, der artikkelen avslutningsvis gav advarsler om at dersom disse aktiviteter og ytringer fortsatte ville dette forårsake mottiltak

Når det gjaldt lærerstriden har imidlertid vært mulig å anspore et mer omfangsrikt antall rapporter om hvordan dette forløp seg i Harstad. De to viktigste rapportene er fra skolens tillitsmenn, Tøllef Bertelsen og Ottar Wendelborg. I løpet av lærerstriden var det Hans Methi som var skolebestyrer, et kjent medlem av NS og som prøvde å presse lærerne til å melde seg inn i Lærersambandet. Åtte av lærerne, inkludert Bertelsen, endte opp med å bli arrester og mens de var i arresten ble de truet med at de kom til å bli sendt nordover til Kirkenes med den beryktete båten D/S Skjærstad. Denne båten seilte oppover fra Trondheim med 500 arresterte lærere som skulle bli satt til fangearbeid i Kirkenes, men heldigvis for Harstadlærerne var båten på fullastet av folk da den kom til byen. Ingen av de arresterte ble sendt med den. Lærerfronten i Harstad var i det store og hele en nokså samlet og sterk front, der kun få av lærerne var medlem av NS. En stund etter at båten var seilt videre, signerte Bertelsen og de andre arresterte, etter mye press fra politiet, innmeldelsen til Lærersambandet etter råd fra jurister og ble således

løslatt. Det var også enkelte andre som meldte seg inn, for å unngå å bli arrestert, men kort tid etter Bertelsen var fri sendte han ut melding om at ingen andre måtte signere. De hadde kun gjort dette for å bli løslatt, og etterpå sendte lærerne inn en tilbaketrekking av medlemskapet. Det gikk ikke lang tid etter dette før det kom beskjed om at lærerne hadde vunnet sin strid og at Lærersambandet ikke var noe mer enn en tom papirorganisasjon.

7.2 Den militære motstandsbevegelsen

Den militære motstandsbevegelsen hadde en del utfordringer i starten i Harstad. Det var hovedsakelig to grupper som begynte med motstandsarbeid relativt tidlig ved okkupasjonens start. Den første gruppen ble opprettet på initiativ av major Nils Jakob Hunstad og major Axel Hagemann, men som har blitt referert til som Hunstads gruppe og den andre gruppen ble startet opp av advokat Per Spilling i mars 1941. Spillings gruppe ble avslørt og opprullet på senhøsten det samme året. Dette skjedde som en konsekvens av at en provokatør ved navn Ole Udengen hadde vunnet tilliten til Spilling og ble tatt med i gruppen. Både Spilling og et annet medlem ved navn Alf Pettersen ble som følge av denne angivelsen henrettet og tre andre medlemmer endte opp med å bli dømt til tukthus.

Den største motstandsgruppen i Harstad ble opprettet av Hunstad og ble tatt over av Leif Bothner etter at Hunstad kom i tyskernes søkelys. Hunstad begynte allerede høsten 1940 med å samle inn informasjon og opprette kontakter i Målselv og i Bardufoss. Etter dette tok han kontakt med flere sentrale personer i Harstad. Gruppens formål var å skaffe etterretning om okkupanten, og de skulle være forberedt på både stridigheter og en eventuell tysk tilbaketrekking. Rundt denne tiden fant også kommandørkaptein Ole Siem, som i det sivile var direktør for Vesterålske Dampskipsselskap på Stokmarknes, kommunikasjonslinje sørover, noe som var meget viktig for den generelle motstandsbevegelsen i Nord-Norge.

Hunstad kom også tidlig i tyskernes søkelys og ble arrestert første gang i 1941, samtidig som medlemmene fra Spilling-gruppen. Han ble løslatt igjen i begynnelsen av 1942, men ble arrestert enda en gang. Han ble løslatt nok en gang, men august 1943 ble han arrestert for tredje og siste gang. Han ble sendt til fangeleir i Polen og ble sittende der til okkupasjonen var over. Motstandsgruppen måtte da ligge lavt en god stund, frem til Leif Bothner offisielt tok over for gruppen i 1943. Gruppen gjennomgikk da en reorganisering og fortsatte virksomheten sin videre. Bothner hadde også fått stillingen som leder for Brenselsrådet og gjennom denne fikk

han mulighet til å reise til blant annet Sverige. Han knyttet kontakter ved den norske legasjonen i Stockholm, og sommeren 1943 fikk han ordrer fra dem om å reorganisere den militære organisasjonen i Harstad. Gruppen stod ferdig og fullt forberedt på alle eventualiteter i 1944, og organisasjonen var på dette tidspunktet blitt en offisiell underavdeling av Milorg i Harstad.

En annen nøkkelperson i Harstads militære motstandsbevegelse var Jacob Normann Holst. Etter at okkupasjonen var et faktum, ble han raskt involvert i motstandsarbeidet, men til tross for hans kjennskap med Hagemann ble han ikke med i Hunstads gruppe. Han hadde vært en del av et stabilt kontaktnett som ble opprettet langs kysten sommeren og høsten 1941. Dette nettverket ble året etter organisert i en egen organisasjon, rådet for marineorganisasjonen (RMO). RMO var en sjømilitær etterretningsorganisasjon der hovedoppgaven var å rapportere tyske marinefartøy og transportskips aktiviteter langs norskekysten. Holst ble slik et kontaktpunkt for RMO i Harstad.

Holst var involvert i flere forskjellige typer oppgaver innenfor motstandsarbeidet. Blant annet sendte han videre innsamlet etterretning fra Sør-Troms og videre til Tromsø, skjulte flyktninger og bistod dem videre også og på den økonomiske siden. Det har blitt bevart flere kvitteringer for overføring av pengesummer som ble kvittert av Holst. Han var også et godt kontaktpunkt for de som reiste opp til Harstadorrådet og trengte videre pålitelige kontakter. I 1943 ble også XU gruppene reorganisert og underlagt Militærkontor II (MI II) i Stockholm og RMO i Nord-Norge ble også underlagt dette opplegget. Harstad ble dermed XU-230, en underavdeling av Narvik XU-201 og Holst ble en av XU-agentene. Han hadde også blitt kjent med Secret Intelligence Service (SIS)-agent Nils K. Hornæs, en telegrafist som kom fra Bergen, som hadde reist nordover for å følge med det tyske slagskipet Tirpitz. Gjennom Hornæs ble Holst også involvert i SIS arbeid.

En annen oppgave som Holst tok på seg var å få satt opp en stabil radiosender i Harstad. I løpet av denne tiden slo også Holst seg sammen med to andre personer og dannet det som har blitt kalt for Harstad-gruppen. Gruppen ekspanderte naturlig nok også etter hvert til å også inkludere flere kyndige personer innenfor etterretningsvirksomhet. Dette med å få satt opp en radiosender i Harstad førte til en del vanskeligheter, men i januar 1944 hadde de fått senderen «Upsilon 1» satt opp og operativ. Uheldigvis var tyskerne sannsynligvis allerede på sporet av denne, før den kom til Harstad, og det gikk ikke lang tid før gruppen i Harstad ble peilet inn. Holst ble advart om at det var en arrestasjonsordre på han, og han flyktet til Sverige. Da han kom til Stockholm

og hadde gitt rapport om hva som hadde skjedd i Harstad, ble han engasjert av MI II som distriktsspesialist. På ettersommeren 1944 ble han valgt til å ta over som leder for Nord-Norges avdeling, en stilling han hadde ut resten av okkupasjonen.

1. Harstad Speidertropp spilte også en viktig rolle innenfor den militære motstandsbevegelsen i byen. De fungerte, til en viss forstand, som en underavdeling til Bothner og det som i 1944 ble en Milorg-avdeling. Bothner var troppsfører og sammen med troppens assistenter Bård Bertelsen, Aksel Jacobsen og John Eid Olsson tok han, med hjelp fra de eldste av speiderne, med seg speidertroppen med i etterretningsarbeid. Det ble også dannet en roverpatrolje, som fikk trening i gatekunnskaper, skissetegning, kartlesing og morse. Roverpatruljen skulle også gå inn i tilfelle det var behov for assistanse for militæret. Den vanlige arbeidet gikk den første tiden ut på å spionere på nazistene og observasjonsarbeid i forbindelse med utbygging av diverse tyske anlegg rundt om i Harstadorrådet. De hadde også stått for distribuering av illegale aviser innenfor Milorg-avdelingens nyhetsoperasjon.

I 1945 det ble gitt signal om innkallelse til hjemmestyrkene, og da tyskerne kapitulerte hadde speiderne 32 mann klar til ordonnanstjeneste. De sendte ut 400 innkallelser på rundt en halv time og tok over tolkarbeid, kontorarbeid og diverse andre slike jobber. Det var også speiderne som fikk æren av å heise splittflagget igjen i garnisonsbyen Harstad.

7.3 Det hverdagslige livet

For mange betydde møtet med okkupasjon og tysk nærvær en helt forandret hverdag, men ikke for alle. Holdningskampen blant de unge strakte seg fra små, men meningsfulle, handlinger som for eksempel å ikke hilse på lærere som de visste var medlem av NS, syngte såkalte «jøssing»-sanger, spytt på og rive ned bilder av Adolf Hitler og skrive kongens initialer på veien, til mer alvorlige handlinger som grunnet til organisert arbeid. Selve hverdagslivet for de unge var veldig variert. For noen betydde okkupasjonen at nære familiemedlemmer eller venner ble ført bort, at skoledagen ble et kaos med flytting rundt til forskjellige undervisningsområder, ettersom tyskerne rekvirerte flere skolebygninger, rasjonering som kunne føre til lite mat eller det å måtte bo sammen med tyske soldater som var innkvartert hos dem. For andre igjen, spesielt de yngste og de som bodde et stykke unna sentrum, var ikke hverdagen så forandret. De gikk på skolen som vanlig og kom hjem og kanskje lekte eller hjalp til i huset. Det var nok fortsatt en del tysk nærvær rundt dem, forandring i kostholdet på grunn av rasjonering eller at de at de

kunne merke at noe var galt med foreldrene, men hovedbildet av hverdagen var den samme som før. De visste nok at det var en krig som pågikk, men uten helt å forstå hva dette innebar.

For de voksne hadde okkupasjonen en større innvirkning på hverdagen. Her var det også en holdningskamp der mange var involvert i en kollektiv sosial boikott av NS-medlemmer. Noen av de mer hverdagslige, demonstrative markeringene som flere gikk med under okkupasjonen var blomst i knapphullet på kongens bursdag, binders festet til jakkeslaget og rød topplue. Disse små demonstrasjonene irriterte tyskerne veldig og det ble lagt ned forbud mot disse. Et annet plagg som ble forbudt var svart stivhatt, også kalt en skalk. Dette kom av russens planer om å markere avslutningen av russetiden, tradisjonelt sett ender på 17. mai, med å bruke skalker istedenfor rød topplue som var forbudt. Hattene ble konfiskert før de kunne bli brukt.

En annen faktor som påvirket hverdagslivet under okkupasjonen var rasjoneringen. Ved starten av krigen var det hovedsakelig importerte varer som måtte rasjoneres, blant annet mel, sukker og kaffe, men etter hvert ble også egenproduserte matvarer påvirket. Etter høsten 1942 var så å si alle matvarer underlagt rasjonering, i tillegg til tobakk, klær og sko. For de som bodde ute på landet og hadde gårdsdrift skapte ikke rasjoneringen noe særlig problemer. De kunne få tak i eller produsere selv de nødvendige produktene. For de som bodde i byen var det større problemer. Det var lite varer å få tak i, bortsett fra på svartebørsen for de som hadde råd til det.

Det ble også, før mangelen virkelig satt inn, hamstret mye da folk begynte å forstå hvilken retning utviklingen gikk. Spesielt ble det kjøpt inn store mengder med både tobakk og brennevin, selv av de som var avholds. Disse produktene ble senere verdifulle byttevarer, noe som flere må ha forutsett. Da rasjoneringen startet var det også to forskjellige systemer som ble brukt. Det ene var et fast-kunde-system, hvor folk satt seg opp på en liste hos en fast forhandler, og det andre var et kort-system. Kort-systemet ble som oftest brukt på kolonialvarer og all handel av rasjonerte varer ble registrert via klippekort. Dette systemet ble imidlertid fjernet etter en tid og det gjeldende systemet ble fast-kunde-systemet.

Hverdagslivet ble dermed mer komplisert for noen og for andre var det om å finne andre løsninger for å kunne fortsette sin, til en viss grad, normale hverdag. På den annen side ble situasjonen for enkelte mer vanskelig enn tidligere. Dette gjaldt blant annet for familier som hadde mistet noen av sine kjente eller kjære. Det var flere av motstandsfolkene som ble arrester, og det var slett ikke alle som ble sluppet fri før krigen var over. Noen ble sendt lenger sør i

landet og andre ble sendt enda lenger, til Tyskland. Det var heller ikke alle som overlevde, og for familiene til disse ble nok hverdagen aldri den samme igjen.

7.4 Motstandsbevegelsen i sin helhet

Når man i ettertiden har sett på utviklingen av både den sivile og den militære motstandsbevegelsen under okkupasjon, så har det kommet tydelig frem hvor forskjellig de ulike prosessene var. Likevel kan man se enkelte mønstre som går igjen i hvordan hver av de respektive organisasjonene arbeidet, blant annet innenfor distribuering av informasjon. I begynnelsen var det slik at de fleste gruppene i Harstad, for eksempel Hunstad og Bothner, satte sine egne retningslinjer, men mot slutten av krigen, da de ble innlemmet som en egen avdeling i Milorg, fikk de også retningslinjer fra sentralledelsen sør i landet. Den sivile organisasjonen fikk slike retningslinjer fra ganske tidlig av i okkupasjonen, men hvis en for eksempel ser på lærerne og rapporten etter Bertelsen kommer det frem at her også var det en del falske paroler ute og gikk, slik at disse også fant ut en del på egen hånd. Det kan tyde på at Bertelsen ikke visste av Kulseng og hans posisjon som hovedkontaktpunkt før i 1944, med mindre det var slik at lærerne skulle ha egne kontaktpunkt.

Den sivile motstandsbevegelsen fikk sin første triumf tidlig, i 1942 med lærerstriden, og det var også rundt denne tiden at de fikk etablert dette tillitsmannsnettverket som ledet til bedre distribusjon av paroler og annen viktig informasjon som var nødvendig. Året etter var også Kretsen utpekt til det øverste sivile myndighetsrepresentant i Norge, og sammen med KK utgjorde sentralledelsen for den sivile motstandsbevegelsen. For den militære derimot gikk prosessen litt tregere. Hvis man, igjen, tar Hunstads gruppe som eksempel så ser man at gruppens utvikling fra starten av okkupasjonen og frem til de stod klare med en ferdig organisert og full beredskap for en eventuell kamp eller kapitulasjon så tok det rundt fire år. Det tok tid i starten, spesielt med tanke på at Hunstad ble arrestert flere ganger de første årene, og opprullingen av Spilling-gruppen førte til at de fleste lå lavt en god stund fremover. Det var først i 1943, da Bothner tok over som leder av gruppen, at det ble fart i virksomheten igjen. Komiteen ble reorganisert og i 1944 var det endelige oppsettet av organisasjonen klar, de var blitt en Milorg-avdeling og stod klare for alle eventualiteter.

Dette var også representativt for flere militære motstandsavdelinger. Det var flere som opplevde vanskeligheter i flere år. Det var først i det siste krigsåret at den militære motstandsbevegelsen

slo til. London hadde anerkjent Milorg som en norsk legal militærorganisasjon allerede i 1941, men lederen for Milorg gikk ikke sammen med sentralledelsen for den sivile motstandsbevegelsen før rundt slutten av 1944. Det var da den endelige Hjemmefrontens Ledelse var komplett.

Grunnen for at det gikk så mye lengre tid før den militære motstandsbevegelsen var fullstendig organisert og operativ, kan ha noe med selve virksomheten deres. De hadde andre formål enn den sivile organisasjonen som innebar høyere risikoer. I Harstad for eksempel, var det flere tilfeller hvor de som ble arrestert, for mindre sivile demonstrasjoner mot NS, fikk sone i Harstad for så å bli løslatt igjen etter et par uker. Derimot var det flere som ble arrestert for mer alvorlige handlinger, fra den militære motstandsvirksomheten, som ble sendt videre til forskjellige fangeleirer i Norge og som ble sendt videre til Tyskland, hvor flere som overlevde satt ut krigen. Per Spilling og Alf Pettersen ble arrestert, dømt og så henrettet for sine motstandshandlinger. Det var høyere risiko og planlegging rundt organisasjonene og oppbyggingen og innføringen av sikkerhetstiltak, operasjoner og flere andre faktorer som måtte til for en velfungerende og relativt sikker virksomhet tok tid å få i stand.

Den sivile motstandsbevegelsen derimot hadde som formål å stå imot innføringen av nazistiske verdier og nyordningen, og bidro til å forsvare de norske og humanistiske verdiene. Det var blant annet nødvendig for dem å stå som en samlet front, som man ser med lærerbevegelsen, og ha et velfungerende kommunikasjonssystem. Det var selvfølgelig mange her også som ble arrestert og holdt i fangeleirer, både i Norge og Tyskland, og det var også mange som omkom. Det var hardt og risikabelt arbeid innenfor begge formene for motstand. En annen faktor som også bidro til at den sivile motstandsbevegelsen kom i gang så raskt, var nok at den tidlig hadde en effektiv sentralledelse gjennom KK og Kretsen.

7.5 Videre forskning

Denne oppgaven bidrar til å gi et mer helhetlig bilde av hvordan motstandsbevegelsens historie i Harstad utartet seg, i en samlet fremstilling. Likevel er det mer som kan forskes på innenfor dette temaet. Blant annet er det fortsatt relativt lite på den sivile motstandsbevegelsen. Her er det sikkert flere personer som kan belyses. I tillegg er det meget lite om hvordan kirkestriden påvirket geistligheten i Harstad, og mer om denne uviljen mot NS som blir beskrevet i en artikkel i Harstad Tidende i 1941. Det er heller ikke skrevet noe særlig om Harstads idrettslag

og hvordan idrettsstreiken utviklet seg. En annen side av motstandskampen som også trenger å belyses mer er om det var noen motstandskvinner i Harstad, og i så fall hvem var de? Det er flere hull i historien som trenger å forskes mer på, for å få frem hele bildet.

Litteratur og kilder

Litteratur

- Aartun, Leif Brynjulv & Aartun, Sigurd: *Motstandskampen i Skolene 1940–1942 – Lærerstriden mot nazifiseringen*, Utgitt av: Orion Forlag AS, 2003
- Andresen, A., Rosland, S., Ryymin, T. Skålevåg, S. A.: *Å gripe fortia – Innføring i historisk forståing og metode*, Utgitt av: Det Norske Samlaget, Oslo, 2. opplag, 2014
- Dahl, Hans Fredrik, [et. al.]: *Norsk Krigsleksikon 1940–45*, Utgitt av: Cappelen, Oslo, 1995
- Færøy, Frode: *Fiende eller forbundsfelle? – Norske hjemmefront- og eksilorganers forhold til den kommunistiske motstandsbevegelsen (1942–1945)*, Avhandling for graden dr. philos. I historie, Utgitt av: Universitetet i Oslo, 2015
- Grimens, Ole Kristian: *Hjemmefrontens Ledelse*, Utgitt av: Universitetsforlaget i Oslo, 1977
- Grimens, Ole Kristian: *Norge under andre verdenskrig 1939–1945*, Utgitt av: Aschehoug, Oslo, 2018
- Hjeltnes, Guri: *Avisoppjøret etter 1945*, Utgitt av Aschehoug, Oslo, 1990
- Isachsen, Harald: *De Risikerte Livet – Sterke personlige skildringer fra motstandskampen i Harstad og Hålogaland under 2. verdenskrig*, Utgitt av: Vågsfjord Krigshistorie, 2013, Nord-Norge
- Isachsen, Harald: *Harstad 1940–1945 Historier og fortellinger fra krigsåra*, Utgitt av: Vågsfjord Krigshistorie, 2011
- Isachsen, H., Holst, K.: *Motstandsvilje*, Utgiver: Vågsfjord Krigshistorie, 2016
- Kjeldstadli, Knut: *Fortida er ikke hva den en gang var*, Utgitt av: Universitetsforlaget, Oslo, 2. utgave, 7. opplag, 2013
- Kjeldstadli, Sverre: *Hjemmestyrkene – Hovedtrekk av den militære motstanden under okkupasjonen*, Utgitt av: Bokstav&Bilde, Oslo, 2011

- Luihn, Hans: *De illegale avisene – Den frie, hemmelige pressen i Norge under okkupasjon*,
Utgitt av: Universitetsforlaget, 1960
- Nils, R., Føre, O. C., & Ravn, O.: *Hemmelig Krig i Nord – Historien om XU i Nord-Norge*,
Utgitt av Orion Forlag AS, 2009
- Nøkleby, Berit: *Norge i Krig bind 4: Holdningskamp*, hovedredaktør: Magne Skodvin, Utgitt
av: Aschehoug, Oslo, 1986
- Pedersen, Gunnar: *Militær motstand i Troms fylke 1940–45*, Hovedoppgave i historie, Våren
1979
- Pettersen, Jan Petter: *Etterretningsorganisasjonen XU-201 – Motstandskampen i Hålogaland
1941–1945*, Utgitt av: Forlaget Kristiansen, 2014
- Reppen, Gunnar: *Harstad under krig og diktatur*, Utgitt i Harstad, 2016
- Steinnes, Kristian: *Ved Egne Krefter – Harstads historie 1904–2004*, Utgitt av: Harstad
kommune, 2003
- Ulstein, Ragnar: *Etterretningstjenesten i Norge 1940–1945*, Bind 1: Amatørens Tid, Utgitt
av: J. W. Cappelens Forlag AS, 1989

Arkiv

Norges Hjemmefrontmuseum Arkiv:

Rapporter fra Nord-Møre, Trøndelag og Troms, boks 54

Rapport av Thorleif Kulseng

Rapport om historikk av avisen BBC Melder

Rapport om historikk (avis uten navn)

Melding fra Kåre Andreassen

Rapport av Tøllef Bertelsen

Rapport av Ottar Wendelborg

NHM 368, Kåre Kleivan, Dokumentsamling

3A NHM, Rapport av Ole Siem: *Organisasjonen av motstandsbevegelsen i Nordland og Troms fylke fra vår kapitulasjon til utgangen av 1942*

Narviksenterets arkiv:

N.K.M.: 7-F-2. B1, E-virksomhet og H.S. i Sør-Troms, Harstad

Forbindelsen med Hunstad's gruppe i Harstad. John Eid Olsson

H.S. Harstadavsnitt Rapport fra Milorg, Harstad, 12/11-45

Hjemmestyrkene, deres menn og arbeide, av major Nils J. Hunstad

Kirunakontoret, Arne Ekeland: Brev fra Jacob N. Holst til Arne Ekeland

Trondenes Historiske Senter arkiv:

Privatarkiv nr. 145, John Eid Olsson, Serie H – Krigshistorisk arkiv, Underserien: Hb – Div. krigshistorisk, Arkivstykke nr.: Hb-1, 1940–2006, Sør-Troms museum

Historisk oversikt over HS-styrkenes virksomhet i Harstad

Måselv Historielag:

Håkon Kyllingmarks dokumentarkiv

Oppdragsrapporter: 1. Harstads Speidertropp i illegalt arbeide

Årbok for Harstad, Utgitt av Harstad Historielag

1995:

- Knutsen, Aud Synnøve: *Glimt fra barneår i krig*
- Matland, Susan: *Kjøtt, Flesk og B-såpe*
- Ukjent forfatter: *Nå kan det fortelles 1. Harstad Speidertropp i illegalt arbeid*

2002:

- Hansen, Viggo: *Willi schlägt nicht (Willi slår ikke)*
- Østring, Stein: *Seljestad skolekrets i krigstida*

2003:

- Mikkelsen, Magnus: *Minner fra min barndom i Kasfjord under krigen 1940–1945*
- Spilling, Knut: *Jeg blir skutt som spion om en time*

Avisartikler

Harstad Tidende:

- Zachariassen, Aug.: *Hyrdebrevet*, fredag 28. mars 1941, nr. 37, årgang 55
- Ukjent forfatter: *Prester som viser uvilje mot N.S.*, fredag 6. juni 1941, nr. 64, årgang 55

Nettsider

Njølstad, Olav: Motstand, UiO: Universitetet i Oslo, norgeshistorie.no, utviklet av universitetet i Oslo, lest: 30.10.19, Link: : «<https://www.norgeshistorie.no/andre-verdenskrig/mennesker/1714-motstand.html>»,

Store Norske Leksikon: «*Trond Hegna*», Skrevet av: Maren Hegna, Publisert: 28.09-14, Lest: 11.07-19, Link: https://nbl.snl.no/Trond_Hegna